AFRIKA

Afrika Tanulmányok folyóirat 2011. V. évfolyam, 4. szám

Fókuszban:
TUNÉZIAI VÁLASZTÁSOK

Válsággóc:
Szomália és az al-Shabaab elleni harc

Disputa:
Chinua Achebe vajon tényleg az afrikai irodalom atyja?

Afrika demográfiai kihívásai
Ellenállási mozgalmak, helyi milíciák

Nemzeti Kulturális Alap

Lectori salutem!

Az Afrika Tanulmányok V. évfolyamának utolsó száma minden bizonnyal ízig-vérig „csemege” az afrikai kérdéseket, történéseket figyelemmel kísérők, az Afrika iránt érdeklődők, sőt, rajongók számára. Lapszerkesztési elvünk, miszerint az aktuális ügyek bemutatása, elemzése mellett teret kívánunk biztosítani azon témáknak is, amelyek az Afrikával kapcsolatos tudásunk bázisát bővíthetik, szélesíthetik, ismét meghatározta az aktuális szám felépítését.

Az aktuálisan, lapzártakor zajló történések közül kiemeltük a tunéziai választásokat, melyek nem csupán az észak-afrikai állam életében, hanem a térség egésze számára bírnak óriási jelentőséggel – Csizmadia Sándor elemzését egy jól követhető kronológia is kiegészíti. Válsággóc rovatunkban Erdős Attila PhD-hallgató írása segítségével áttekintjük Szomália múltját, jelenlegi problémáit, melyeket Tarrósy István egészít ki a Kenya által az al-Shabaab milícia ellen Szomáliában folytatott fegyveres harc lehetséges kimenetelét illetően. Erdősi Ferenc professzor provokatív írása Afrika e században értelmezhető belső és külső kihívásaival foglalkozik, lehetőséget kínálva egy újabb vitára, mely folyamatosan át- meg átszövi folyóiratunkat. További boncolgatáshoz és eszmecseréhez kínál lehetőséget Simonyi Gyula demográfiai kérdéseket firtató anyaga, valamint Balogh Sándor, az afrikai belső migrációról szóló véleménye. Ez utóbbi a 2011 során lebonyolított „Feketén-fehéren – itt vagyunk!” migrációs projekt keretében indított országos diskurzushoz jól illeszkedő eszmefuttatás, amely reményeink szerint további vitát eredményezhet a közeljövőben.

Az országosan jól ismert blogger, Gacetillerro izgalmas témát fejt ki újságunk hasábjain: helyi közösségek ellenállási tevékenységét veszi górcső alá Afrika-szerte, bemutatva többek között a Kamajor, az Arrow Boys és a Mai-Mai csoportok működését. Nobel-díjasokról szóló rovatunk a békedíjasokat veszi számba – és tekintettel arra, hogy eljutottunk az összes afrikai díjazott bemutatásához, a jövő évi számainkban további híres afrikai személyiségekkel szeretnénk foglalkozni egy hasonló rovat kereteiben. A könyvrecenziókat, terepbeszámolót e számban egy fontos disputa-szekció egészíti ki: Biernaczky Szilárd reflektál Béres Mária V. évf. 1. számban megjelent írására, majd az eredeti cikk szerzője válaszol Biernaczky Szilárd felvetéseire.

Nem vitás, hogy folytatása következik, egyfelől a vitának, másfelől annak, hogy 2012-ben újabb Afrika Tanulmányok számok jelennek meg! Addig is – továbbra is – várjuk észrevételeiket, hozzászólásaikat, egyben kívánunk minden kedves Olvasónknak a Szerkesztőség és a lapot kiadó Publikon Kiadó valamennyi munkatársa nevében szeretetteljes, békés ünnepeket és sikeres, boldog új évet!

Dr. Búr Gábor
főszerkesztő

71 évesen elhunyt a világhírű kenyai környezetvédő és politikus, Wangari Maathai. A „Fák Anyjaként” is emlegetett, Nobel-békedíjas Maathai halálhíre nem csupán az afrikai kontinenst, de az egész világot megrázta. Vele együtt a zöldek emblematikus figurája is eltávozott, az a nő, aki egész életében hű maradt elveihez, országához és legfőképpen a környezetvédelemhez.

A 2009-es koppenhágai klímacsúcson személyesen is láttam őt. Tradicionális afrikai viseletben vett részt egy kerekasztal-beszélgetésen a brit antropológus, Jane Goodall és az indiai ökofeminista, Vandana Shiva társaságában. A három legendás hölgy előadására a terem zsúfolásig megtelt, mindenki őket akarta látni, őket akarta hallani. Olyan hatással voltak ők az ökológiai mozgalomra, amely történelmi léptékben is páratlan. Maathai tudása, kitartása, lenyűgöző személyisége és még súlyos betegen is mindig mosolygó szemei sok tízezer embernek adtak és adnak reményt, egy jobb, tisztább, élhetőbb jövő megteremtéséhez. De nem csupán a hangját hallatta, az általa 1977-ben létrehozott Green Belt Movement (Zöld Öv Mozgalom) az elmúlt évtizedben 30 millió fát ültetett. Wangari Maathai egymilliárdot szeretett volna. Egymilliárd fát a kiirtott esőerdők pótlására, egymilliárdot az állatvilágnak és természetesen az emberek számára.

A Nők Világkonferenciáján, 1995-ben Pekingben elmondott beszéde kifejezi mindazt, ami Wangari Maathait a világ egyik legismertebb ökoharcosává tette:

„A világon létrejött egy új, közös erő, mely a béke megteremtése mellett zászlajára tűzte a környezetvédelmet is. Meg kell alkossuk az emberiség közös jövőképét és felelősséget kell vállalnunk a kidolgozásában egész Afrika szerte.”

Glied Viktor
szerkesztő

Wangari Maathai
1940-2011

TARTALOMJEGYZÉK

Afrika ma

5 **Tunézia: laikus diktatúra, szabad választások, iszlám demokrácia**
Csizmadia Sándor

Válsággóc

21 **Szomália: a nemzetépítés kudarca**
Erdős Attila

40 **Kenya harca az al-Shabaab ellen –**
A „Linda Nchi" hadművelet sikerének lehetősége
Tarrósy István

Terepbeszámoló

47 **Van egy téglám Kenyában**
Visky Anna

Afrika a globális térben

53 **Afrika belső és külső kihívásai a XXI. században**
Erdősi Ferenc

65 **Afrika demográfiai kihívásai –**
A fiatal népesség egyetlen esélye a fejlődésre
Simonyi Gyula

74 **Belső migráció Afrikában - everybody is an alien somewhere -**
Balogh Sándor

83 **Helyi közösségek ellenállási tevékenysége Afrikában**
Targuba Tamás (Gacetillerro)

Nobel-díjas afrikaiak

98 **Afrikai Nobel-békedíjasok**
Bagi Judit

Magyar békefenntartók Afrikában

112 **Magyar békefenntartók afrikai tapasztalatai: Angola és Uganda**
Besenyő János

Kultúra és ökológia

127 **Afrikai művészet és párizsi műtermek 1905-20**
J. B. Donne

135 **Két keréken – öt évig – Afrikán át**
Kazimierz Nowak fotókiállítása a Lengyel Intézetben
A. Gergely András

Könyvrecenzió

138 **A szubszaharai Afrika története**
Írta: Sárkány Mihály

140 **Nubian Women of West Aswan**
Írta: Jasper Kata

144 **Sötétlő csillanatok –**
avagy Afrika kelet, észak s önmaga felől
Írta: A. Gergely András

Disputa

144 **Chinua Achebe – Atyja-e az afrikai irodalomnak?**
Biernaczky Szilárd és Béres Mária

2790 Ft

Jelen kötet a fegyveres konfliktusok által érintett gyermekek védelmét szolgáló nemzetközi jogi védőháló teljes körű bemutatását és elemzését tűzte ki céljául. Vizsgálat alá vonta az ún. passzív oldal, azaz a háborúk áldozataivá váló gyerekek kérdéskörét, valamint az ún. aktív oldal, vagyis a maguk is fegyvert ragadó gyermekkatonák globális problémáját. Törekedett arra, hogy egyrészt kimerítő jelleggel feltárja a vonatkozó nemzetközi normaanyagot, másrészt – szintén a teljesség igényével – ismertesse valamennyi a témában kompetens nemzetközi szervezet fellépését, harmadrészt felkutatva a releváns nemzetközi bírói döntéseket bemutassa a vonatkozó nemzetközi bírói gyakorlatot. Az emberi jogok, a humanitárius nemzetközi jog és a büntető nemzetközi jog metszéspontján mozgó, valamint a leszerelés-fegyverzetkorlátozás területét és a nemzetközi munkajog világát is érintő dolgozat amellett, hogy a múltba tekintve felrajzolja a fegyveres konfliktusok által sújtott gyermekek oltalmára emelt nemzetközi megoldások fejlődési ívét, egyszersmind a jelen által adott válaszok kritikai elemzésére vállalkozik, s egyúttal a jövőre nézve de lege ferenda javaslatokat fogalmaz meg a lehetséges további előrehaladás reményében.

publikon KIADÓ

TUNÉZIA: LAIKUS DIKTATÚRA, SZABAD VÁLASZTÁSOK, ISZLÁM DEMOKRÁCIA*

Csizmadia Sándor
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar és
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
sandor.csizmadia@gmail.com

Alkotmányozó nemzetgyűlési választások

2011-ben számos afrikai országban zajlanak választások, melyeket az ellenzéki erők eleve bojkottálnak[1], vagy – jogosan vagy jogtalanul – választási csalásról beszélve, különböző mértékben vitatják az elért eredményeket[2], vagy a politikai váltógazdálkodás demokratikus szabályai szerint tudomásul veszik a választások eredményeit[3]. Noha az ez évben még tervezett választásokhoz[4] kapcsolódó események (pl. a Kongói Demokatikus Köztársaságban) akár napokig a nemzetközi média vezető hírei között szerepelhetnek, egyik választás sem – beleértve a már lezajlottakat is – tesz szert akkora jelentőségre, mint az arab tavasz változásaiból származó választások. Ezek sorát az eredetileg július 24-re kitűzött, ténylegesen október 23-án (a külföldön élő tunéziaiak számára október 20-22. között) megtartott tunéziai alkotmányozó nemzetgyűlési választások nyitották meg. A rövid választási kampány október 1-jén kezdődött és három hétig tartott.

A függetlenség óta kiírt első szabad választás jelentős téttel bír mind Tunézia, mind a Maghreb-térség, s tágabb értelemben az arab-iszlám világ számára. Mint minden ilyen típusú történelmi helyzetben új pártok és új személyek sokasága tűnik fel, ami nem könnyíti meg a szavazók tisztán látását (110 párt, 1500 választási lista és 11 ezer jelölt).

* A neveket a francia átírásnak megfelelően szerepeltetjük, kivéve az ismertebbeket, mivel azokat a magyar médiában az elmúlt időszakban a magyar átírás szerint szerepeltették (En-Nahda, Rasid és Mohamed Gannúsi, Habib Burgiba stb.)

ISSN 1788-6422 pp. 5–19
© Publikon Kiadó, Pécs

Rövid kronológia

1956	**március 20.** Kikiáltják a francia protektorátus függetlenségét
	augusztus 13. Napvilágot lát a nők egyenjogúságát garantáló, az arab-iszlám világban példa nélküli törvény
1957	**július 25.** Eltörlik a monarchiát és kihirdetik a laikus köztársaságot, melynek első elnöke a muzulmán, de az iszlám vallás anakronisztikus hagyományai ellen fellépő Habib Burgiba lesz
1959	**június 1.** Elfogadják az alkotmányt, elnöki rendszert vezetnek be
1975	**március 18.** Alkotmánymódosítást hajtanak végre, mely szerint Habib Burgiba az ország örökös elnöke lesz
1977	**május 7.** Elsőként Afrikában engedélyezik az Emberjogi Liga működését
1987	**augusztus 2.** Az Iszlám Dzsihád szervezet merényleteket követ el monasztiri szállodákban
	október 2. Miniszterelnöknek nevezik ki Zine el-Abidine Ben Alit, aki november 7-én „orvosi puccsal” eltávolítja a hatalomból az idős, „szenilissé” vált Burgiba elnököt és átveszi az elnöki teendőket
1988	**február 27.** A Burgiba által alapított Desztúr Szocialista Párt Ben Ali kezdeményezésre Alkotmányos Demokratikus Tömörüléssé alakul át
	július 25. Alkotmánymódosítást hajtanak végre, amely megszünteti az „örökös elnöki” posztot, és legfeljebb három, ötéves ciklusra korlátozza a megszerezhető elnöki madátumok számát
	november 7. A legfőbb politikai erők és a hatalom képviselői aláírják a Nemzeti Paktumot, az iszlamista erők kivételével
1989	**január** A Rasid Gannúsi (Rached Ghannouchi) vezette Iszlamista Irányultságú Mozgalom (MTI) Hezb Ennahda-vá alakul át (Az újjászületés pártja). A hatóságok nem engedélyzik a párt működését

	június 27. Általános amnesztiát hirdetnek: 5416, a függetlenség kikiáltásától 1987. november 7-ig, politikai és szakszevezeti tevékenységéért elítélt személy kapja vissza állampolgári és politikai jogait
1992	**augusztus 28.** Az országban elkövetett több merénylet után életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik a Hezb En-Nahda 35 tagját, köztük a mozgalom vezetőjét, Rasid Gannúsít, aki Angliában kap politikai menedékjogot
1993	**december 23.** Módosítják a választójogi törvényt, ami lehetővé teszi, hogy ellenzéki képviselők is részt vegyenek a parlament munkájában
1995	**július 17.** Tunézia szabadkereskedelmi egyezményt köt az EU-val
1996	**április 14.** II. János Pál pápa Tunéziába látogat
2000	**április 6.** 97 éves korában Monastirban elhunyt Habib Burgiba
2002	**április 11.** Az al-Kaida merényletet követ el a dzserbai zsinagóga ellen (21 halott) **május 26.** Egy alkotmányos referendum eltörli az elnöki madátumok számát korlátozó rendelkezést
2005	**július 3.** Alkotmányreformot hajtanak végre: létrehozzák a parlament Felsőházát **november 16-18.** Tuniszban tarják az Információs Társadalom világkonferenciáját **december 4.** Megalakul a „Jogok és szabadságjogok október 18-i Csoportja”, amely egybe fogja a különféle ellenzéki mozgalmakat, beleértve az iszlamista mozgalmat is
2006	**január 4.** Megalakul a Haladó Demokratikus Szövetség, amely elvet mindenfajta egyttműködést az iszlamista erőkkel
2007	**január 12.** Felszámolnak egy szalafista terrorista csoportot, amely több alkalommal fegyveres összetűzést provokált a rendőrséggel, 14 ember veszíti életét

2008 **január-június**
Tüntetések robbanak ki a gafsai bányavidéken a munkanélüliség és a nehéz életfeltételek miatt (1 halott)

2010 **december 17. – 2011. január 14.**
A „Jázminos Forradalom" terjedése. A szociális mozgalom a magas munkanélküliség és a nehéz megélhetési feltételek miatt robban ki az ország középső részén található városban, Sidi Buzidban, azt követően, hogy egy fiatal munkanélküli, engedély nélküli mozgóárus, Mohamed Buaizi, felgyújtotta önmagát. A tiltakozó mozgalom gyosan átterjed más városokra is, majd január11-én eléri a fővárost, Tuniszt is. A rendfenntató erők brutálisan lépnek fel (221 halott)

2011 **január 14.**
A 24 éves uralma alatt ötször (1989, 1994, 1999, 2004, 2009) elnöknek választott Zine el-Abidine Ben Ali elnök elhagyja az országot és Szaúd Arábiába menekül, miután Franciaország nem fogadja be. Mohamed Gannúsi miniszterelnök veszi át az elnöki hatalmat

január 15.
Az alkotmánytanács hivatalosan is megfosztja elnöki hatalmától Ben Alit és Fuad Mebazaa-t nevezik ki ideiglenes elnöknek

január 23.
Az ország középső részéről kiinduló «szabadság karaván» követeli a régi rezsim vezető – az átmenti kormányba kinevezett – alakjainak a lemondását

február 25-27.
Tüntetések Tuniszban, ahol követelik Mohamed Gannúsi miniszterelnök távozását, aki végül lemond. Az új miniszterelnök Béji Caïd Essebsi

június 20, július 4. és 28.
Távollétében 35, 15 és 16 év börtönre ítélik Ben Ali ex-elnököt a terhére felrótt különféle bűntettek miatt (hazaárulás, közjavak eltulajdonítása, kábítószer-, fegyver- és régészeti leletek illegális tartása, korrupció, csalás stb.)

október 23.
Alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartanak.

Az iszlám, illetve arab társadalmak hősies erőfeszítéseit nem lehet részvét nélkül szemlélni, de részrehajlás nélkül kell vizsgálni. A kötet első tanulmányában az iszlám társadalmakban megjelenő politikai radikalizmus nemzetközi politikai valamint belső társadalmi okainak felvázolására tettem kísérletet, miközben felmutattam a nagyhatalmi politikák felelősségét, illetve felelőtlenségét, valamint a globalizáció folyamatainak nem-szándékolt következményeit, beleértve a migrációs és interkulturális feszültségek pszichológiai hatásait is.

A második tanulmányban a mai radikális politikai iszlám eszmetörténetével foglalkozva egységes logikai rendbe igyekeztem szervezni annak előzményeit és mai tendenciáit.

A kötetben szereplő harmadik dolgozat az iszlám radikalizmus két kortársi gondolkodójával és első jelentős társadalmi szervezetének kibontakozásával foglalkozik, a negyedik munka pedig arra vállalkozik, hogy a terrorizmus fázisát maguk mögött hagyó és az aszimmetrikus háború stádiumába átlépni képes érett fegyveres harci szervezetek tevékenységének háttere előtt ezek eszmei alapozását valamint fejlődési trendjeit mutassa be.

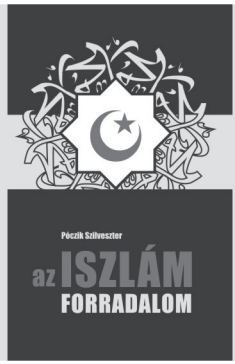

publikon KIADÓ

„Isten a célunk, a Korán az alkotmányunk, a Próféta a vezérünk, a harc az utunk, és Istenért meghalni a mi leghőbb vágyunk"

A Hamasz Kartája

A 217 tagú alkotmányozó nemzetgyűlésnek az lesz a feladata, hogy kidolgozza az ország harmadik alkotmányát (1860-ban született meg Tunéziában az arab-muzulmán világ első alkotmánya, 1959-ben a második), vagy formába öntse az új állam alkotmányos szabályait és eljárásait és intézményesítse a forradalom eredményeit. De mindenekelőtt új kormányt kell alakítania, majd a kormány működését ellenőriznie, törvényeket kell alkotnia. Az átlagosnál szélesebb körű hatalmi jogosítványokkal felruházott alkotmányozó képviselők választják meg a köztársasági elnököt, aki kinevezi a kormányfőt.

Az ország történetében második alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat a Legfőbb Független Választási Bizottság (ISIE) felügyelte Kamel Jendoubi vezetésével, aki korábban az emberi jogok euro-mediterrán hálózatának elnöke volt, s Ben Ali uralma alatt száműzetésben élt[5]. A bizottságot május 18-án hozták létre, az határozta meg a 33 választó körzetet, ebből 27-et az országban, 6-ot külföldön, ahol összesen 18 mandátumot lehetett szerezni, ebből 10 mandátumot két franciaországi körzetben. (Külföldön Franciaországban él a legnagyobb létszámú tunéziai közösség, mintegy 600 ezer fő).

A 2011. március 17. óta hatályos új választójogi törvény alapján a listás arányos választási rendszer mellett azért döntöttek, hogy bővítsék az alkotmányozó nemzetgyűlésben képviselt pártok és irányzatok számát.

A választások előtti közvéleménykutatási adatok a bukott rezsimben betiltott, iszlamista En-Nahda győzelmét mutatták, második helyre a centrista – már a bukott rezsimben is legálisan működő – Haladó Demokrata Pártot sorolták. E két párttal együtt öt párt vagy pártszövetség (a baloldali Modern Demokratikus Pólus, Demokratikus Fórum és Köztársasági Kongresszus) tudott valamennyi körzetben listát állítani.

„Az En-Nahda tagadja, hogy vallási párt lenne és elutasítja az iszlámot, mint államvallást."

A választás végeredménye

Kamel Jendoubi október 27-én jelentette be a szavazás hivatalos, a választási megfigyelők által átláthatónak és hitelesnek minősített végeredményét[6]. Ezek az eredmények azonnal megjelentek a világsajtóban, ám november 14-én a választási bizottság némileg korrigálta a már közzétett végeredményt[7]. A korrigált adatok szerint a részvétel nem az előre jelzett 80%-os, hanem csupán 54,1%-os volt. Az első helyet a prognózisoknak megfelelően az „iszlamista" jelzőt elutasító, ám önmagát „iszlám gyökerűnek" tekintő párt, az En-Nahda szerezte meg, s ezzel (az arányos választási rendszerből adódóan a korábban bejelentett) 90 mandátum helyett 89 mandátumhoz jutott az alkotmányozó nemzetgyűlésben. A második helyre a Moncef Marzouki vezette nemzeti baloldali Köztársasági Kongresszus került (29 mandátum, a korábban közölt 30 helyett). Negyedik lett a Mustafa Ben Jaafar vezette, ugyancsak balodali Ettakatol (A munka és a szabadságjogok demokratikus fóruma) 20 mandátummal (21 mandátum helyett). A választásokon nagy meglepetését okozva a harmadik helyre lépett elő a

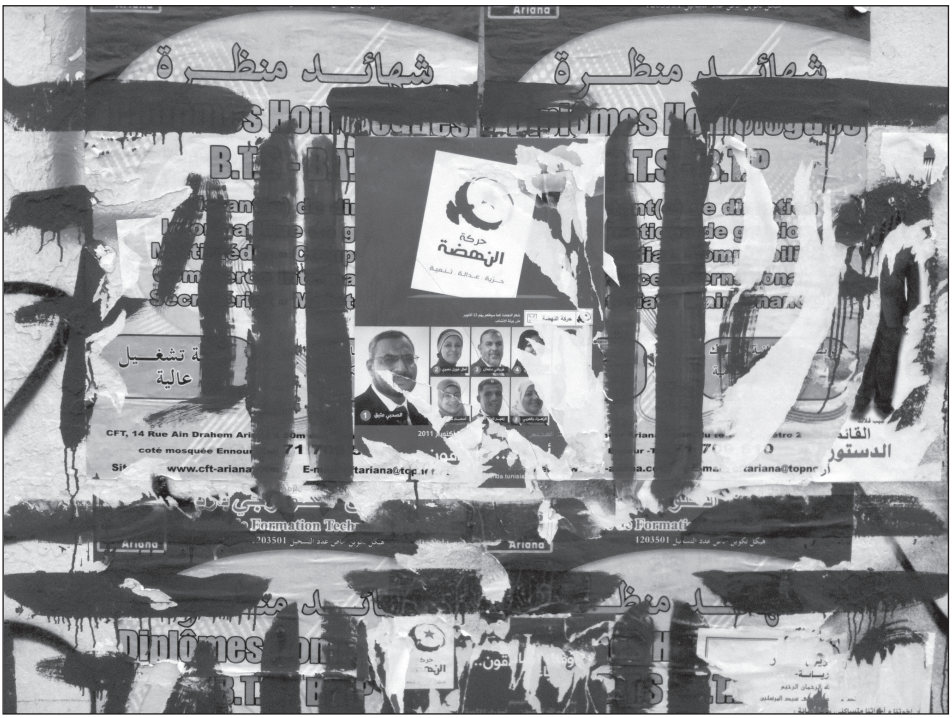

Választási plakátok Tunéziában (2011). Forrás: ipsnews.net

Londonban élő milliárdos üzletember, a populista-demagóg iszlamista, Ben Ali elnök volt szövetségese, Hachemi Hamdi „Népi petíciója", amely 26 képviselői helyhez jutott. A választási előrejelzések szerint második helyre várt, Ahmed Néjib Chebbi elnökölte Haladó Demokrata Párt csupán 16 mandátumhoz jutott[8].

Hachemi Hamdi október 28-án bejelentette, hogy visszavonja választási listáit, mivel a választási bizottság szabálytalan kampányfinanszírozás miatt hat választókörzetben megsemmisítette a „Népi petíció" eredményeit. Hamdit azzal vádolták, hogy szavazatokat vásárolt, megsértette a pártfinanszírozási törvényt, a kampányt küföldről (Angliából) irányította, ami törvénytelen. Hamdi populista üzeneteit a választókhoz Angliából az „al-Mostakilla" nevű, műholdon sugárzott, Tunéziában viszonylag népszerű saját TV csatornáján kereszül juttatta el. Megszerzett mandátumainak érvénytelenítése erőszakhullámot váltott ki szülővárosában, Sidi Bouzidban, a jázminos forradalom bölcsőjében. Mintegy kétezer fiatal kövekkel dobálta a rendfenntartó erőket, megrongálta az En-Nahda irodáját és autógumikat égetett. Ezt követően Hamdi az egyik rádiónak nyilatkozva közölte, hogy a „Népi petíció" valamennyi képviselőjét kivonja az alkotmányozó nemzetgyűlésből. A választási bizottság korrigált adatai arra utalnak, hogy a „Népi petíció" visszakapta a hat érvénytelenített mandátumot és ugyan-

csak az arányos választási rendszernek köszönhetően egy plusz mandátumhoz is jutott.

A győztes párt

A választási ereményekből következően az En-Nahda az újjáépítendő ország legfőbb politikai ereje. A pártot 2011 márciusában legalizálták a „jázminos forradalom" kirobbanása és első számú vezetője, Rasid Gannúsinak[9] az országba való visszatérése (január 30.) után.

A győztes pártnak a „Tunézia újjászületését" célzó, 365 pontból álló programját 182 szakértő (egyetemi oktatók, üzletemberek stb.) dolgozta ki. Az En-Nahda meg akarja nyugtatni a közvéleményt: garantálja a szabadságjogokat, a köztársasági rendszert, a piacgazdaságot és a hatalmi ágak szétválasztását. (Nem akarja a betiltott poligámiát engedélyezni, a nők jogait korlátozni és kikényszeríteni a fejkendő viseletét. Női jelöltjei általában fejkendő nélkül kampányoltak). Az általa megvetett prezidenciális rezsim helyett az egykamarás képviseleti rendszer bevezetésére törekszik, melyben a parlament választaná meg a neki felelős köztársasági elnököt. Az En-Nahda tagadja, hogy vallási párt lenne és elutasítja az iszlámot, mint államvallást (amely jellemzi Tunéziát és Marokkót is). Politikai modellje a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdoğan pártja, a közép-jobboldali AKP (Adalet ve Kalkinma Partisi – Igazság és Fejlődés Pártja), amely 2002 óta van hatalmon. Az En-Nahda azt is tagadja, hogy a sariát, az iszlám törvényt akarná bevezetni, miközben a kisebbségi vallások jogait is garantálja. A párt szóvivője világosan és határozotan fogalmazott: *„Mi nem teokráciát, hanem egy szabad, demokratikus társadalmat akarunk. Nem egy iszlamista (islamiste), hanem egy iszlám gyökerű (islamique) párt vagyunk, amelynek irányát a Korán elvei határozzák meg"*[10].

Mindazonáltal bírálói azt vetik az En-Nahda szemére, hogy kettős nyelven beszél[11]: kifelé vagy a felszínen demokratikus, befelé, a saját tábora

Pártok	Profil	Mandátum
En-Nahda	iszlamista	89
Köztársasági Kongresszus	közép-bal	29
Népi petíció	iszlamista	26
Ettakatol	közép-bal	20
Haladó Demokrata Párt	centrista	16
Al Moubadara	centrista	5
Modern Demokratikus Pólus	közép-bal	5
Afek Tounes	liberális	4
PCOT	szélső-bal	3
Egyéb		40
Összesen		217

Forrás: Le Figaro-Jeune Afrique

felé integrista. Ha nincs is hivatalos adat tagjai létszámáról, az a tény, hogy az ország minden pontján jelen van, bizonyítja az erejét. Erőteljes kampányt folytatott: politikai ellenfeleinél intenzívebb és kiterjedtebb jelenlétet mutatott az országban éppúgy, mint külföldön, s főleg Franciaországban (sokak elképedésére az ott élő tunéziaiak 50%-a szavazott rájuk!). Ellenfelei szerint Katarból kap anyagi támogatást, amit azonban nem támasztottak alá bizonyítékokkal.

Rasid Gannúsi kijelentette: *„természetes, hogy a választásokat megnyerő párt vezeti a következő kormányt. A kormánynak a lehető leghamarabb, egy hónapon belül fel kell állnia”*. „Egy nagy nemzeti szövetség mellett vagyunk, amely egy demokratikus kormány létrejöttéhez vezet”, s **„**mindenkivel hajlandók vagyunk tárgyalni, akik harcoltak Ben Ali ellen”[12].

Hamadi Jebali, az En-Nahda – 16 évet börtönben töltő – főtitkára így reagált pártja győzelmére: „Köszönöm istennek ezt a győzelmet, melynek dicsősége vezet bennünket. Köszönöm mártírjainknak, és fejet hajtok áldozatvállalásuk előtt. Köszöntöm versenytársainkat és mindazokat, akik nem ránk szavaztak”. Bejelentette, hogy pártja őt jelöli a miniszterelnöki posztra. A miniszterelnök-jelölt is biztosította a tunéziaikat, hogy nincs szó a nők státuszának megváltoztatásáról, sem a turizmus által elért eredmények megkérdőjelezéséről (a turizmus 2010-ben a GDP 7%-t tette ki, de jelentősen vissza esett Ben Ali rezsimjének bukásától kezdve).

Vajon ésszerű lenne, kérdezte Jebali, az alkohol, a női fürdőruha viselete és egyéb dolgok tilalmával megbénítani egy olyan erős szektort, mint a turizmus? Az egyéni szabadságjogok garantáltak éppúgy a külföldiek, mint a tunéziaiak számára[13]. Jebalinak nem áll szándékában bármiféle üzleti tevékenység korlátozása, így a Tunéziában működő pénzügyi és bankrendszer lerombolása, az iszlám bankolásra való áttérés sem.

„Mindaz, amit Rasid Ganússi az elveszített arab-iszlám identitás kapcsán a választási eredmények kihirdetésének estéjén a francia nyelv ellen megfogalmazott, heves érzelmeket váltott ki Tunéziában és Franciaországban is, ahol számos médiában az En-Nahda győzelmét (egy kissé talán elsietve) úgy értékelték, mint az arab tavasz „brutális” végét vagy a Le Point főszerkesztője, Franz-Olivier Giesbert szerint, az „arab ősz” bekövetkezését.”

A köztársasági elnök posztját illetően a 70 éves Rasid Gannúsi már korábban hangsúlyozta, hogy ő nem lesz jelölt, de az a véleménye, hogy az elnöknek olyan személynek kell lennie, aki „harcolt a diktatúra ellen”. Mindenesetre, az En-Nahda, valamint a két baloldali párt, a Köztársasági Kongresszus és az Ettakatol vezetői november 18-án elvi megállapodást kötöttek a hatalom megosztásáról, melynek nyomán négy nappal később az alkotmányozó nem-

zetgyűlés elnökévé választották Ben Jaafart, az Ettakatol elnökét. A megállapodás szerint a köztársasági elnöki posztot Moncef Marzouki fogja betölteni, a miniszterelnök pedig Hamadi Jebali lesz.

Arab-iszlám identitás

Tunéziában a hivatalos nyelv az arab, de széles körben használják a francia nyelvet is az egykori francia protektorátus függetlenné válása óta. Rasid Gannúsi határozottan helyteleníti, hogy a tunéziaiak „francia-arabokká" váltak: „Nyelvi fertőzésből adódóan francia-arabokká váltunk… Mi arabok vagyunk, a nyelvünk az arab nyelv... Az, aki nem büszke a nyelvére, nem lehet büszke a hazájára sem." – tette hozzá. „Támogatni fogjuk a nyelvek tanulását, anélkül, hogy elveszítenénk az identitásukat"[14]. Szakértők bevonásával nemzeti párbeszédre van szükség, hogy döntés szülessen az identitás-politikáról. Mivel az identitás kérdése nevelési kérdés is, pártja a nevelésügyi tárcát is szeretné vezetni. A politika és a vallás viszonyáról kijelentette: a mecsetek nem lehetnek a politikai pártok szószékei, semlegesnek kell lenniük. Ugyanakkor nem tiltható meg egy imámnak, hogy politikáról beszéljen, de nem foglalhat állást egyik vagy másik párt mellett.

Félelem, bizonytalanság és bizalmatlanság

Már a választási kampány idején sokan tették fel a kérdést Tunéziában és külföldön, s így Franciaországban: fennáll-e az iszlamista fordulat veszélye? A kérdésfeltevés nem volt alaptalan. Így például zavart, döbbenetet és felháboro-

Az En-Nahda vezető tisztségviselői a választásokat követő sajtótájékoztatón
Forrás: tunisia-live.net

dást okozott, hogy a választási kampány idején erőszakosan léptek fel az iszlám fundamentalisták (szalafisták). Október 7-én a Nessma magántelevízió csatornája sugározta az iráni ellenzéki rendezőnő, Marjane Satrapi „Persepolis" című, francia-iráni filmjét, amelyben isten egy szakállas öregember képében jelenik meg (a film után és hozzá kapcsolódóan a laicitásról folyó beszélgetés volt műsoron). A szalafisták dühét istennek az iszlám vallási előírások által tiltott képi megjelenítése váltotta ki, s ezért istenkáromlással vádolták a tv csatornát. A „Persepolis" sugárzása után felhívások jelentek meg a Facebookon, hogy gyújtsák fel a tv székházát és öljenek meg újságírókat. Egy héttel később mintegy háromszáz, késekkel, Molotov-koktélokkal, kardokkal felszerelkezett szélsőséges megtámadta, feldúlta és felgyújtotta a székházat. A helyszínre érkező rendfenntartó erők öt radikálist letartóztattak.

„Hozzá vagyunk szokva a fenyegetésekhez" – nyilatkozta a felgyújtott televízió elnöke, Nebil Karoui. *„Súlyos, hogy a fenyegetőzők ez alkalommal cselekvőleg léptek fel… Nem hagyjuk megfélemlíteni magunkat és továbbra is általunk fontosnak tartott filmeket sugárzunk. Nem azért buktattunk meg egy diktatúrát, hogy egy másik lépjen a helyére"*[15].

Természetesen muzulmánok is elítélték az erőszakos akciót, miként az En-Nahda is, amely felszólította a híveit, hogy kerüljenek mindenfajta erőszakot, ám a film lejátszását provokációnak minősítette (rossz pillanatban adták a filmet, szerinte). Ali Larayedh, a párt végrehajtó bizottságának tagja kijelentette: *„Elítéljük az erőszakot. Mindig arra szólítottunk fel, hogy eszméinket a demokratikus és tisztességes vita keretében védelmezzük. Számunkra teljesen idegenek az ilyen erőszakos cselekedetek"*[16]. (A Haladó Demokrata Párt ugyancsak elítélte a Nessma megtámadását, míg az Ettakatol a „szolidaritását" fejezte ki és hangsúlyozta a „véleményszabadság" jogát).

Bár a gazdaságpolitikájában liberális, az értékek tekintetében konzervatív En-Nahda szinte minden megnyilvánulásában a mérsékelt erő képét sugározza önmagáról és nyivánosan elhatárolódik a szalafista vallási szélsőségektől is, sok tunéziai és a nyugat-európai közvélemény egy része élénken őrzi az emlékezetében, hogy Rasid Gannúsi fiatalabb korában nem reformer, hanem radikális iszlamista volt. Így például 1989-ben totális szembenállást hirdetett Ben Ali rendszerével szemben és nem zárta ki a hatalom megszerzését fegyverrel, sőt az első öböl-háború kitörésekor dzsihádra szólított fel[17].

Sokaknak a Ganússival és a pártjával kapcsolatos véleményét fejezi ki a Haladó Demokrata Párt egyik női, Lafita nevű aktivistája, a „jázminos forradalom" tevékeny résztvevője, aki a francia Le Figarónak Karthagóból írt olvasói levelében az írta: *„Talán túlságosan bizalmatlan vagyok az En-Nahdával szemben, de ne felejtsük el, maguk is elismerték, hogy a kilencvenes években erőszakos cselekedeteket hajtottak végre. Valóban megváltoztak napjainkra? Hosszú ideig hozzá szoktattak bennünket a kettős nyelvhasználathoz, s ezért nem tudom, lehet-e demokratikus elkötelezettségükben bízni. Tunéziának*

Az En-Nahda hívei a párt győzelmét ünneplik Tuniszban. Forrás: MSNBC

sem identitásbeli, , sem vallási problémája nincs. Nem egy iszlamista pártra van szükségünk, hanem fejlődésre politikai, társadalmi és gazdasági területen...De ami tény, az tény: az En-Nahda megnyerte a választásokat. Remélnük kell, hogy a vallás nem avatkozik be nagyon az életünkbe... Imádjuk a szabadságunkat és nem akarunk lemondani róla a „szakállasok" [szalafisták Cs.S.] *javára... Kitettük Ben Ali szűrét, Gannúsi sem fog félelemben tartani bennünket: az utca mindig itt van és készen állunk visszatérni oda, ha szükséges. De most adjunk esélyt a megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlésnek. Ez a demokrácia, tartsuk tiszteletben!"*[18].

Mindaz, amit Rasid Ganússi az elveszített arab-iszlám identitás kapcsán a választási eredmények kihirdetésének estéjén a francia nyelv ellen megfogalmazott, heves érzelmeket váltott ki Tunéziában és Franciaországban is, ahol számos médiában az En-Nahda győzelmét (egy kissé talán elsietve) úgy értékelték, mint az arab tavasz „brutális" végét vagy a Le Point főszerkesztője, Franz-Olivier Giesbert szerint, az „arab ősz" bekövetkezését[19]. A háborgás nem csitul, még akkor sem, ha a győztes párt cáfolja, hogy háborút indítana Molière nyelve ellen: *„A francia nyelv nem zavar bennünket. Számos aktivistánk beszéli tökéletesen. A problémát az arab nyelvvel való keveredése okozza. Ezért beszélt Ganússi sejk a szennyezésről."* – jelentette ki a párt egyik vezetője[20].

Akram Belkaïd tunéziai elemző szerint a francia nyelv tunéziai szerepének radikális bírálatával az En-Nahda Párizzsal és a haladó demokratákkal akarja rendezni a számláit. Úgy véli, hogy Ganússi fellépése nem kizárólag

az arab nyelv tisztaságának a megőrzési szándékával magyarázható, hanem mindenekelőtt azzal, hogy az identitás kérdését a politikai vita centrumába helyezve, nyomást akar gyakorolni demokrata ellenfeleire. Így a francia nyelv vitatása lehetővé teszi, hogy ujjal mutogasson azokra, akiket azért bíráltak, mert a választási kampány során franciául beszéltek. A *hizb França* (Franciaország pártja) visszatérő érve volt az En-Nahda akivistáinak (nahdhaouis)[21].

„A francia nyelvet bírálva, az iszlamisták számos tunéziai értelmiségit vesznek célba, nevezetesen azokat, akik tanulmányaikat Franciaországban folytatták és akiknek könnyebbséget okoz a francia nyelv használata mind a magán életben, mind a szakmai környezetében” – mondja egy a cikkben idézett üzletember, aki ugyanakkor emlékeztet arra, hogy több kettős (francia-tunéziai) állampolgárságú miniszter jelenléte a Ben Ali utáni korszak első kormányában, mely ellen folyamatosan tüntettek és végül meg is bukott, lehetővé tette az iszlamistáknak a francia befolyás heves bírálatát[22].

Másfelől Belkaïd azt állítja, hogy a francia nyelv szerepét támadva, Rasid Gannúsi, aki két évtizedet élt politikai menekültként Angliában és aki Tuniszban bejáratos az Egyesült Államok, Törökország és Katar nagykövetségére, a francia kormánynak küldött erős jelzést, amely az utolsó pillanatig támogatta Ben Ali személyét és rendszerét, miközben a rendőrség börtönbe zárta és kínozta az iszlamista aktivistákat. A francia kormány a választási eredmények bejelentése után, ellentétben több nyugati kormánnyal, valóban tartózkodott attól, hogy gratuláljon az En-Nahda választási győzelméhez. Sőt Alain Juppé külügyminiszter – kormányának az emberi jogokkal kapcsolatos éberségéről tett – kijelentései nagyon irritálták az iszlamista aktivistákat (de számos olyan tunéziait is, aki a demokrata táborra szavazott)[23]. *„A protektorátusnak 1956 óta vége! Ha Franciaország annyi figyelmet fordít az emberi jogokra, miért hallgatott akkor, amikor Ben Ali rendőrsége maróan klóros vízfertőtlenítőt itatott velünk”* – háborgott egy nahdhaoui[24].

Iszlám demokrácia

Úgy tűnik, hogy a győztes párt tiszteletben akarja tartani – egyéb jogok mellett – a véleményszabadság jogát és – mint láttuk – szövetséget ajánlott a laikus baloldali pártoknak, hogy együtt kormányozzák Tunéziát. Mint azt korábban ugyancsak említettem, követendő példája az AKP konzervatív és iszlám rendszere Törökországban, amely harmonizálja a vallási normalitást a szabadság- és polgári jogokkal.

Jean Daniel, a francia elemző újságírás doyenje a választások után közölt *Mindnyájan csalódtunk...* című írásában annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az En-Nahda megváltozott, egyszerűen azért, mert a világ változott. Így tehát Tunéziában a valódi változás nem a forradalmárok lehetséges győzelmében, hanem az iszlamisták azon vágyában keresendő, hogy változásukat bizonyítsák. *„A tunéziaiak emlékeztettek bennünket arra, hogy a zsarnok elleni, tetejében győztes lázadás, az identitás-hagyományok iránti ragaszkodásból is táplálkozhat. De arra is emlékez-*

tettek, hogy a demokrácia mindenfajta veszély hordozója, miként arra is, ha a nép szabadon választhat, tévedhet is. Eltávolódott a nyugati típusú demokrácia perspektívája, mely teljes függetlenséget eredményezne a vallástól. Meggyőződésünk, hogy a hagyományokhoz való misztikus ragaszkodás mindig felülkerekedik a szabadság romantikus győzelme felett. A megújult iszlámnak kell a kettő közötti szintézist megteremtenie[25]. Úgy tűnik, képesnek tartja magát és nagyon akarja. Az En-Nahda ki akar lépni abból a dualizmusból, aminek az egyik oldalát Bin Laden, a másik oldalát George Bush fémjelezte, mivel – szerinte – ők mindketten ugyanannak a paradigmának engedelmeskedtek: mi a többiek ellen!

Sajid Ferjani, az En-Nahda szóvivője szerint különbséget kell tenni a párt identitása és politikai progamja között, miközben emlékeztet arra, hogy vezetői és aktivistái valójában pragmatikus felfogásúak, semmilyen ideológiai iskolára nem hivatkoznak. Nem véletlen, hogy a párt vezetői nyugati országokba mentek száműzetésbe és nem Szaúd-Arábiába (ő maga is Angliában töltött két évtizedet, mint Ganússi. A sors iróniája, hogy a laikus diktátor, Ben Ali viszont a szaúdi monarchiába menekült). Ezért hathat figyelemreméltónak Ferjani következő gondolata: *„Az iszlám és a demokrácia nemcsak összeegyeztethető, hanem együtt is jár. Egy új modellt szeretnénk a világ számára felmutatni."*[26] Ez azt is jelenti, hogy számukra a „szabadság egy és oszthatatlan". Azaz a demokrácia szabadsága mindenki szabadsága, tehát a demokrácia nem lehet elvileg kirekesztő. Ám, ha a demokráciára és a szabaságra nézve veszélyek jelentkezenek (biztonsági problémák merülnek fel), azt konkrétan meg kell vizsgálni és a szükséges döntést meg kell hozni.

Epilógus

Az alkotmányozó nemzetgyűlésnek egy év alatt kell kidolgoznia az új alkotmányt. Az azt követő nemzetgyűlési választások eredményei már világosabb képet adhatnak arról, hogy a tunéziai iszlám demokrácia valóban új modellként jelenik-e meg a tunéziai társadalom és a világ számára. Egy év múlva talán világosabb képet kaphatunk arról is, hogy milyen következményei lesznek az erősödő török-francia stratégiai vetélkedésnek és e vetélkedés polarizáló hatásának a tunéziai társadalomra nézve. Ám a vetélkedőknek egymás lépésein kívül arra is figyelniük kell, hogy november 10-én immár ötödször ültek össze az Egyesült Államok és Kína magas rangú képviselői, hogy az *U.S-China sub-dialogue on Africa* program keretében kidolgozzák együttműködésük irányát és feltételeit az afrikai kontinensre vonatkozóan. Az ezúttal Pekingben tartott tanácskozáson Johnnie Carson, az amerikai külügyminisztérium afrikai ügyekben illetékes államtitkárhelyettese elnökölt[27].

Jegyzetek

1 Dzsibutiban április 8-án tartottak az ellenzék részvétele nélkül elnökválasztást, melyen Ismail Omar Guelleh elnököt 80,63 %-os eredménnyel újraválasztották.

2 A *Közép-Afrikai Köztársaságban* a választók január 23-án járultak az urnák elé, hogy képviselőket és elnököt válasszanak; a tiltakozások hatására az újra választott

François Bozizé elnök 66,08%-os eredményét 64,37%-ra módosították. *Beninben* március 13-án Yayi Boni elnököt választották újra 53,14%-os eredménnyel, a vesztes elnökjelölt hiába tiltakozott, a választások, beleértve a képviselői választásokat is, átláthatók és demokratikusak voltak. *Kamerunban* október 21-én 65,82%-os eredménnyel hatodszor választották újra Paul Biya-t, a második helyet John Fru Ndi(10,71%) szerezte meg. Az USA kameruni nagykövete közleményben tudatta, hogy a választások hemzsegtek a szabálytalanságoktól. *Libériában* az elnökválasztás első fordulóját a távozó elnök, Ellen Johnson Sirleaf (43,9%) nyerte meg. A második helyre Winston Tubman (32,7%) került. Tubman súlyos választási csalásokról beszélt, s bejelentette, hogy pártja bojkottálja a második fordulót, s felszólította a libériaiakat, hogy hasonlóan járjanak el. Ennek ellenére a november 8-án megtartott második forduló nyertese, Afrika első női elnöke lett, aki ezzel második mandátumát kezdi meg.

3 Bár a *Nigeri Köztársaságban* a választásokat négyszer halasztották el, a január 31-én megtartott és Mahamadou Issoufou győzelmét (57,95%) hozó elnökválasztás rendben zajlott le. Csupán kisebb feszültségek kísérték a nigériai elnökválasztást (április 9.), melynek győztese a keresztény Jonathan Goodluck lett (58,89%). A *Zöld-foki szigeteken* augusztus 21-én megtartott elnökválasztást Jorge Carlos Fonseca nyerte meg (54,26 %).

4 Elnökválasztás lesz *Gambiában* november 24-én, elnök és parlamenti választás a *Kongói Demokratikus Köztársaságban* november 28-án, parlamenti választás *Elefántcsontparton* december 11-én, parlamenti választás *Guineában* december 29-én.

5 TUNISIE. Les élections mode d'emploi. Le Nouvel Observateur. 2011.10.17.

6 90 islamistes dans l'Assemblée constituante tunisienne. 2011.10.28. http://plus.lefigaro.fr/tag/elections/ennahda-constituante-resultats

7 Constituante tunisienne: 89 sièges pour Ennahda, selon les résultats définistifs. 2011.11.14. http://www.jeuneafrique.com/constituante-tunisienne-89-sièges-pour-ennahda-selon-les-resultats-definitifs.html

8 Tunisie: Ennahdha obtient 90 sièges sur 217 (41,47%) - chiffres officiels. 2011.10.27. http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJA20111027231747/elections-tunisie-islamistes-ben-alitunisie-ennahda-obtient-90-sieges-sur-217-41-47-chiffres-officiels.html

9 Az En-Nahda létezése az 1970-es éveke elejére nyúlik vissza. Kezdetben a Nasszert csodáló Rasid Gannúsi, a Muzulmán Testvérek tanításainak követője lett, s egyiptomi tartózkodása során találkozott a jogász Abdelfattah Muruval és Hmida Enneiferrel, aki maga is közel állt a Muzulmán Testvérek mozgalmához. Együtt hozzák létre az Iszlám Irányultságú Mozgalmat, amely 1989-ben vette fel az En-Nahda nevet**.** A vallási szélsőségesség elleni harc ürügyén Ben Ali betiltatta a pártot, keményen lépett fel a tagjaival és vezetőivel szemben. Rasid Ganúsi elhagyta az országot, Londonba telepedett le, ahol politikai menedékjogot kapott. 1992-ben távollétében életfogytiglani börtönre ítélték. A nyugati országok, köztük Franciaország, mindezt szó nélkül hagyta, mivel Ben Alit az iszlamizmus elleni harc védőbástyájának tekintették.

10 Tunisie: y-a-t-il la menace d'une dérive islamiste? 2011.10.21. Le Nouvel Observateur

11 Ennahda, un parti soupçonné de tenir un double discours. 2011.10.24. http://plus.lefigaro.fr/tag/ennahda

12 Pour Rached Ghannouchi, il est naturel qu'Ennahda dirige le gouvernement. Le Monde, 2011.10.26.

13 90 islamistes dans l'Assemblée constituante tunisienne. 2010.10.28. http://plus.lefigaro.fr/tag/elections/ennahda-constituante-resultats

14 Pourquoi Ennahda s'attaque à la langue de Molière 2011.11.3. http://www.slate.fr/com/62411/ennahda-la-langue-de-moliere

15 Une chaîne tunisienne attaquée par des islamistes pour avoir diffusé Persepolis. Le monde, 2011.10.9.

16 Diffusion de „Persepolis”: les islamistes d’Ennahda condamnent les violences à Tunis. Le Point, 2011.10.15. http://www.lepoint.fr/monde/diffusion-de-persepolis-les-islamistes-d-ennhada-condamnent- les-violences-a-tunis-15-10-2011-1384943_24. php?

17 Az 1989. áprilisi törvényhozási választáson az En-Nahda hivatalosan 17%-os, ténylegesen 30% körüli eredményt ért el. Ezután Ben Ali elhatározta, hogy az iszlamista pártot kizárja a politikai mezőből. A szomszédos Algériában az 1990. júniusi helyhatósági választást az Iszlám Megmentési Front nyerte meg. A tunéziai elnök a domino-effektustól tartva börtönbe csukatta az En-Nahda számos vezetőjét. Az igazsághoz tartozik, hogy az iszlamista ellenzék kiiktatása után a laikus ellenzéket is keményen megreguláz ta.

18 «Je suis prête à retourner dans la rue s’il le faut». 2011.10.26. http://www.plus.lefigaro.fr/note/je-suis-prete-a-retourner-dans-la-rue-sil-le-faut-20111026-582348

19 Franz-Olivier Giesbert: L’automne arabe est arrivé Le Point, 2011.10.27. http://www.lepoint.fr/editions-du-point-franz-olivier-giesbert/l-automne-arabe-est-arrive-27-10-2011-1389813_70.php

20 Akram Belkaïd: Pourquoi Ennahda s’attaque à la langue de Molière 2011.11.3. http://www.slate.fr/com/62411/ennahda-la-langue-de-moliere

21 u.o.

22 u.o.

23 u.o.

24 u.o.

25 Jean Daniel : Nous nous sommes trompés... 2011.11.2. http://www.tempsreel.nouvelbs.com/jean-daniel/20111102.OBS3670/tunisie-nous-nous-sommes-trompes.html

26 Elections tunisiennes. „L’islam et la démocratie vont de pair”. Christophe Boltanski interjúja Sayid Ferjanival. Le Nouvel observateur. 2011.10.18. http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20111018.OBS2707/elections-tunisiennes-l-islam-et-la-democratie-vont-de-pair.html

27 États-Unis–Chine: vers un deal sino-américain sur l’Afrique? 2011.11.11. http://www.jeuneafrique.com/etats-unis-chine-vers-un-deal-sio-africain-sur-l-afrique.html

Kilimandzsáró. Fotó: Kalmár Lajos

SZOMÁLIA: A NEMZETÉPÍTÉS KUDARCA

Erdős Attila
PhD hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
erdosattila@yahoo.com

Bevezető gondolatok

Csaknem két évtizeddel azt követően, hogy Szomáliában mintegy 300 ezer ember vesztette életét a polgárháború által előidézett éhínség következtében, az ENSZ 2011. július 20-án, ismét éhínség által sújtott övezetnek deklarálta az ország egyes részeit. Szokásához híven a nemzetközi közösség vészharang kongatása a világ figyelmének felkeltésére és egyben a humanitárius beavatkozás felhívására szolgált, viszont a legtöbb állam, habár elismerik a fenyegető katasztrófa mértékét, egyelőre vonakodik a klasszikus bukott államnak számító Szomáliában szerepet vállalni. 1993-ban az ENSZ történelmének leggrandiózusabb nemzetépítő misszióját próbálta meg végrehajtani az Afrika szarván található országban, a vállalkozás azonban kudarcba fulladt. A nemzetközi helyzet ugyan más volt, de Szomália jelenlegi és akkori állapota kísértetiesen hasonló, éppen ezért az 1990-es évek elején az Egyesült Államok gyámkodása mellett végrehajtott sikertelen ENSZ-misszió történetén keresztül lehet a legjobban bemutatni a jelenlegi helyzet komplexitását.

A bukott állam jellemzői

A bukott államok jellemzője, hogy a bukást előidéző belső konfliktus mély társadalmi, politikai és sok esetben etnikai, vallási gyökerekkel rendelkezik. A központi kormányzatnak kettő, de legalább egy felkeléssel kell egyidejűleg szembenéznie, miközben kemény küzdelem folyik a különböző frakciók között is. Az állam működésképtelensége akkor válik nyilvánvalóvá, amikor az erőszak totális belháborúvá fajul, aminek következtében a mindennapi, normális élet infrastruktúrája fokozatosan bomlásnak indul, majd működésképtelenné válik.[1]

ISSN 1788-6422 pp. 21–39
© Publikon Kiadó, Pécs

A polgárháborút előidéző okok – etnikai, vallási, nyelvi és a közösségek közötti gyűlölet – között a kapzsiság is szerepet játszik, különösen akkor, amikor valamelyik népcsoport által ellenőrzött területen olyan értékes nyersanyagokat találnak, mint az olaj. A polgárháborúban meggyengült állam nem képes ellenőrizni a határait, valamint bizonyos területek fölött egyszerűen elveszti az irányítást. A hivatalos kormányzat hatalma legfeljebb a fővárosra, és néhány etnikailag specifikus területre terjed ki. A bukott állam egyik mérőeszköze pontosan az, hogy mekkora földrajzi terület felett tud a központi kormányzat hatalmat gyakorolni, továbbá az, hogy mennyire névleges a kormány hatalma a vidéki városok, utak, víziutak fölött.[2] A bukott állam nem képes garantálni az állampolgárok biztonságát, így a lakosság kénytelen a környéket uraló hadúrhoz fordulni védelemért. Az állam működésképtelensége az élet minden területére kiterjed. Megszűnik az egészségügyi ellátás, összeomlik közigazgatási-, igazságszolgáltatási-, rendfenntartói-, valamint a közoktatásirendszer és szétrombolódik az infrastruktúra.[3]

Az élet minden területét átszövő hihetetlen mértékű korrupcióban meggazdagodó uralkodó elit, illetve a hadsereg vezetői vagyonukat külföldre menekítik, miközben a GDP gyakorlatilag a minimumra csökken. A gazdasági élet működésképtelenségével felvirágzik a csempészet, aminek köszönhetően nagy mennyiségű fegyver halmozódik fel az országban. Az ilyenkor bekövetkező természeti katasztrófa, illetve az ember által előidézett háborúk csakhamar éhínséget okoznak, ami a lakosságot folyamatos vándorlásra és menekülésre kényszeríti.[4]

Az összeomlott állam a bukott állam szélsőséges formája. A központi kormányzat és fennhatóság teljes hiányában, az összeomlott állam csak földrajzi fogalom. Az állam összeomlásával, szubállami szereplők veszik át a régiók felett az uralmat, kiépítik saját biztonsági hálózatukat, szankcionálják a kereskedelmi tevékenységet, és még nemzetközi kapcsolatokat is létesítenek.[5] Az összeomlott állam legjobb példája Szomália.

„Az élet minden területét átszövő hihetetlen mértékű korrupcióban meggazdagodó uralkodó elit, illetve a hadsereg vezetői vagyonukat külföldre menekítik, miközben a GDP gyakorlatilag a minimumra csökken."

Szomália

Az Afrika szarván lévő Szomália harcias törzseiről és iszlám hitüket keményen védelmező harcosairól már a 14. században említést tesznek. Mivel a terület nyersanyagokban igen szegény, a szűkös erőforrások birtoklása mindig jó ok volt a háborúra. A háborúk, valamint az agresszió elkerülésében komoly szerepe volt a nagy tekintélynek örvendő véneknek. A modern fegyverek megjelenésével és gyors elterjedésével ez a hagyomány azonban felborult. Puskával jóval könnyebb volt ölni, mint dárdával, ezt a problémát súlyosbította az az

öntörvényű felfogás is, hogy a szomálik úgy gondolják, hogy csak saját maguk, illetve Isten mondhatja meg, hogy mit csinálhatnak, mit nem.[6]

Szomáliát az 1884-85-ös berlini konferencián osztották fel. Ogadent és Haud-ot Etiópiához csatolták, Dzsibutit nyugaton Franciaország kapta, valamint a Kenyával létrehozott határ Dél-Szomáliát osztotta ketté. A Szomáliában benyomuló hatalmak az 1900-as évek elején ízelítőt kaphattak a szomáli harciasságból, mikor 20 éven át tartó háborút vívtak a britek által csak „őrült mollának" hívott Mohamed Abdullah Hassan sejk függetlenségért harcoló csapataival. A háború és az általa előidézett éhínség következtében Szomália lakosságának 1/3-a pusztult el.[7]

A két világháború közötti időszakban Afrika szarváért Nagy-Britannia és Olaszország versengett egymással. Mivel Szomáliát képtelenség volt teljesen irányítása alá vonni, az 1920-as években Nagy-Britannia először a terület feladásán gondolkodott, de Etiópia 1935-ös olasz inváziója miatt a terület megtartása mellett döntött.[8]

A második világháború utáni évtizedekben Szomália északon brit, délen pedig olasz igazgatás alá került. Mindkét hatalom a terület gyors kiürítésében volt érdekelt, mivel egyik sem rendelkezett olyan gazdasági erővel, amelynek segítségével a fejletlen és visszamaradt szomáliai városokat, illetve tartományokat újjá tudták volna építeni. Szomália korlátozott belső gazdasági erő-

Szomália

Forrás: 4gwar.files.wordpress.com

Egy menekült élelemhez jut a dadaab-i táborban. Forrás: Roberto Schmidt/AFP/Getty Images

vel rendelkezett, ami kétségbeejtően kevés volt ahhoz, hogy erőműveket, utakat, iskolákat, csatorna- és vízhálózatot építsenek.[9] Más afrikai államokkal ellentétben azonban Szomália erős nacionalista érzülettel ugrott neki a függetlenségnek, aminek alapja a közös nyelv, a pásztori társadalom hagyományain és tradícióin alapuló kultúra, valamint az iszlám hit volt. Harcias hírüknek köszönhetően a szomáli területek lakossága egységesen homogén tudott maradni, azonban az 1960-ban bekövetkezett függetlenség nem volt teljes, mivel nem az eredeti Nagy Szomália területei váltak egységesen függetlenné. A Kenya északi részén fekvő szomálik által lakott területek, valamint Ogaden és Dzsibuti továbbra is idegen országok fennhatósága alatt maradt. Ugyanakkor a függetlenné vált területeken a belső egység megteremtése óriási kihívást jelentett, mivel a szenvedélyes nacionalizmus alatt a klán-családok rendszerén alapuló komplex társadalom rejlett és rejlik mind a mai napig. Mindegyik klán-család alklánokra oszlik, ez adja az egyén identitás alapját, és nem pedig az, hogy honnan származik. Öt nagy klán-család létezik, mely a szomáli nemzetet alkotja: a Darod, a Hawiye, az Isaq, a Dir és a Digil-Mirifleh. A klán struktúra határozza meg az alá- és fölérendeltségi viszonyokat, illetve a politikai hovatartozást. A rendszer igen instabilnak bizonyult, amit csak addig lehetett egységben tartani, ameddig a „Nagy Szomália" álom elérhetőnek tűnt.[10]

Mohammed Siad Barre és a tudományos szocializmus

Miután a nyugati hatalmak elutasították a függetlenné vált Szomália azon kérését, hogy segédkezzenek egy modern, a Nagy Szomália álom kivitelezésére alkalmas hadsereg felállításában, Szo-

mália 1963-ban gyorsan elfogadta a Szovjetunió ajánlatát, amely egy 10 ezer fős hadseregre és egy kisebb légierő felszerelésére vonatkozott. Az ezt követően 1964-ben Etiópiával vívott háború azonban gyors vereséggel végződött. 1969-ben katonai puccs segítségével Mohammed Siad Barre vette át a hatalmat, aki Szomáliát marxista állammá nyilvánította. Barre életre hívta a Szomáli Forradalmi Tanácsot (Somali Revolutionary Council), amelynek tagjai nagyrészt a hadsereg tisztjei közül kerültek ki. Rendszerét a tudományos szocializmus alapján akarta felépíteni, amellyel párhuzamosan lépéseket tett a klán rendszer felszámolására, igyekezett csökkenteni az iszlám szerepét, valamint szocialista gazdasági rendszert próbált meg bevezetni. Tervei végrehajtásához a Szovjetuniótól kért és kapott segítséget. A Barre rezsim korai szakaszában a szegénység, fejletlenség és az erőszak továbbra is fennmaradt, de az ország központi hatalom alatt történő egyesítése megteremtette a stabilitás lehetőségét.[11] 1972-ben a szovjetek Berbera kikötőjének használatért cserébe beleegyeztek, hogy felszerelik a szomáli hadsereget. 1977-re a Szomália hadserege már 37 ezer főt számlált, rendelkezett nehéz tüzérséggel és modernizált légierővel is.[12]

A szovjetek addig voltak érdekeltek Szomália támogatásában, míg a szomszédos Etiópiában sikeres kommunista államcsíny következtében hatalomra nem jutott Mengistu Haile Mariam. Ettől kezdve az ősellenségeknek gyakorlatilag szocialista testvérekké kellett volna válniuk, ami Barre számára elfogadhatatlan volt.[13] Mikor Mengistunak gondjai akadtak Eritreában, Barre elérkezettnek látta az időt, hogy valóra váltsák a dédelgetett Nagy Szomália tervét, és reguláris csapatokat küldött Ogadenbe az ottani lázadás támogatására. Két hónapon belül Ogaden nagy részét elfoglalták. Mikor Barre további katonai felszerelést kért, a szovjetek visszautasították, ezért felbontotta a velük kötött Barátsági és Együttműködési Megállapodást, és kiutasította őket az országból. Ezt követően a szovjetek teljes súllyal az etiópok mögé álltak, akik kubai segítséggel 1978 márciusában tönkre verték az Ogadenben lévő szomáli hadsereget.[14]

Az ogadeni háború elveszésével Barrenak nehézségei támadtak a hatalom megtartásával. A szomáli harci kultúrában a vereség a gyengeség jele, és egyben lehetőség arra, hogy a vezért leváltsák. A vereség következményeként a Darod klánba tartozó Majerteyn alklánból származó tisztek megpróbálták Barre-t megbuktatni.[15] A lázadás leverését követően néhány vezetőjük Etiópiába menekült, ahol megalapították a Szomáli Üdvözülés Demoktratikus Frontot (Somali Salvation Democratic Front – SSDF), és gerilla háborúba kezdtek Barre rezsimje ellen. Az ellenállás terjedésének következtében létrejött a második gerilla mozgalom is, a Szomáli Nermzeti Mozgalom (Somali National Movement – SNM), amelyenek tagjai az Isaq klánból kerültek ki, szintén etióp támogatással.[16]

Barre kemény katonai és gazdasági intézkedésekkel válaszolt. Szakítva korábbi politikájával, hatalmának megtartása érdekében kihasználta a klán rivalizálásban rejlő előnyöket, támasz-

kodva saját klánjára a Darodba tartozó Marehanra. 1987-re a hadsereg tisztjeinek a fele a Marehan vagy az ahhoz tartozó klánokhoz tartozó emberekből került ki.[17] A klánok közti rivalizálás felélesztése előrevetítette a fennálló politikai rend meggyengülését és egyben a polgárháború rémképét.

Szovjetellenességének következtében a Barre rezsim nyugati segélyt kapott. Az Egyesült Államok az 1980-as években 800 millió dollár értékű támogatást adott Szomáliának, ennek negyedét fegyverben a kikötők használatának cseréjébe. Az Egyesült Államok mellett Olaszország is 1 milliárd dollárnyi segélyt nyújtott, felét katonai felszerelésben. A segélyt Barre arra használta, hogy a hozzá hű embereket megjutalmazza és gazdaggá tegye. Egy 1988-as Világbank-tanulmány szerint az élelmiszersegélyezés 14-szer gyorsabban nőt, mint az élelmiszerfogyasztás. Szomália önfenntartóból, élelmiszer importőrré vált.[18]

1987-ben Szomália északi részén lázadás tört ki, Barre 1988-ban kölcsönös megállapodást kötött Mengistuval, miszerint egyik sem támogatta a másik politikai ellenfelét, ezáltal Mengistu csapatokat tudott a szomáliai határról Eritreába vezényelni, Barre pedig esélyt kapott arra, hogy szétzúzza az Észak-Szomáliában tevékenykedő SNM-t. A megállapodás következményeként a lázadók fokozták tevékenységüket és néhány várost ostrom alá vettek, köztük a régió fővárosát Hargeisa-t is. A felkelők elleni harcokba Barre bevetette a légierőt, amelynek következménye a városban élő civilek százai esetek áldozatul a bombázásoknak. A hadműveletek alatt Barre gyakorlatilag elvesztette államfői státuszát, és klánvezérként viselkedett.[19]

A külföldi segélyek elapadtak, 1988-ban az Egyesült Államok beszüntette a katonai, majd 1989-ben a gazdasági segélyezést, és ezzel párhuzamosan Olaszország is megvonta a támogatását. A klán háborúk közepette az ország a szétesés felé haladt. Az ogadeniek a Darod klánból megalapították a Szomáli Hazafias Mozgalmat (Somali Patroitic Movement), valamint a Hawiye, az ország középső részét, és Mogadishut is ellenőrzés alatt tartó klán, létrehozta az Egyesült Szomáli Kongresszust (United Somali Congress – USC).[20] 1989-re Szomália a nyílt polgárháború szélére sodródott. Barre, hogy időt nyerjen, 1990-re általános választást ígért, de elkésett, ugyanis az ellenzéki csoportok fegyveres felkelőkké váltak, és megkezdték előrenyomulásukat Mogadishu felé. Majdnem egyéves harc után Barre elmenekült Mogadishuból Kismayuba, de a felkelők onnan is kiűzték, akárcsak Szomália nagy részéről.[21]

Szomália szétesése, Mohammed Farrah Aidid felemelkedése

Barre legyőzésében kulcs szerepet játszott az USC vezetője, Mohammed Farrah Aidid, akinek milíciája a Habar Gedir-ből, a Hawije alklánjából került ki. Aidid csapatai Barre elűzése után megörökölték a hadsereg felszerelésének nagy részét, így ő maga gyakorlatilag Szomália legerősebb hadurává vált. 1991. január 29-én azonban az USC névleges vezetője Ali Mahdi elnöknek kiáltotta ki magát, ami miatt Aidid és Mahdi milíciái között összecsapások bontakoztak ki. Mogadishu csatatérré változott,

utcáit ellepték az egymással harcoló fiatal milicisták szájukban khat-tal (kábítószer tartalmú növény levele), kezükben pedig AK-47-es kalasnyikovokkal, valamint megjelentek a konfliktust jól szimbolizáló Toyota terepjárók felszerelve szovjet gyártmányú gépfegyverekkel (Technicals).[22] A harcok következtében, melynek során többször is aknavetők és ágyúk bevetésével támadták egymást a szemben álló felek, az egykor az Indiai-óceán ékkövének tartott Mogadishu belvárosa romhalmazzá vált.

Néhány hónappal bukása után Barre szülőkörzetében sereget toborzott, és megkezdte menetelését a főváros felé, felégetve és kirabolva minden egyes farmot, ami az útjába került. Aidid és Barre milíciái a Szomália éléskamrájának is tartott termékeny, a Jubba és a Shebelle folyók által határolt területen harcoltak egymással. A folyamatos összecsapások miatt nem lehetett dolgozni a földeken, a farmerek maguk, terményeikkel és állatállományukkal együtt gyakran áldozatául estek a területen fosztogató csapatoknak. A földművelő népesség nyomora, az egész szomáli nép nyomorává vált, mikor az éhínség megjelent az országban. A kialakuló káoszban Aidid jelentette az egyetlen biztos megoldást, gyakorlatilag a segélyszervezetek is tőle kértek segítséget, így jött létre az a különös szimbiózis, hogy az a hadúr segítette a segélyszervezetek munkáját, aki miatt részben ezekre a szervezetekre szükség volt. Aidid volt az egyelten, akiknek elég tekintélye és hatalma volt ahhoz, hogy biztonságot szolgáltasson.[23]

UNOSOM I

A Szomáliában fenyegető éhínség hírére a világ, amely ekkoriban a Balkánon kibontakozó krízissel volt elfog-

A víz a legnagyobb kincs a menekülttáborokban. Forrás: Roberto Schmidt/AFP/Getty Images

lalva, csak nehezen mozdult. A helyzetet súlyosbította az, hogy az anarchiában a milicisták kifosztották a kikötőkben lévő segélyszállítmányokat, amit később pénzért értékesítettek. A Nemzetközi Vöröskereszt már 1991 decemberében felhívta a figyelmet a közelgő katasztrófára, de mivel az ENSZ és a többi segélyszervezet nem volt jelen, ekkor még nem sikerült elérnie a beavatkozást.[24] A segélyezést nehezítette, hogy a segélyszervezetek védelem hiányában kénytelenek voltak a milíciák harcosait felfogadni a szállítmányok kísérésére, akik viszont elképesztő összegeket kértek szolgálataikért, amit az út végére érve a legtöbb esetben zsarolással megsokszoroztattak.

Szomália humanitárius katasztrófájának média figyelmét fölhasználva a segélyszervezetek egyre nagyobb nyomást gyakoroltak az ENSZ-re, az USA kongresszusára és a Bush kormányzatra a beavatkozás érdekében. Az Egyesült Államok vezetése azonban nem rendelkezett komolyabb elképzelésekkel fekete-Afrikát illetően. Az új világrend hirtelen szakadt az egyedül maradt szuperhatalom nyakába, amit rögtön egy sikeres háborúval köszöntöttek a Perzsa-öböl térségében. Szomália nem bírt komoly nemzeti érdekkel az Egyesült Államok számára, ugyanakkor Washingtonnak demonstrálnia kellett, hogy kiáll az általa fontosnak tartott emberi és politikai értékek mellett.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsának elnöke, Colin Powell azonban ellenezte a szerepvállalást. Powell az öbölháború után adta ki az ún. Powell-doktrínát, ami szigorú kritérium rendszert és szempontokat állított az amerikai hadsereg poszt-bipoláris világban történő bevetésére. Powell és a vezérkari főnökök számára Szomália több okból kifolyólag nem felelt meg a kritériumoknak. Többek közt:

1. a konfliktust régi, belső klánviszály hajtotta,
2. a jól felfegyverzett milicistákat nem lehetett megkülönböztetni a népesség többi részétől,
3. Szomália terepe taktikai és logisztikai nehézségeket jelenthetett az amerikai csapatok részére, és az Egyesült Államoknak nem volt nemzeti érdeke Afrika Szarvánál beavatkozni.[25]

„A légihíd segítségével 48 000 tonna élelmiszert és gyógyszert juttattak el a Szomáliában tevékenykedő különböző segélyszervezeteknek, azonban a problémát továbbra is a segélyek szétosztását akadályozó fegyveres bandák jelentették."

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1992. január 23-án fogadta el a 733-as határozatot, amely többek közt a Szomáliának nyújtandó kiterjesztett humanitárius segélyezésről szólt, és teljes körű fegyverembargót rendelt el.[26] Végrehajtását az Aidid és Mahdi között 1992 márciusában megkötött fegyverszünet tette lehetővé. A határozat meglehetősen későn került elfogadásra, ami egyrészt jól jelzi, hogy a nemzetközi közösség milyen lassan, csak akkor mozdult, mikor a katasztrófa már elke-

rülhetetlenné vált, másrészt viszont az első lépés volt a beavatkozás legalizálása felé, habár elég erőtlen próbálkozásnak bizonyult.

1992. április 4-én az ENSZ Biztonsági Tanács elfogadta a 751. határozatot, amely alapján létrejött a United Nations Operations in Somalia (UNOSOM)[27] kezdetben 500 pakisztáni békefenntartó Szomáliába történő telepítésével. Boutros-Ghali ENSZ főtitkár az UNOSOM helyszíni előkészítésével a veterán algír diplomatát Mohamed Sahnoun-t bízta meg.

Sahnoun május 4-én érkezett meg Mogadishuba gyakorlatilag egyszál magában, minden egyéb nélkül. Augusztusra sikerült meggyőznie Aidid-ot, hogy engedje be az ország területére a segélyszállítmányokat biztosító 500 fős pakisztáni békefenntartó egységet. Sahnoun nyitott a szomálik felé, és igyekezett párbeszédet kialakítani a klánok időseivel, ami által sikerült kivívnia tiszteletüket, de ahhoz, hogy kézzel fogható eredményeket tudjon elérni, az ENSZ-től több támogatásra lett volna szüksége. Az ENSZ bürokratizmusa miatt azonban semmi sem történt. Shanoun kritizálni kezdte a szervezetet annak semmittevéséért, ezért Boutros-Ghali főtitkár menesztette.[28]

UNITAF - A beavatkozás

1992 nyarán Szomáliában az éhínség olyan méreteket öltött, hogy a Nyugat aligha maradhatott tétlen. A július 30-án a New York Times hasábjain megjelent cikk alapján az amerikai erőfeszítések, hogy légi úton élelmiszert szállítsanak, sikertelennek bizonyultak az éhínség leküzdésében, mivel a fegyveresek miatt a segélyszállítmányok rendre nem jutottak el a megfelelő helyekre, nyilvánvalóvá téve azt a tényt, hogy ennél többet kellene tenni.[29]

A növekvő nyomás alatt, valamint a közelgő elnökválasztás tükrében a Bush adminisztráció egyre inkább a beavatkozás mellett kötelezte el magát. Ennek első lépése az augusztusban indított Operation Provide Relief volt, melynek keretében tíz darab C-130-as szállítógépet telepítettek Mombasába, Kenyába. A légihíd segítségével 48 000 tonna élelmiszert és gyógyszert juttattak el a Szomáliában tevékenykedő különböző segélyszervezeteknek, azonban a problémát továbbra is a segélyek szétosztását akadályozó fegyveres bandák jelentették.[30]

Az amerikai adminisztráció számára nyilvánvalóvá vált, hogy a szállító kapacitás megnövelésével, valamint a segélyezés kiterjesztésével a szárazföldi alakulatok telepítését csak elodázni tudja, elkerülni nem. Ugyanakkor Bush elnöknek komoly gondot okozott az Egyesült Államok új világrendben betöltött szerepének definiálása. Nem minden amerikai szerette volna, hogy ha az Egyesült Államok veszi magára a csendőr szerepet, annak ellenére, hogy a Szenátusban, valamint a médiának köszönhetően egyre többen támogatták a harcoló alakulatok küldésének gondolatát. A csapatok telepítésének ellenzői nem látták, hogy milyen amerikai nemzeti érdek fűződik Szomáliához, ami viszont a legnagyobb kérdés volt, hogy abban az esetben, ha beavatkoznak, akkor az amerikai hadsereg egységei vajon meddig maradnak Szomáliában. Az amerikai hadsereg beveté-

Üres növényi olaj konzervdobozok. Forrás: Rebecca Blackwell/Associated Press

sére készülő politikai és katonai vezetés elképzelése az volt, hogy az Operation Restore Hope hadműveletet 1993 márciusára teljesítik, majd azt követően az Egyesült Államok átadja a feladatot az ENSZ-nek.[31]

1992. december 3-án az ENSZ BT a 794-es határozatában döntött az United Nations Intervention Task Force (UNITAF) létrehozásáról. A határozat elfogadásával és az UNITAF létrejöttével az addig tervezett Operation Restore Hope mozgásba lendült, csakhogy már a misszió kezdeténél vita volt az Egyesült Államok vezetése és az ENSZ között, mivel az utóbbi le akarta fegyverezni a milíciákat, amit az amerikai hadvezetés a várható veszteségek lehetséges minimalizálása miatt nem támogatott.[32]

Az eredeti amerikai elképzelés 4 fázisú hadművelettel számolt. Az I. Fázisban a tengerészgyalogosok partra szállnak, és biztosítják a kikötőt, annak létesítményeit, és a repteret. A II. Fázisban az amerikai csapatok átveszik az irányítást Mogadishu és környéke felett. A III. Fázisban az UNITAF csapatok dél felé történő előrenyomulásával irányítás alá vonják Kismayu városát és a Shebeelle-völgyet. Végül a IV. Fázisban az UNITAF átadja az irányítást a leendő UNOSOM II-nek, aminek a török tábornok Cevik Bir, és a nyugalmazott amerikai admirális Jonathan Howe lett a tervek szerint kinevezve.[33]

Az első amerikai egységek 1992. december 9-én éjszaka szálltak partra Mogadishunál. Senki sem várt rájuk, csak a nemzetközi sajtó népes képviselete. Az amerikaiak fogadtatása alapvetően kedvező volt, de érkezésükig legalább 125 ezer ember halt éhen. Szomá-

lia az éhínség legrosszabb részén már túl volt, ám annak ellenére, hogy az amerikaiak segítséget jelentettek, a közvélemény pár hónap múlva kezdett ellenük fordulni, aminek alapvetően két oka volt.[34]

Az első, hogy Robert Oakley, az Egyesült Államok korábbi Szomáliába akkreditált nagykövete tető alá hozzott Aididdel és Mahdival egy megállapodást 1992. december 11-én, hogy megnyerje támogatásukat az amerikai jelenléthez. Az esemény pozitív média visszhangot kapott, viszont az egyezmény politikai szerepet adott a haduraknak, meghagyva és partneri rangra emelve hatalmukat, ami által nem lehetett ebbe a megállapodásba más társadalmi szereplőt bevonni. Így az amerikaiak elszalasztották azt a lehetőséget, hogy a háborúba belefáradt nép akaratával egyezően felszámolják a hadurak hatalmát.[35]

Az igazi gond azonban az volt, hogy a zéró veszteség elvet szem előtt tartva, az amerikai hadsereg meg sem kísérelte lefegyverezni a milíciákat. Ez a legtöbb szomáli számára azt jelentette, hogy az Operation Restore Hope nem sokkal volt több, mint cinikus megállapodás az amerikaiak és a hadurak között, hogy az amerikai hadsereg gyorsan kivonulhasson.[36] Tény persze az is, hogy az amerikai hadvezetés becslése szerint, csak a főváros teljes lefegyverzéséhez 45 ezer katonára lett volna szükség. Ekkora csapatlétszám telepítéséhez sem forrásokkal, sem pedig politikai támogatottsággal nem rendelkezett az Bush adminisztráció.

Az UNITAF derékhadát mintegy 10 ezer katonából álló amerikai kontingens alkotta, melyben két gyalogos zászlóalj, és légi hadosztály, valamint egy tűzérségi és támogató hadosztály kapott helyet. Ez önmagában is jelentős katonai alakulatnak számított. A koalíciós csapatok közt megtalálhatóak voltak a franciák, belgák, olaszok, marokkóiak, ausztrálok, pakisztániak, valamint maláj és kanadai csapatok. Az Operation Restore Hope hadműveletben 23 ország 38 ezer katonája és 49 különböző segélyszervezet dolgozott össze annak érdekében, hogy az élelmiszert eljuttassák a megfelelő helyekre.[37]

Annak ellenére, hogy az Aididdal és Mahdival kötött említett egyezmény viszonylagos békét hozott, nyilvánvalóvá vált, hogy a biztonság nem fenntartható Szomália teljes lefegyverzése nélkül. A felismerés az UNITAF számára új feladatot adott, és 1993 januárjától Mogadishuban megkezdődtek a rajtaütések, amelyek elképesztő eredményeket produkáltak.[38] Az egyik rajtaütés alkalmával egy földalatti alagútrendszerben 1000 tonna fegyvert foglaltak le, és semmisítettek meg.[39]

Az új feladat persze áldozattal is járt 1993. január 14-én egy tengerészgyalogos életét vesztette, amikor milicisták ütöttek rajta a járőröző egységén. Ettől kezdve az amerikai csapatok még agresszívabbakká váltak, és több sikeres akciót hajtottak végre, amelyek során fegyverek nagy mennyiségét semmisítették meg. Az UNITAF odaáig ment, hogy Mogadishutól délre nekiálltak a falvakban a régi falutanácsokat visszaállítani, valamint megkezdték a nemzeti rendőrség újjászervezését. A probléma azonban az volt, hogy hogyan adják át a stafétát az UNOSOM II-nek, amely csapathiánnyal küszködött.

Annak ellenére, hogy a politikai döntéshozók folyamatosan azon fáradoztak, hogy a nemzetközi közösség átvegye a humanitárius akció irányítását, az amerikai parancsnokok nem látták alkalmasnak az ENSZ-t a feladat elvégzésére. Boutros-Ghali főtitkár javaslatot tett arra, hogy egy 28 000 fős békefenntartó erő váltsa föl az UNITAF csapatokat. Ugyanakkor az UNOSOM II-re olyan feladatok vártak, mint a nemzeti rendőrség felállítása, Szomália mezőgazdasági önellátásának megteremtése, az infrastruktúra újjáépítése, nemzeti megbékéltetés és persze a biztonság fenntartása, amire ekkora csapatlétszámmal nem lehetett, és nem is volt felkészülve.[40]

Aidid jó indulata az amerikaiak felé is lassan kezdett elpárologni, mikor csapatait és szövetségesét ellenlábasai a belga és amerikai csapatok szeme láttára űzték ki Kismayuból. A helyzetet tovább élezte, hogy Osman Ato, Aidid legfőbb fegyverbeszállítója, azzal vádolta az amerikaiakat, hogy csak az ő fegyverkészletét vették el, miközben ellenséges klánokét érintetlenül hagyták. Emiatt folyamatos tüntetések és megmozdulások kezdődtek az ENSZ ellen, miközben a Biztonsági Tanács nagyszabású nemzetépítő tervet vizionált, ami teljesen újjáépítette volna Szomália gazdasági, politikai és jogi rendszerét. A gond csak az volt, hogy miközben Oakley az elért eredményeket hangoztatta, a legfontosabb dolog az ország lefegyverzése elmaradt, így aligha volt elképzelhető egy komplikáció nélküli nemzetépítő feladat. A közelgő mandátum átadás éppen ezért magába rejtette a közelgő katasztrófa képét is, mivel az Operation Restore Hope ugyan visszaállított valamennyi reményt, de ugyanakkor elszalasztott egy nagy lehetőséget is.[41]

UNOSOM II

1993. május 4-én az Egyesült Államok átadta a vezetést az ENSZ-nek, így beindult az UNOSOM II, és a pakisztániak lettek Mogadishu biztosításáért a felelősek. Az ENSZ megerősítette azon szándékát, hogy begyűjtse a fegyvereket, ami Aidid számára a korábbi gyakorlatból kiindulva azt jelentette, hogy elveszti a dominanciáját. Ezért az ENSZ kísérlete alapból kudarcra volt ítélve. Aidid rádióadásban kezdett propagandát a nemzetközi közösség ellen, ezért az ENSZ döntött a rádióállomás és adás megszüntetéséről, amely feladatot a pakisztáni katonákra bízták.[42]

Az 1993. június 5-én végrehajtott akció vérfürdőbe torkollott. A helyszínre érkező pakisztáni katonákat megtámadták, ezzel egy időben támadást ért egy őrjáratot, valamint azokat a katonákat is, akik az élelmiszert őrizték. Huszonöt békefenntartó esett el, akiket a legtöbb esetben darabokra szedett a tömeg.[43]

Az UNOSOM II-t alapvetően harciasabb feladatokra hozták létre, ahol az amerikaiak vitték a vezető szerepet. Szomáliában 18 000 ENSZ katona volt, de az eredetileg tervezett 35 000-rel sem tudták volna kivitelezni a terveket, amely gyakorlatilag folyamatos, napi szintű összecsapásokkal járt volna. Az amerikai csapatok élén Montgomery tábornok állt, aki egyben az UNOSOM parancsnok helyettese volt, de nagyrészt önállóan tevékenykedhetett.

Montgomery készen állt arra, hogy ha kell, erővel szerezzen érvényt az ENSZ döntéseinek. A harcias fellépése soha nem jöhetett volna jobbkor Aidid-nak, aki az ENSZ elleni propagandát az amerikai csapatokra is kiterjesztette. A szomálikban ismét felerősödött a külföldi behatolókkal szembeni ellenséges érzés, és az éhség elmúltával már könnyű volt az embereket arra ösztökélni, hogy harcoljanak a saját klánjukért.[44]

A pakisztáni katonák lemészárlását követő napon június 6-án az ENSZ BT elfogadta a 837. számú határozatot, amelyben elítélte a támadást. Jonathan Howe nyugalmazott admirális, aki az ENSZ szomáliai speciális nagykövete, valamint a nemzet építési kampány fő felelőse volt, 25 000 dolláros vérdíjat tűzött ki Aidid fejére, ami gyakorlatilag a hadiállapot beálltát jelentette. Június 14-én amerikai légicsapások semmisítették meg Aidid rádióállomását, cigaretta gyárát, amelyet csapatok állomásoztatására és fegyverek tárolására használtak, valamint néhány fegyverraktárt, ahol nehézfegyvereket is tároltak.[45]

Az UNOSOM II katonái rendkívül nehéz helyzetben találták magukat, mivel Szomáliában nem lehetett megkülönböztetni a barátot az ellenségtől. Az amerikaiak megismételték ugyanazt a hibát, amit Vietnamban is elkövettek, nem ismerték az ellenségüket, ezért nem is értették őket, különösen azt, hogy a milicisták szemében miért ők váltak agresszorokká. Nem értették meg, hogy az általuk minden baj forrásának tartott Aidid, klánvezér volt, ami a klán társadalom csúcsát jelentette, ráadásul nemzeti hős, aki elkergette Barre-t.[46]

Óriási problémát jelentettek az ENSZ főhadiszálláson dolgozó szomálik, akik Aidid besúgói voltak, így a hadúr mindent tudott a belső rendszerről, és az utasításokról. 13 000 békefenntartó volt Mogadishuban, de egy sem mert éjszaka azt utcákon járőrözni. A milícia morálja magas volt, míg a békefenntartóké egyre alacsonyabb. Nem javította a helyzetet az sem, hogy az információ áramlása az amerikaiak közt igen körülményes volt. A CIA által szerzett híreket először el kellett küldeni Langleybe, majd ott döntöttek annak felhasználhatóságáról és csak utána adták át a katonáknak, így a jó értesüléseket sem tudták felhasználni az időveszteség miatt.[47]

Július 11-én amerikai helikopterek és csapatok hajtottak végre rajtaütést Adbi Hassan Awawl 'Qaybdiid' házán, ahol a Habar Gedir klán, Aidid milícia klánjának idősei gyűltek össze, annak érdekében, hogy megtárgyalják az UNOSOM-mal folytatandó lehetséges nyílt párbeszédet. A rajtaütés következtében 54 ember vesztette életét, köztük Haji Mohamed Iman Aden sejk, a Habar Gedir klán 90 éves idősе – Aidid nem volt a halottak között.[48] A szomáli harci kultúrában a gyilkosságért a vérbosszú elkerülése végett nagyon magas árat kell fizetni. Az egyezséghez mindig szükség volt a tiszteletnek örvendő vének közvetítésére, akiket az amerikai hadsereg ezzel az akciójával gyakorlatilag kiirtott. Ezzel a rajtaütéssel az ENSZ-misszió átlépett egy olyan határt, ahonnan már nem volt visszaút.

Howe elégedett volt, de az legtöbb ENSZ tisztviselőt megdöbbentette, hogy a nemzetközi közösség ilyen mészárlásban részt vett. A szomálik számára az

ENSZ főhadiszállása a gyilkosok táborává vált, az amerikaiak pedig a haragjuk tárgyává, és haragjukat csakis az amerikai katonák ellen elkövetett boszszúval lehetett csillapítani.[49] Aidid elfogásához Howe speciális egységeket kért. Kérését Madeleine Albright külügyminiszter is támogatta Mogadishuban tett júliusi látogatása után. A csapatlétszám emelését azonban Colin Powell nem támogatta. Powell szerint önmagában már az is rossz volt, hogy harcoló alakulatokat kellett használni az élelmiszer szétosztásához. Szomáliában ugyanazt látta, mint Boszniában, Libanonban és akár Irakban, régi, mélyen gyökerező belviszályt, ahol az Egyesült Államoknak nem volt stratégiai érdeke, és éppen ezért keresnivalója sem.[50]

Az Aidid erőivel történő néhány összecsapás után Powell meggondolta magát, és augusztus végén az Egyesített Különleges Hadműveleti Vezetés (Joint Security Operations Command – JSOC) létrehozta a Task Force Ranger-t (TF Ranger), amelynek feladata Aidid és legfőbb parancsnokainak elfogása volt az erre a célra kidolgozott Operation Gothic Serpent keretei közt. A TF Ranger élére William Garrison tábornokot nevezték ki és sorai között a 75. gyalogos ezred 400 Rangere, valamint a különleges erők 130 Navy Seal és Delta Force katonája is megtalálható volt. A katonák feladata látszólag egyszerűnek ígérkezett, elkapni Aidid-ot, amitől azt remélték, hogy az UNOSOM II hamar visszatér eredeti feladatához: a nemzetépítéshez.[51] A gond azonban az volt, hogy speciális egységek, csak megfelelő hírszerzés mellett lehetnek sikeresek, csakhogy épp ennek voltak híján az amerikai és az ENSZ csapatok Szomáliában.[52]

Az információhiány következtében az amerikai egységek több sikertelen rajtaütést hajtottak végre, például a Médecins Sans Frontières, vagy az ENSZ épületein. Az egyik legnagyobb melléfogásuk az volt, amikor Aidid vérellenségének, Ali Mahdinak egyik klántagját Ahmed Jilao-t vették őrizetbe 38 egyéb klántaggal együtt. Jialo mellesleg az ENSZ helyi rendőrbizottságának volt a feje. Megfelelő információ hiányában az amerikaiak egymás után követtek el hibákat, ami negatív hatással volt a moráljukra is. További probléma volt, hogy az amerikaiak nem működtek együtt a többi ország békefenntartóival. Az Aidid utáni hajsza a háborút személyes küzdelemmé tette a hadúr és az Egyesült Államok hadserege között, miközben Washington nem tudott eredményeket felmutatni. A kongresszusi támogatás egyre csökkent, és az amerikai katonák veszteségei miatt egyre nagyobb volt a nyomás az adminisztráción, hogy vonja ki a csapatokat.[53] Washington fogytán volt az időnek, miközben a szomálik a kifárasztásra játszottak.[54]

Black Hawk Down

A milicisták szeptember 25-én lelőttek egy UH-60 Black Hawk típusú helikoptert, és a három amerikai katona holttestét, akik a gépen voltak meggyalázták. Az eset egyértelmű jele volt annak, hogy megtalálták az amerikai taktika legsebezhetőbb pontját, és felkészültek a katonákkal való összetűzésre. Ennek ellenére, mikor 1993. október 3-án az amerikaiak fülest kaptak, hogy Aidid és

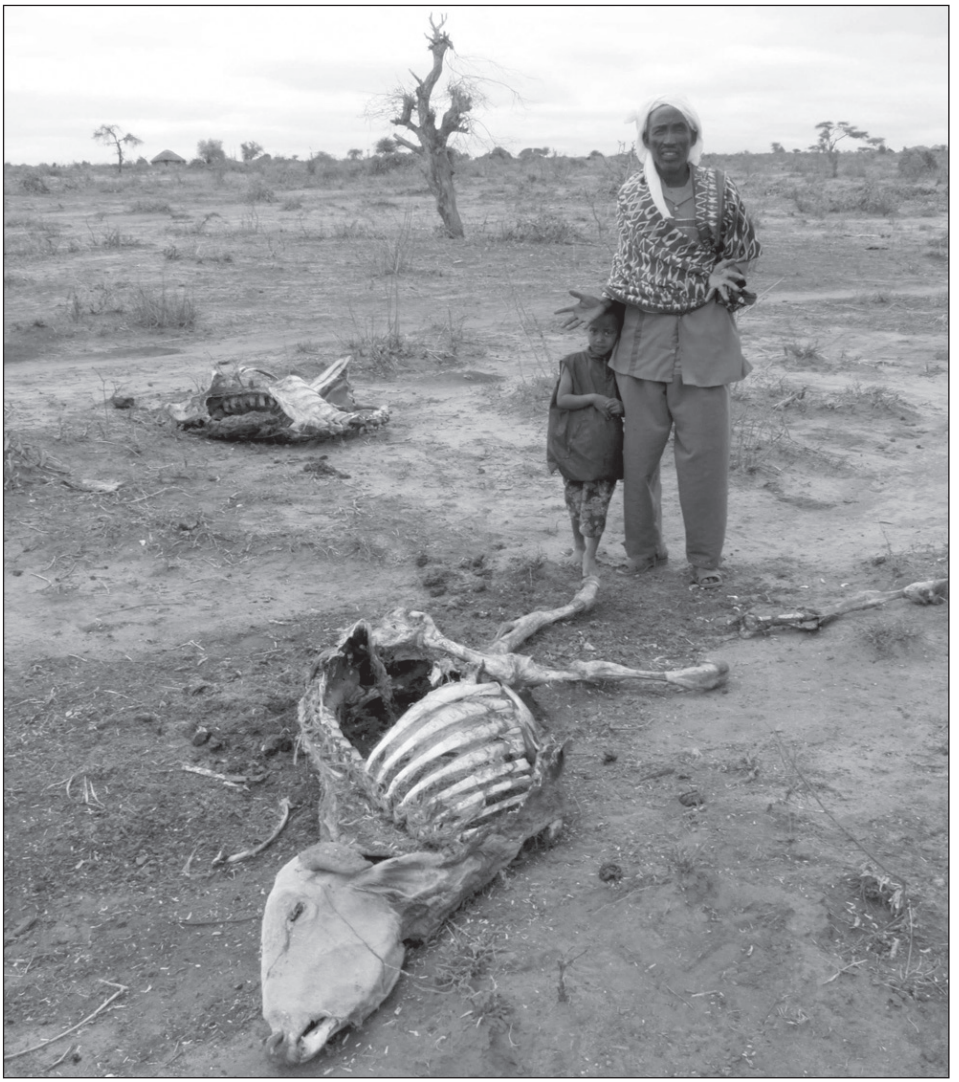

A szárazság az állatokat sem kíméli. Forrás: Glyn Riley/HelpAge International via Reuters

emberei a Bakara piac mellett a Black Sea körzetben lévő épületben gyülekeznek, a támadás megtervezésénél a megszokott sablont alkalmazták. A körzet Aidid fellegvára volt, tele állig felfegyverzett milicistákkal, éppen ezért rizikós volt hadművelet végrehajtása. A támadásra 16 helikoptert, Rangereket, Deltásokat, valamint földi konvojt küldtek, összesen 160 embert. A támadás kezdeténél huszonnégy szomálit tartoztattak le, köztük Aidid közeli segítőit, ám nem sokkal később a milicisták két Black Hawk helikoptert lelőttek, és az amerikai csapatok olyan csatában találták magukat, ahol minden irány-

ból tűz alá vették őket. A reptérről küldött felmentő csapatok heves tűzharcba keveredtek, 100 katona 30 perc alatt 60 000 töltényt lőtt ki, mielőtt visszavonultak volna, mivel a barikádokon képtelenek voltak áttörni. A városban rekedt amerikai csapatok arra kényszerültek, hogy egész éjszaka fedezékben maradjanak teljesen körbezárva a milícia által. A kevesebb mint 1 órás hadművelet 15 órás véres küzdelemmé fajult. A mogadishui csataként elhíresült összecsapásban tizennyolc amerikai katona esett el és hetvenhárom sebesült meg súlyosan, Mike Durant az egyik lezuhant helikopter pilótája, pedig fogságba esett. Néhány amerikai katona holtestét a milicisták végighúzták a város utcáin, amit a nemzetközi média is bemutatott. Hozzávetőlegesen 1000 szomáli vesztette életét, ők mégis győzelemként értékelték a napot.[55]

Az amerikai adminisztrációt meglepték az események, különösen sokkoló volt a média által bemutatott meggyalázott katonák holttesteiről készült felvételek. Clinton elnök politikát váltott, és az ellenségeskedés helyébe a megbékélés politikája lépett. A katonákat ki akarták vonni, de ennek biztosítására először további 5000 katonát küldtek, valamint el kellett érni Mike Durant szabadon engedését is, amihez az ágyúnaszád diplomáciát alkalmazták.[56]

Persze a hazai közvéleményt biztosítani kellett, hogy az amerikai áldozat nem volt hiábavaló, de a mogadishui harcok következtében a csapatok kivonása elkerülhetetlenné vált. Az amerikai csapatok morálja egyre lejjebb esett, különösen azt követően, hogy Durant elengedése után a csapaterősítések ellenére tapintható volt a küszöbön álló távozás. A katonák a politikusokat okolták, akik véleményük szerint nem hagyták őket elvégezni a munkát, de a vereséghez az is hozzájárult, hogy az átlag katona számára sem volt nyilvánvaló az első pillanattól kezdve, hogy valódi háborúba csöppentek.[57]

Miután Aidid ellen ejtették az elfogató parancsot, előjött rejtekhelyéről. Gyakorlatilag győzelmet aratott, az Adisz-Abebában megtartott béketárgyalásra 1993 decemberében amerikai kísérettel utazott, mint az amerikai diplomácia által olyan klán vezérnek tutilálva, mint aki jelentős folytonosságot jelent Szomália jelenében. Az amerikai kivonulás 1994 márciusában véget ért. A katonai misszió nem sokat ért el, 44 amerikai katona halt meg, köztük 30 harcokban esett el, a szomálik 2000 embert vesztettek csak az Aidid után folytatott vadászat alatt. A segélyszervezetek működése az amerikaiak távozása után még kétségbeejtőbbé vált.[58]

1995 márciusában az Egyesült Államok kivonulása után egy évvel az ENSZ is elhagyta Szomáliát. A nemzetközi közösség kudarcának következtében az anarchia tovább mélyült az országban, teret engedve a szélsőséges csoportok megjelenésének. Aidid 1996 augusztusában merénylet áldozata lett, halálával egy időben iszlám politikai csoportok emelkedtek fel, akik szándéka a saria iszlám jogrendszer bevezetése volt az ítélkezés és a törvénykezés területén. A létrejövő Islamic Court Union (ICU – Iszlám Bíróság Unió) az ekkoriban már létező átmeneti föderális kormányzat, a Transitional Federal Government (TFG) riválisa lett, és csakhamar uralma alá hajtotta Szomá-

lia népesebb déli területeit Mogadishuval együtt. Az Islamic Court Union soraiból emelkedett ki az al-Shabaab csoport, amely szoros kapcsolatokat ápolt az al-Kaidával. 2006 decemberében, amerikai támogatással etióp csapatok nyomultak be az országban, megdöntve az ICU hatalmát, helyreállítva a TFG „uralmát" a korábban elvesztett területek felett. Az etióp csapatok távozásával azonban a koalíciós kormányzatnak kemény küzdelmet kell folytatnia a függetlenedett al-Shabaab mozgalommal, amelyben csak a gyengén felszerelt Afrikai Unió (AU) csapatai voltak segítségére. A központi kormányzat máig nem képes ellenőrzés alá vonni Mogadishu egyes részeit, nem beszélve az ország déli területeiről, ahol több város is az al-Shabaab irányítása alatt van.

Szomáliában a helyzet nem sokat változott az 1990-es évek eleje óta, leszámítva azt, hogy a konfliktusban most már elsősorban szervezetek, illletve a kormányzat küzdenek egy-

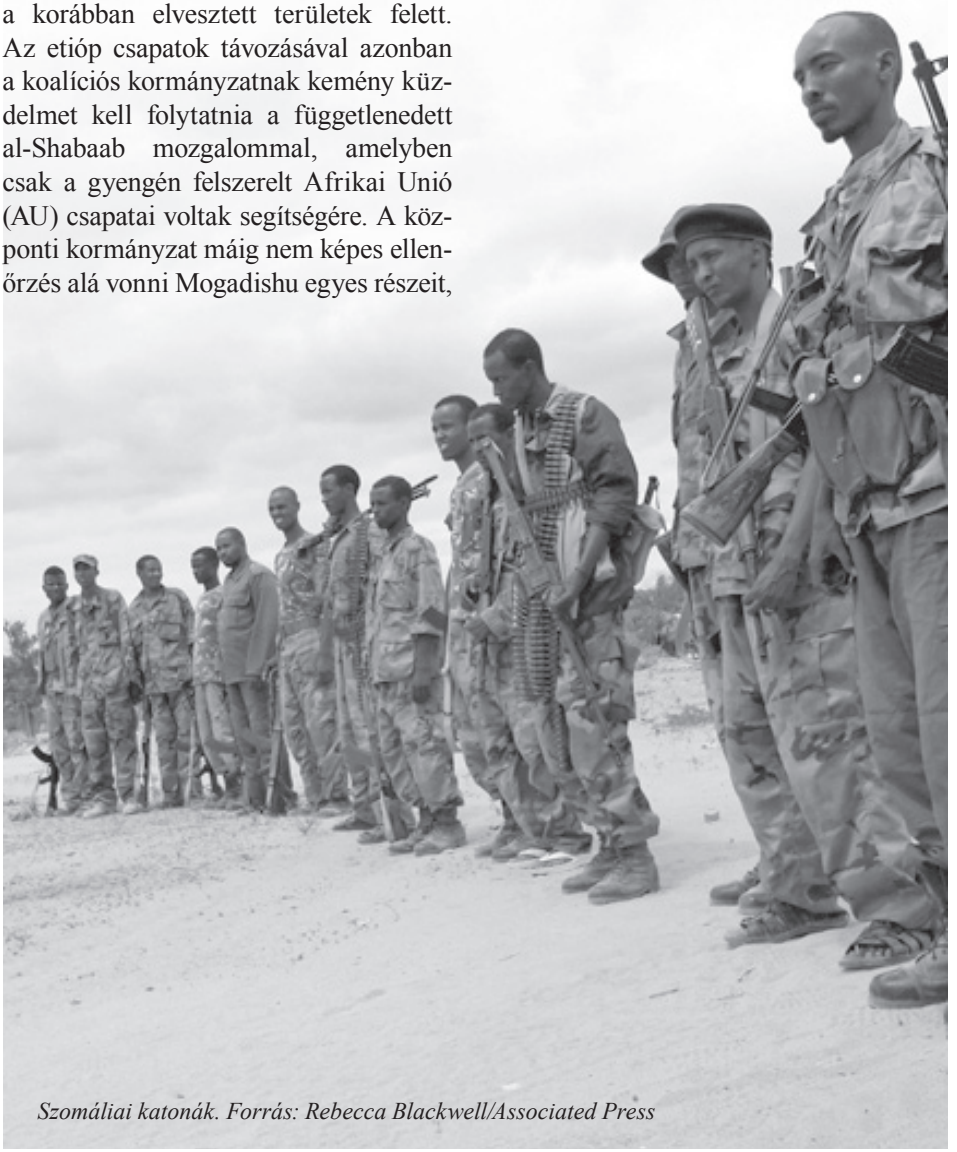

Szomáliai katonák. Forrás: Rebecca Blackwell/Associated Press

mással a hatalomért, és nem pedig a hadurak. A szélsőséges iszlám szervezetek részben az évszázad szárazsága által kiváltott éhínségre való tekintettel ugyan beengedték a segélyszervezeteket területeikre, de állandó összecsapások zajlanak köztük és a kormányzat, valamint az AU csapatai közt.

Az 1992-ben indított amerikai hadművelet, ténylegesen érdek nélküli béketeremtő missziónak indult. Ugyanakkor a politikai vezetésben nem volt meg az akarat arra, hogy az elhúzódó béketeremtő és nemzetépítő folyamatokat akár éveken keresztül is támogassa. Az Egyesült Államoknak talán egyedülálló lehetősége volt akkor, hogy Szomáliában békét teremtsen, de az említett hibák következtében ezt a lehetőséget elszalasztotta. Szomália helyzete az elmúlt két évtizedben nem sokban változott, nem úgy a nemzetközi helyzet.

Az 1990-es évek elején az Egyesült Államok kivételes pozícióban volt a nemzetközi porondon. A hidegháború megnyerése, valamint az azt követő első öbölháborúban aratott gyors győzelmének következtében, Washingtonban megvolt az akarat és a szándék arra, hogy bizonyos konfliktusokban a világ csendőrének szerepében járjon el. Azonban az utóbbi évek afganisztáni és iraki háborús erőfeszítései, valamint a világgazdasági válság által okozott nehézségek következtében gyakorlatilag kizárható, hogy az 1992-1994-es béketeremtő és békefenntartó misszióhoz hasonló megismétlődjön. A fent említett körülmények miatt nem várható, hogy az Egyesült Államok, de akár csak a Nyugat egy újabb elhúzódó és óriási erőforrásokat igénylő bizonytalan kimenetelű háborúba fogjon bele egy gyakorlatilag kaotikus országban, pusztán béketeremtés céljából. Az éhínséget kiváltó főbb okok megismétlődtek, a béketeremtő erőfeszítésről ugyanez valószínűleg nem lesz elmondható, jelenleg pedig zajlik a kenyaiak által 2011 októberében indított hadművelet az al-Shabaab felszámolására…

Jegyzetek

1 Rotberg, Robert I. (2002): The New Nature of Nation-State Failure. *The Washington Quarterly*. Summer 2002. 85. o.
2 Uo. 86. o.
3 Uo. 88. o.
4 Uo. 89. o.
5 Uo. 90. o.
6 Petersen, Scott (2001): *Me Against My Brother*. Routledge, London–New York, 9. o.
7 Uo. 11. o.
8 Lowther, Adam B. (2007): *Americans and the asymmetric conflict – Lebanon, Somalia and Afghanistan*. Praeger, Westport, 103. o.
9 Uo. 104. o.
10 Meredith, Martin (2005): *The Fate of Africa: From the Hopes of Freedom to the Heart of Despair*. PublicAffairs, New York, 464-466. o.
11 Lowther (2007): 104. o.
12 Meredith (2005): 467. o.
13 Lowther (2007): 105. o.
14 Meredith (2005): 467. o.
15 Lowther (2007): 105. o.
16 Meredith (2005): 467. o.
17 Uo. 468. o.
18 Uo.
19 Uo.
20 Uo. 469. o.
21 Lowther (2007): 105. o.
22 Lowther (2007): 106. o.
23 Petersen (2001): 26-32. o.
24 Petersen (2001): 37-41. o.
25 Lowther (2007): 107. o.
26 UN Security Council Resolution 733 (1992) of 23 January 1992

27 UN Security Council Resolution 751 (1992) of 4 April 1992, paragraph 2
28 Meredith (2005): 473-474. o.
29 Lofland, Valerie J. (2002): Somalia: U.S. Intervention and Operation Restore Hope. In: William, David A, (ed.): *Case Studies in Policy Making & Implementation*. 6th Edition. Naval War College, Newport, 57.
30 Operation Provide Relief www.globalsecurity.org
31 Sheehy, Thomas (1992): To Save the Starving, Internationalize the Peacekeeping Force in Somalia. The Heritage Foundation, *Backgrounder* No. 922, December 15.
32 Meredith (2005): 475-476. o.
33 Lowther (2007): 111. o.
34 Petersen (2001): 56-57. o.
35 Petersen (2001): 57-59. o.
36 Meredith (2005): 476-477. o.
37 Stewart, Richard W. (2002): *The United States Army in Somalia, 1992-1994*. U.S. Army Center of Military History, Washington, 10. o.
38 Lowther (2007): 113. o.
39 Petersen (2001): 64. o.
40 Lowther (2007): 114-115. o.
41 Petersen (2001): 66-70. o.
42 Petersen (2001): 71-73. o.
43 Petersen (2001): 73-75. o.
44 Petersen (2001): 74-75. o.
45 Lowther (2007): 115-116. o.
46 Petersen (2001): 93-96. o.
47 Petersen (2001): 100-103. o.
48 Meredith (2005): 480-481. o.
49 Uo. 481-482. o.
50 DeYoung, Karen (2006): *Soldier: The life of Colin Powell*. Knopf, New York, 237. o.
51 Lowther (2007): 116-117. o.
52 Petersen (2001): 103-105. o.
53 DeYoung (2006): 237. o.
54 Petersen (2001): 106-111. o.
55 Meredith (2005): 482-483. o.
56 Petersen (2001): 142-147. o.
57 Petersen (2001): 147-150. o.
58 Petersen (2001): 150-155. o.

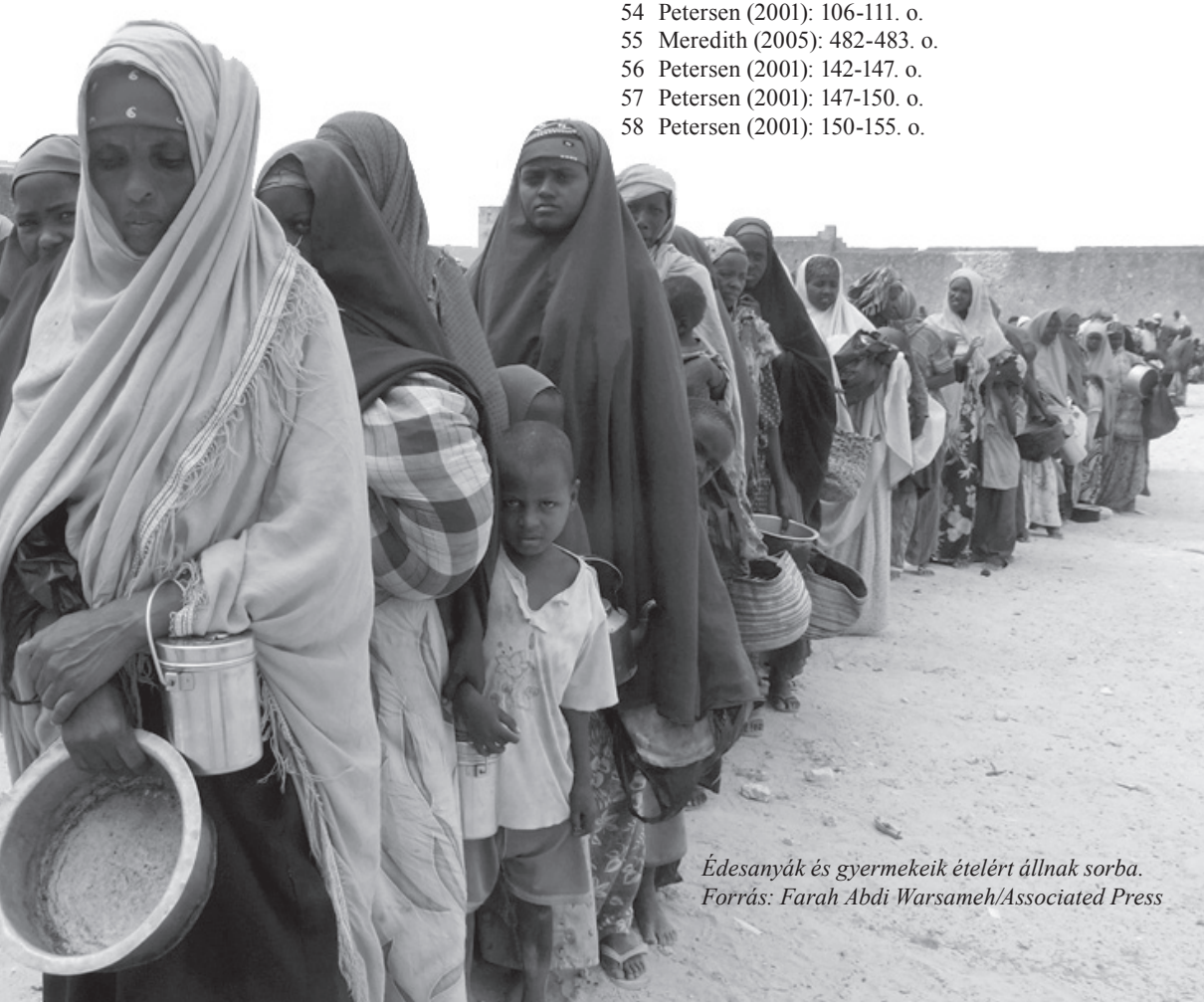

Édesanyák és gyermekeik ételért állnak sorba. Forrás: Farah Abdi Warsameh/Associated Press

KENYA HARCA AZ AL-SHABAAB ELLEN – A „LINDA NCHI" HADMŰVELET SIKERÉNEK LEHETŐSÉGE

Tarrósy István
Afrika-kutató, egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
tarrosy.istvan@pte.hu

Bevezetés

2011. október 16-án kenyai csapatok hatoltak be Szomáliába azzal a céllal, hogy az iszlamista al-Shabaab terrorista csoportokat visszaszorítva egy nagyjából 100 kilométeres ütközőzónát létesítsenek a kenyai-szomáliai határon. Az október első hetében a terroristák által elrabolt két, az Orvosok Határok Nélkül segélyszervezetnek dolgozó spanyol nő esetével Kenya megelégelte a fokozódó veszélyt, és az ország és térsége biztonságának növelése érdekében hadat üzent a militánsoknak. Az Afrika Tanulmányok 2011-es utolsó számának megjelenése idején második hónapja tartó „Védd a nemzetet" hadművelet (Operation Linda Nchi) sikerességének lehetőségét egyre többen vetik fel (ha nem is feltétlen kérdőjelezik meg), megidézve az elmúlt húsz év amerikai és etiópiai szomáliai intervencióik kudarcait. Ugyan eleddig számos sikert könyvelhetnek el az előrenyomuló kenyai hadsereg és szövetségei, a támadóknak hosszabb háborúzásra kell berendezkedniük, hiszen a szomáliai Átmeneti/Ideiglenes Szövetségi Kormánnyal (Transitional Federal Government, TFG) szoros együttműködésben a helyi politikai viszonyok rendezése is cél egyben.

A hivatalosan október 16-án bejelentett offenzívát megelőzően, a kenyai alakulatok természetesen már napokkal előbb átlépték a határt Liboi és Mandera településeknél, és fokozatosan haladtak előre a valójában „állam nélküli állam" Kenyával határos vidékén. Szomáliának e része az al-Shabaab militáns szervezetének felügyelete alatt áll, mellyel már

ISSN 1788-6422 pp. 40–46
© Publikon Kiadó, Pécs

hosszú évek óta harcban áll az ideiglenes szomáli kormány is. Az 1991 óta hatékony központi kormányzat nélküli országban, mely az amerikai *Foreign Policy* és a The Fund for Peace által évek óta közzétett bukott államok listáját stabilan „vezeti", a TFG erőfeszítéseit többek között ugandai, burundi, etiópiai harcoló egységek is segítik, maguk mögött tudva az Afrikai Unió politikai támogatását is. Nyugati államok és a nemzetközi közösség is finanszírozza az átmeneti kormány csapatainak kiképzését és felszerelését, elsődlegesen kenyai és ugandai bázisokon. Az északi határvidéken jelen lévő etióp fegyveres alakulatok évek óta biztosítják az élelmiszer- és egyéb segélyszállítmányok útvonalát, és így behatolnak Szomália területére. A kenyai-etiópszomáliai hármas határvidéken élők jelentése szerint azonban november 19-én jelentős etióp csapatmozgásokat észleltek, melynek hátterében egyrészt az állhat, hogy Kenya „harcba hívta" a szomáliai tapasztalatokkal (bár nem túl fényes eredményekkel) rendelkező szomszédot, másrészt, hogy maga a TFG kért további erősítést a Etiópiától, amely mindezeken túl valószínűleg a TFG-hez hű szomáliai katonák kiképzésében is részt vesz (Tési, 2011).

A hadművelet hivatkozási alapja

A kenyai kormányzat az Egyesült Nemzetek (ENSZ) Alapokmányának 51. cikkére hivatkozva a Kenya ellen irányuló „fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát" helyezte előtérbe a hadmozdulatok megindításának alátámasztásaként. A belbiztonsági miniszter, George Saitoti és a védelmi miniszter, Yusuf Haji ezzel együtt arra kérte a nemzetközi közösséget, hogy támogassa Kenya erőfeszítéseit a térség fenntartható biztonsága érdekében. A műveletek egyik csúcspontjának a Mogadishutól 620 kilométerre délre található Afmadow városnál tervezett összecsapást nevezték meg, melyhez Ras Kamboni irányából, valamint a tenger felől Kismayo kikötőjén keresztül több frontos támadással igyekezték az al-Shabaab-ot kiszorítani (ld. 1. sz. térkép). Az ideiglenes szomáli kormány csapatait a kenyai és egyéb afrikai katonák mellett mérsékelt iszlamisták is erősítik.

Az afrikai kontinensen jelenleg a kenyai hadsereg a negyedik legerőteljesebben bővülő haderőt képviseli a Dél-afrikai Köztársaság, Angola és Szudán után. 2010-ben a kenyai kormány 27 milliárd kenyai schillinget, azaz 270 millió dollárt fordított harci repülőgépek, gránátvetők, nehézfegyverzetű helikopterek és további fegyverek vásárlására. Mindezeket tetézi, hogy nagyjából 20 millió kenyai lakost képes mozgósítani háború esetén – közülük 12 millió férfi és nő bármikor bevethető. Velük együtt harcolhatnak a Kenyai Vadvédelmi Szolgálat őrei (a rangerek), akik komoly tapasztalatokkal rendelkeznek a különféle banditák ellen folytatott harcban.

Az al-kaidás kapcsolatokkal rendelkező al-Shabaab-ot a kenyai vezetés az állam egyik fő ellenségének kiáltotta ki, melyet a végsőkig üldöznie és likvidálnia kell, különösen, hogy szeptember közepe óta a terroristák külföldi személyek ellen követtek el különböző támadásokat: szeptember 11-én az

1. térkép: A „Védd a nemzetet" hadművelet első hetének történései Forrás: criticalthreats.org

észak-kenyai országrészben, a Kiunga körzetében található Kiwayu Safari faluban agyonlőtték David Tebbut brit turistát, feleségét pedig elrabolták, majd október 1-jén Marieu Dedieu francia újságírónőt ugyancsak ugyancsak a kör-

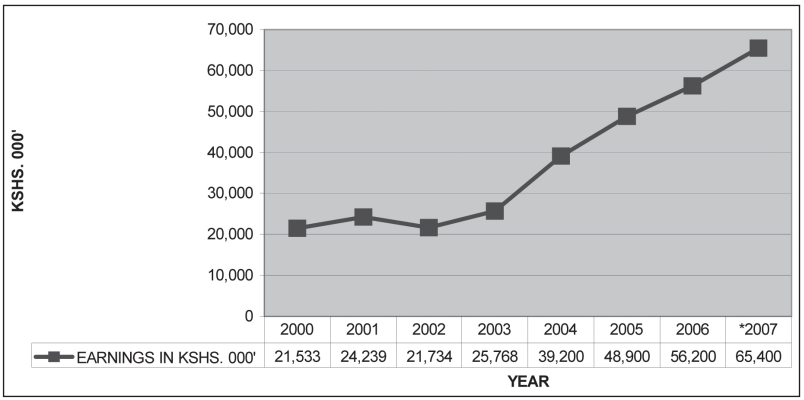

1. ábra: Turizmusból számított bevételek 2000–2007 között
Forrás: Kenya National Bureau of Statistics

Az ábra magyarázata: Kenya gazdasági fejlődésében a turizmus által képviselt és hozzáadott érték felbecsülhetetlen. 2006-ban – ahogyan az ábra is mutatja – 56,2 milliárd kenyai shilling (KES) bevételt jelentett a nagyjából 1,6 millió beérkező turista (ez kb. 147 milliárd forintnak felel meg a themoneyconverter.com portál 2011. november 28-i adatai szerint rögzített 1 KES = 2,61 HUF árfolyamon számítva). Az ágazat 2007-re képes volt 11,6%-os, lenyűgözően magas növekedést produkálni, ami 65,4 milliárd KES-t eredményezett (kb. 171 milliárd forint). A 2010-es év még ennél is szebb képest fest: 73,7 milliárd KES (192 milliárd forint)! Egyáltalán nem csoda mindezek után, ha Kenya meg akarja védeni az egyik legjobban húzó „versenylovát" – például a jelenleg is folyó katonai hadműveletek révén.

zetben fekvő Lamu szigetétől nem messze lévő Manda szigetről vitték magukkal. Végül október 13-án a bevezetőben említett két spanyol hölgyet, Montserrat Serrát és Blanca Thiebault-ot rabolták el a dadaabi menekülttábor környékéről.

Középpontban a turizmus, mint húzóágazat védelme

A nyugalom mielőbbi visszaállítása e területeken Kenya elemi érdeke, hiszen nemzetbiztonsági megfontolások mellett éves bevételeinek majdnem kétharmadát a szolgáltatási szektor termeli meg, melyen belül a turizmus képviseli az egyik vezető ágazatot. A 2000 és 2007 között masszív felívelést mutató ágazat teljesítménye (ld. 1. sz. ábra) a 2007-es elnökválasztást – melynek következtében vitatható körülmények között Kibaki elnök újabb ciklusra mandátumot szerzett – követően ugyan rövid időre visszaesett, 2010-ben 18 százalékkal tudott növekedni az azt megelőző évhez képest (Obulutsa – Gachenge, 2011). Nem volt meglepő tehát Najib Balala turizmusért felelős miniszter 2011 márciusi kijelentése, miszerint a növekvő tendenciára rá kell erősítenie a kormánynak, egyrészt kihasználva az arab tavasz konfliktusai miatt Észak-Afrikát elkerülő külföldi turisták Kenyába vonzásának lehetőségét, másrészt erősíteni kell az egysé-

ges és stabil kenyai politikai imidzset, és mindezekkel párhuzamosan meg kell védeni Kenyát a folyamatosan betámadó kalózoktól és egyéb illegális csoportoktól.

„A nyugalom mielőbbi visszaállítása e területeken Kenya elemi érdeke, hiszen nemzetbiztonsági megfontolások mellett éves bevételeinek majdnem kétharmadát a szolgáltatási szektor termeli meg, melyen belül a turizmus képviseli az egyik vezető ágazatot."

A kenyai hosszú távú építkezést előrevetítő állami vízió (Kenya Vision 2030) egyik pillére a turizmus további fejlesztése. A vízió szerint Kenya fő célkitűzése, hogy 2030-ra a világ államai közül a közepesen erős gazdaságokhoz zárkózzon fel, miután már 2015-re – meglehetősen ambiciózus hozzáállás mellett – teljesíti a Millenniumi Fejlesztési Célkitűzések rá vonatkozó elvárásait. A dokumentum politikai pillérként fogalmazza meg, hogy olyan demokrácia erősödjön meg az országban, amely az egyes témák mentén (issue-based), az emberekre fókuszálva (people-centred) és eredményorientáltan (result-oriented) szervezi és menedzseli felelős módon a társadalmat. Kenya is, hasonlóan, a Kelet-afrikai Közösség (EAC) további tagállamához (Tanzániához, Ugandához, Ruandához és Burundihoz) kiemelt fejlesztési területnek tekinti az infrastruktúrát, mely háló formájában szövi és kapcsolja egybe a legtávolabbi területeket és településeket, és amelyen belül kiemelt szerepet kaphat a turisztikai infrastruktúra. Ahogyan történelme során minduntalan kényes témát jelentett Kenya számára a földkérdés, úgy a vízió határozottan foglal állást amellett, hogy tiszteletben kell tartani a tulajdonviszonyokat, és ennek érdekében földhasználatról szóló törvényt kell megalkotnia a törvényhozásnak (ld. még e témáról a Kenya Land Alliance jelentését: www.oxfam.org.uk/resources/learning/landrights/downloads/klafull.pdf).

Kenya számára Kiemelt prioritást képvisel az emberi erőforrás fejlesztése és a széles körben értelmezett biztonság megerősítése. Ez utóbbinak óriási jelentősége van általában véve a gazdasági fejlődés előmozdításában, ugyanis a biztonságosabb környezet kedvez egyfelől a helyi gazdasági tevékenységek ösztönzésének, másfelől a külföldi működő tőke beáramoltatásának.

Az al-Shabaab visszaüt?
Van esély a győzelemre?

A szomáliai behatolást követően azonban az al-Shabaab szóvivője, Ali Mohamud Rage fenyegetően bejelentette, hogy amennyiben Kenya folytatja a hadműveleteket, a szervezet Nairobiban és más kenyai városokban robbantásokat fog végrehajtani (2011. október 24-én egy fővárosi bárban az egyik ilyen robbantás során tizenhárman sérültek meg). „Megvédjük magunkat. Kenya nem tudja, mi az a háború. Mi tudjuk. A magas épületek Nairobiban le lesznek rombolva. Harcoltunk már a kenyainál régebbi és erősebb kormányok ellen, és mindig legyőztük őket" – nyilatkozta Rage.

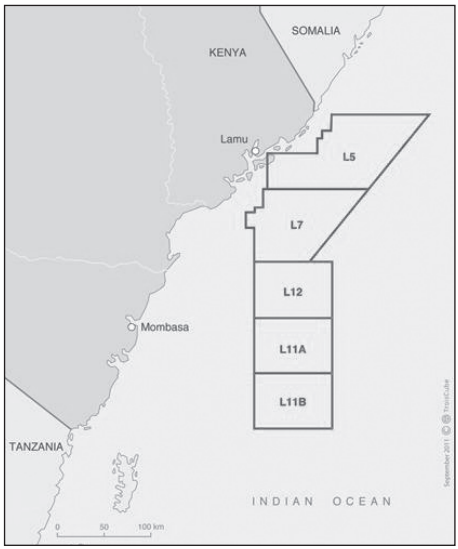

2. térkép: Valószínűsített olajmezők Kenyai partjai mentén (jelenleg feltárási területek) Forrás: total.com

Valóban, az USA 1992-es, majd Etiópia 2006-os szomáliai beavatkozásai nem jártak a tervezett sikerrel a militáns szervezet ellen. A kilencvenes évek elején az ENSZ Biztonsági Tanácsának 794-es határozata felhatalmazta az USA-t, hogy olyan humanitárius akcióknak teremtsék meg a keretét, amelyek véget vetnek az akkori polgárháború és a szárazság kapcsán jelentkező éhezésnek. „Az amerikaiak által vezetett szomáliai hadművelet alapjaiban határozta meg a humanitárius beavatkozásokról alkotott véleményt. […] Az akciók kudarcai alapvetően [éppen] a humanitárius beavatkozás kudarcaiból fakadtak. […] Az éhezés megszüntetésére tett kísérletek a helyi politikai viszonyokba való beavatkozást jelentették, [amelyre az USA sem volt felkészülve].” (Földi, 2011: 15–16) Az intervenció megbukott, az amerikai csapatokat 1994-ben kivonták a térségből. A 2006 júliusában a terrorizmus felszámolása ellen megindított etiópiai hadművelet sem hozta a várt sikert, 2009-ben még mindig a kiújuló konfliktus tartotta rettegésben a lakosságot. „Az egyre inkább regionálissá vált konfliktusba a szomszédos országok, majd pedig az iszlám milíciák uralmát és a kalózkodást megunó államok (USA, Franciaország, India, Kína, stb.) is bekapcsolódtak.” (Besenyő, 2011: 33)

Az elmúlt két hónap bizonyította, hogy a kenyai kormány eltökélt, hogy addig folytatja a harcot, ameddig fel nem számolja az al-Shabaab terrorista akcióit, és persze magát a szervezetet – ez utóbbi azonban több kihívást rejt magában, mint azt ma bármelyik vezető pontosan tudná. A sikeres fellépéshez érezhetően hatványozottan szükség lesz mind az Afrikai Unió, mind az ENSZ és a nemzetközi közösség hathatós és folytatólagos támogatására.

Mindez még izgalmasabb színezetet kap, ha belegondolunk, hogy 2012-ben ismét elnök- és parlamenti választásokra kerül sor az országban (már az új alkotmány által kijelölt keretben), továbbá a kenyai partok mentén jelentős olajkészleteket valószínűsítenek – nem is csoda, hogy a francia Total nemrégiben 40%-os tulajdonrészt szerzett 5 komolynak minősített feltárandó területen (2. sz. térkép), melyek közül az L5-ös blokkot tartják a legnagyobb olajkoncentrációval „megáldottnak”.

Az illegális szomáliai jelenlét (kalózok és terroristák) visszaszorítása elemi nemzetgazdasági érdeke egyúttal Kenyának. A választásokon induló Odinga jelenlegi miniszterelnök (és a kormány) hathatós (sikeres) szerepvál-

lalása a szomáliai helyzet megoldásában bizonnyal kecsegtet a szavazatok többségének elnyerése tekintetében. Kérdés, hogy bírja-e Kenya erőforrásokkal, elegendő támogatottsággal az akció végéig…

Felhasznált irodalom

Afia, Abena (2011): On Kenya's War Against Al-Shabaab – Analysis. *Pambazuka News*. No. 557. 10 November 2011. http://www.pambazuka.org/en/category/features/77837

Army hit Somali terror base. *The Star*. No. 1297, October 17, 2011. 6. o.

Besenyő János (2011): A szomáliai stabilitás és a nemzetközi közösség. *Afrika Tanulmányok*. V. évf. 1. sz. (2011. március) 29–40. o.

Földi Sándor (2011): Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia Afrika-politikájának főbb mozzanatai az 1990-es évektől, a szomáliai és a Sierra Leone-i intervenciók tapasztalatai alapján. *Afrika Tanulmányok*. V. évf. 2. sz. (2011. július) 7–29. o.

Leftie, Peter (2011): Jets pound Kismayu as forces gear up for clash. *Daily Nation*. No. 17019, October 24, 2011. 1–2. o.

Mukinda, Fred (2011): Kenyan forces go after raiders inside Somalia. *Daily Nation*. No. 17012, October 17, 2011. 4. o.

Nyabola, Nanjala (2011): Kenya simply can't afford to go to war with Somalia right now. *The Guardian*. 28 October 2011. http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/oct/28/kenya-war-somalia-al-shabaab

Obulutsa, Gerorge – Gachenge, Beatrice (2011): Kenya's 2010 tourism earnings up, sees rosy 2011. *Reuters Africa*. March 7, 2011. http://af.reuters.com/article/kenyaNews/idAFLDE72615I20110307

Sigei, Julius – Bocha, Galgao (2011): Kenya targets al Shabaab's lifeline. *Saturday Nation*. No. 17017, October 22, 2011. 5. o.

Somalia. *The New York Times*. November 24, 2011. http://topics.nytimes.com/top/news/international/countriesandterritories/somalia/index.html

Tarrósy István (2011a): Kenya háborúja Szomáliában. *Kitekintő*. 2011. október 18. http://kitekinto.hu/afrika/2011/10/18/kenya_haboruja_szomaliaban/

Tarrósy István (2011b): *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. Publikon Kiadó, Pécs.

Tési Áron (2011): Etiópia is bevonult Szomáliába. *Kitekintő*. 2011. november 21. http://kitekinto.hu/afrika/2011/11/21/etiopia_is_bevonult_szomaliaba/

Zimmermann, Catherine (2011): Operation Linda Nchi (map and timeline). *Critical Threats*. November 21, 2011. http://www.criticalthreats.org/somalia/map-operation-linda-nchi-october-24-2011

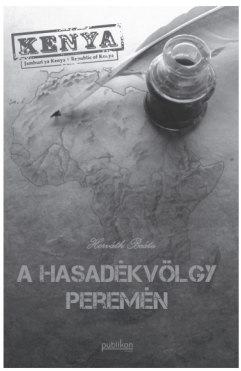

Horváth Beáta: A hasadékvölgy peremén

A könyv egy magyar lány Kenyában töltött első hat évének a kalandjain és tapasztalatain keresztül mutatja be Kelet-Afrika mindennapi életét, a városi gondokat, a falusi életet, a különböző kultúrák és vallások legjellegzetesebb vonásait, az afrikai emberek gondolkodását, életvitelét, idegenekről alkotott véleményét, amint azokat mostohaapjának, néhai Dr. Füssi-Nagy Géza Afrika-tudósnak megírta.

A regény mintegy 3500 oldal kézzel írt levelet dolgoz fel. Nem mentes a személyes hangvételtől, az érzelmektől és az önirónától. Bemutatja, miként változhatott meg és alakulhatott át egy fehér lány véleménye az ismeretlen afrikaiakról, és hogyan válhatott a szerzőnek természetessé mások feltétel nélküli elfogadása.

A regény az afrikai valóságot mutatja be, méghozzá kíméletlenül. Olykor szívszorongató, megdöbbentő és elgondolkoztató, de rendkívül szórakoztató, érdekes olvasmány.

A kötet megrendelhető a kiadótól: www.publikon.hu

VAN EGY TÉGLÁM KENYÁBAN

Visky Anna
önkéntes
viskyanna@yahoo.com

A szerző képeivel

Tizenhat erdélyi fiatal önkéntes táborban vett részt 2011 augusztusában, a Kenyai Köztársaságban. Az ötlet 2010-ben született meg, mikor Halmen Balázs, kolozsvári földrajz szakos hallgató 4 hónapot önkénteskedett a Viktória-tó keleti részén fekvő Rusinga szigetén. Hazaérkezése után megosztotta barátaival élményeit és néhány beszélgetés következményeként jött létre a *Van egy téglám Kenyában - I have a brick in Kenya* nevet viselő iskolaépítő projekt.

Rusinga szigete a legszegényebb vidéknek számít Nyanza tartományában. Az AIDS és a különböző fertőzések sorban szedik áldozataikat (évi 150 000-en halnak meg), egy orvos jut 10 150 emberre és 47–55 év közé tehető az átlagéletkor. A tartomány lakossága 4,3 millió fő, a munkanélküliség közel 40%-os. A kolozsvári Genézius Társaság fiatal önkéntesei a riasztó adatok és körülmények ellenére sem mondtak le célkitűzésükről, hogy három hét leforgása alatt egy iskolát építsenek fel az Utajo nevű faluban.

2010 őszén történt meg az első komolyabb lépés, amikor e sorok írója – akkor még kommunikáció szakos hallgató –, szervezett egy jótékonysági ruhavásárt, amelynek bevételét képeslapok nyomtatására fordítottuk. A téglajegyeket magyar és angol nyelven kiviteleztük, és *Van egy téglám Kenyában* szöveggel ellátva 1,5 és 10 euróért ajánlottuk fel azoknak, akik támogatni kívánták az iskolaépítési projektet. A közel 10 000 képeslap terjesztésével elkezdődött a kampány. A célkitűzés kezdetben 5 000 euró pénzösszegnek megfelelő adomány gyűjtése volt a kenyai közösség számára.

Az önkéntesek spontán szerveződtek, a Kenya-projekt hírei egyre ismer-

ISSN 1788-6422 pp. 47–52
© Publikon Kiadó, Pécs

Gyermekkamerázás – Ábel filmezik

tebbekké váltak az internetes közösségi felületeken. Egy idő után komoly csapat jött létre, amelynek tagjai csaknem egész Erdélyből (Marosvásárhely, Kolozsvár, Zilah), de még Budapestről is jelentkeztek. A munkatársak információs anyagokat szerkesztettek, bemutatókat tartottak és embereket mozgósítottak az adományozásra.

A kampány során sok mindent tudatosítania kellett a csapatnak. A romániai mentalitásban kevésbé van benne a szegényebb országok segítésének filantróp tudata, mivel maga Románia is (EU-s tagsága ellenére) még „szegényebb" országnak számít. Miért a kenyai szegényeken segítenek és nem a hazaiakon? – kérdezték az emberek. Ilyen körülmények között nehezen indult be a pénzgyűjtés, de mivel időben elkezdtük és kitartóan hittünk a lehetetlennek tűnő terveinkben, a végeredmény az eredetileg elérendő pénzösszeg duplája, azaz 10 000 euró lett. A Kenya-projektben az tűnt nagy kihívásnak, hogy kevéssel is sokat lehet segíteni, bár ezt a maga teljességében csak a helyszínen értette meg a csapat.

Halmen Balázs első afrikai útja során is aktívan részt vett az utajoi közösség életében. Akkor építették meg a 16 fős Önkéntes Házat, amely a legutóbbi három hét alatt a csapat szállásheleyeként szolgált. A másik fontos tevékenysége a Sargy magániskola tanulóinak foglalkoztatása volt. A tanítás során nehézségei akadtak, mivel saját bevallása szerint nem egy tanár-alkat, azonban a futballpályán felszabadultan edzette a gyerekeket a dél-afrikai világbajnokság évében. Így jött létre a Sargy Centre Stars Labdarugó Klub, amelyet azóta is lelkesen látogatnak a kis szigetlakók. A kezdeményezésben a felcsúti Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia is partnerséget vállalt.

A Sargy Community Development Group szervezet, amelynek az iskola is része, Samwel Okomo vezetésével működik. A tanárember két feleségével és hét gyerekével együtt él Rusinga szigetén – a legkisebb családtag csupán egy hónapos. Samwel megelégelte a vég nélküli szegénységet, és közösségsegítő programokba kezdett, különös hangsúlyt fektetve az oktatásra. *Education is the key* hangoztatják a feketék Rusingán. És valóban, ha a falubeliek többre vágy-

nak mint halászni a közismerten túlhalászott Viktória-tóban, vagy a túlélést alig biztosító földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozni, vagy esetleg egy „piki-piki" motorral (kenyai szállítási eszköz) fuvarozni, akkor iskolába, majd egyetemre kell járniuk, a jobb munkahelyek és életlehetőségek reményében és érdekében.

Mwalimu (szuahéli nyelven tanító) 14 éve hozta létre az iskolát saját telkén, ahová mintegy száz gyerek jár, többségük árva vagy félárva sorsú. Az intézmény az egyik közösséget szolgáló, 1991-ben elhunyt asszonyról a Sargy nevet kapta. A gyerekek kartonokra rajzolt szemléltető ábrák segítségével tanulnak, füzetük és tankönyvük alig akad, ezek is többszörösen elhasznált állapotban vannak. Az oktatás az ismétlésen alapszik, ezért a gyerekek tudásukat rímekbe foglalják és játékaikat is ritmusosan építik fel. A Sargyban napi egy adag *porridge* (vízben főtt búzadara) az ebéd. A tanítók nagy része önkéntesen dolgozik, csak időről-időre jut fizetéshez.

Az épület", amelyben tanulnak a gyerekek egy bádogból összerakott, rozoga kunyhónak is alig nevezhető tákolmány – ráadásul itt zajlik a vasárnapi istentisztelet is. Rossz időjárás esetén nemcsak hogy hideg van és becsorog az eső, de az esőcseppek kopogása miatt hallani sem lehet egymást. A fény alig hatol be az összeillesztett bádoglemezeken. A sportlehetőségek is korlátozottak, mivel az udvar területe kevesebb mint 20 négyzetméter, a füves futballpálya pedig egy km-re van az iskolától.

Az Önkéntes Ház felépítése során vált világossá Samwel Okomo számára, hogy Balázs mögött egy egész közösség áll. Akkor mintegy 3 000 eurót gyűjtöttek az otthoni barátok, ismerősök, különböző közösségek, amelyet víztank, tanfelszerelés és gyermekruhák vásárlására fordítottak. Az építkezés nagy részét is ebből a forrásból valósították meg. Ezután már az iskola felépítése sem tűnt túl merész célkitűzésnek, minthogy Balázs megígérte, visszatér Kenyába barátaival, egy önkéntes építőtábor erejéig.

Az első tervek szerint egy emeletes, 8 osztálytermes, 600 négyzetméter kihasznált területű épületet képzeltek el a helyiek, amelyet a 200 000 eurós költségvetés miatt kivitelezhetetlennek találtak az erdélyi Kenya-csapat építészei. Az újabb terv immár 4 osztálytermet vázolt, 273 négyzetméter területen, a költségvetés pedig 20 000 euróra csökkent. Ezek a számok már megvalósíthatónak tűntek, így ezzel az elképzeléssel haladtak tovább.

„Az önkéntesek kimondottan élvezték a helyiek nyitottságát, közvetlenségét és egyszerűségét. Együtt járták a várost, dolgoztak, kirándultak, halásztak, sőt, még keresztelőre is sor került."

Az építkezés jóval kevesebb pénzt igényel, mint Romániában vagy akár Magyarországon, mert bár az anyagok hasonló árban vannak, a munkások napi fizetsége csak 3 euró. A munkálatok során sok anyagot próbálnak maguk előállítani, ezeket pedig takarékosan felhasználni. A téglafalakat, illetve az ezeket tartó betonoszlopokat is vékonyra

tervezik, hiszen az éghajlat miatt fűtésrendszerre sincsen szükség.

Előzetes egyeztetések nyomán, mire a csapat a szigetre ért, a helyiek megásták az alapot a Viktória-tó partján elhelyezkedő 600 négyzetméteres telken, a focipálya közvetlen szomszédságában. Az önkéntesekre főleg az alap megszilárdításának feladata hárult. Ehhez a közeli sziklákból kellett követ fejni, valamint *marama*ot (apró kavics) gyűjteni és földet hordani. A *fundi*k (helyi kőművesek) vezették tulajdonképpen az építkezést. A csapatban volt egy építésznövendék, Szabó Péter, és egy frissen végzett építőmérnök is, Lázár Orsolya. Péter és Orsi, látva az építkezés nehézkes előrehaladását, újragondolták a terveket oly módon, hogy költséget és időt spóroljunk. Két osztályterem 1,5 m-rel magasabban volt a föld szintjétől, ezért a szintbehozás helyett megpróbálták úgy összecsatolni a tetőkülönbséget, hogy az alacsonyabb levezesse a vizet a tó felé.

A szerző egy Sargys tanulóval

Az iskolaépítés napi programja mellett a 16 fős csapat életkörülményeit is meg kellett teremteni. Már az első napokban kijelölték a konyha, higiénia és munka felelőseit, akik biztosították a mindennapok gördülékenységét.

A konyha egy sárból tapasztott különálló épület volt az Önkéntes Ház közelében, ahol reggelenként érezni lehetett a kis szeneskályhákon sült *chapati* (palacsintához vagy lángoshoz hasonló lapótya) illatát. A reggeliket rántotta, avokádókrém és lek-

város kenyér egészítették ki. Főételként leggyakrabban *ugali*s (kukoricadarás) halat esznek a helyiek *sukuma wiki*vel (spenóthoz hasonlító főzelék). A nem túl változatos étrendet igyekezték bővíteni a konyha felelősei levesekkel, marhahússal, spagettivel, lencsefőzelékkel, ananásszal és egyéb helyi sajátosságokkal. A hozzávalókat Mbita városában szereztük be, ahova pikipikivel mintegy 15 perc alatt lehetett eljutni. Választhattunk az indiai kereskedő afrikai viszonylatban jól felszerelt üzlete, vagy a végeláthatatlan piac kínálata közül. Sajnos a *mzungu*-árat (fehér ember), amely rendszerint magasabb, mindenhol igyekeztek elkérni. Az étkezések csúcspontja a búcsúest volt, amelyen a helyi faluközösség egy frissen levágott kecskét és egy tyúkot is felszolgált a fehérek tiszteletére.

A víz biztosítása nem volt könnyű feladat. A higiéniás csoport eldöntötte, hogy 5 literes palackokban veszi meg az ivóvizet, amelyet aztán kisebb üvegekbe osztanak szét. Így mindenkinek megvolt a napi adagja, amelyhez bármikor hozzáférhetett. A tisztálkodáshoz, mosáshoz és főzéshez szükséges vizet a Viktória-tóból hozták fel a szamarak, majd neomagnollal kezelték. A bátrabbak viszont a vízilovak tanyájához közel fekvő partszakaszra is lejártak mosdani. A napi program esti mozzanata az áhitat volt, amelyre Samwel Okomo családja is átjött az Önkéntes Házba. Berke Eszter református segédlelkész vezette az alkalmakat bibliai szakaszok és Richard Wurmbrand *Mélységekben járatta őket* című könyve alapján. Előtte és utána a Nairobiban vásárolt gitárkísérettel énekeltek, majd imádsággal zárult az este.

Az épülő iskola

Az iskolaépítéssel párhuzamosan Visky Ábel filmrendező szakos diák forgatott a szigeten. Azzal az elképzeléssel jött Kenyába, hogy a projekt érdekében dokumentumfilmet készít, fókuszpontban a helyi fiatalok szerelmi életével, jövőképével vagy akár generációs kérdéseivel. Az önkéntes csapat néhány helyi fiatallal mindennapos kapcsolatba került, ezeket a találkozásokat, ismerkedéseket igyekezett Ábel lefilmezni, és beszélgetéseket kezdeményezett a kamera előtt. A filmet 2012 során mutatjuk be.

Az önkéntesek kimondottan élvezték a helyiek nyitottságát, közvetlenségét és egyszerűségét. Együtt járták a várost, dolgoztak, kirándultak, halásztak, sőt, még keresztelőre is sor került. Samwel Okomo kisebbik fiát, akit Balázsnak neveztek el, a három hét első vasárnapján merítették be a *Power of Jesus around the World* nevű gyülekezetben. Az újszülöttet Berke Eszter áldotta meg, és természetesen Halmen Balázs lett a keresztapa. A luó törzs fejlett beszédkészségéről híres, sokan közülük a politikában tevékenykednek. Barack Obama amerikai államelnök is ebből a törzsből származik. Kenyában egyébként az angol és a szuahéli hivatalos nyelvek, és összesen 42 törzsi nyelvet tartanak számon. Rendezvények során gyakran hallhatták az önkéntesek, hogy *erokamano*, azaz a "köszönöm" szót, a mindennapok során pedig az *ohaera* (jó reggelt), *amosi* (üdvözöllek), *idi nade?* (hogy vagy?), *rech* (hal), *nam* (tó), *got* (hegy) és hasonló szavakat, és ezek be is épültek a kommunikációba.

A búcsúrendezvényen egymásnak adták a szót a közösség elöljárói, hogy köszönetet mondjanak az önkéntes csapatnak. A gyerekek és tanárok által feltartott kartonokon különböző kedveskedő feliratok búcsúztattak bennünket: *Van 16 téglám Romániában, Sosem fogunk elfelejteni, Ígérjétek meg, hogy visszajöttök, mert ha nem, veletek megyünk*. Meleg szavakkal és ajándékokkal ellátva indultak haza *matatu*val (kenyai kis busz) a fehérek.

A három hét elteltével viszont korántsem ért véget a *Van egy téglám Kenyában* projekt. A Sargy iskola falai állnak, de még hátra van a tető, a vakolás, az ablak és ajtó behelyezése, valamint az udvar elrendezése. Legkésőbb 2012 augusztusára tervezzük befejezni az építkezést, további adományok segítségével. E mellett pedig az intézmény hosszú távú működését örökbefogadási program fogja biztosítani. Az az elképzelés, hogy a 100 iskolás gyereket szimbólikusan adoptálni lehessen, egy havi 15 eurós összeg felajánlásával. A pénz fedezi a taníttatási költséget, az étkezést és a szükséges tanfelszerelést. 2012-ben újabb önkéntes táborra kerül sor a Genézius Társaság szervezésében, amely során további közösségfejlesztési tervek kerülnek megvalósításra.

További információkért, hírekért a brickinkenya.blosgpot.com és a www.facebook.com/kenya2011 oldalakat lehet látogatni.

AFRIKA BELSŐ ÉS KÜLSŐ KIHÍVÁSAI A XXI. SZÁZADBAN

Erdősi Ferenc, DSc
emeritus tudományos tanácsadó
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
erdosi@rkk.hu

Cikkünkben főként az afrikai kontinens Szaharától délre fekvő, mintegy kétharmadára kiterjedő Fekete-Afrika utóbbi időbeli leszakadását, valamint jövőbeni helyzetét meghatározó belső és külső tényezők lehetséges hatásait mérlegeljük, részben az eddigi tendenciák extrapolálásával, részben azoknak az új jelenségeknek a felvázolásával, melyek Afrika annyira kívánatos pozíciójavulását, leszakadásának megállítását fenyegető kihívásként alapvetően befolyásolhatják.

Fekete-Afrika leszakadási folyamatának mértéke és összetevői

Nincs még egy olyan szubkontinens, amelynek pozíciója nemcsak a világátlaghoz, hanem a (nem kevés cinizmussal) „fejlődőnek" titulált, valójában fejletlen világhoz képest is a politikai függetlenség kivívása ellenére gazdasági teljesítményben, életszínvonalban, de egyes régióiban a környezet állapotában is olymértékben rosszabbodott, mint Fekete-Afrika. A fajlagos (egy lakosra jutó GDP) az 1970–2007 közötti időszakban átlagosan mindössze évi fél százalékkal lett több, miközben a világ egyéb fejlődő térségeiben ennél nyolcszorta gyorsabb volt a növekedés. A százalékpontbeli különbségek alapján a három gazdaságföldrajzi övezetkategória közül Fekete-Afrikában az erőforrásszegény parti országok lemaradása volt a legerősebb (táblázat), annak ellenére, hogy az itteni országokban a fővárosok, illetve a legnagyobb városok többsége is tenger melletti kikötő. Az is kiderül, hogy bár Afrika néhány országa világviszonylatban rendkívül gazdag a világpiacon keresett, nagy tömegben kitermelt ásványi nyersanyagokban – főként ércekben és olajban –, valamint trópusi faanyagban, exportáruik alulértékelése folytán az ebből származó

ISSN 1788-6422 pp. 53–64
© Publikon Kiadó, Pécs

jövedelem arányát tekintve elmarad a többi világrésztől. Az igazán megdöbbentő az a fajlagos GDP alakulásának történelmi menetében, hogy két évtizedben is tartós visszaesést szenvedett Fekete-Afrika, amikor a népességszám gyorsabban növekedett, mint az előállított bruttó termelési érték. Annak ellenére, hogy századunk elején végre (az olajboom és a polgárháborúkban tönkrement infrastruktúrák helyreállítása nyomán) megindult a – többi fejlődő szubrégióhoz képest persze továbbra is elmaradó – növekedés, Fekete-Afrika korunkbeli (továbbra is nyomasztó mértékű) lemaradását a globális versenyben az alábbi adatok érzékeltetik:

Gazdasági téren a legdurvább paradoxonoknak tekinthető, hogy

- miközben Fekete-Afrika a világ népességének a 12%-át mondhatja magáénak, a világ jövedelméből és kereskedelméből egyaránt mindössze 2-2%-kal részesedett 2006-ban, holott 1970-ben még 4-4%-ot reprezentált.
- a nettó beruházások összegét az 1970–2006 közötti években Fekete-Afrika csak megkétszerezni tudta, miközben a többi fejlődő szubkontinensen az FDI (*Foreign Direct Investment, közvetlen tőkebefektetés)* hétszer lett több. (Ráadásul Afrikában túlnyomóan a kitermelő iparban, míg Dél- és Kelet-Ázsiában a magas hozzáadott értéket előállító elektronikai iparban, illetve informatikai szolgáltatásokban történtek a beruházások.)
- a döbbenetes „alulteljesítés" odavezetett, hogy a mélyszegénységben (naponta max. egy USD-ből) élők száma és aránya a világtendenciával szemben Fekete-Afrikában növekvőben van: a világ „páriáinak" 1980-ban még csak a 10%-a volt afrikai, de 2006-ban már 30%-a (Mosha, 2011).

A gazdasági elmaradottságtól elválaszthatatlanok az anakronisztikus életkörülmények, a népesség többségének siralmas lakhatási viszonyai, a közművesítettségében mutatkozó évszázadnyi lemaradás, valamint a munkavégző képességet erősen rontó elégtelen egészségügyi és oktatási ellátás.

Fekete-Afrika eddig kialakult és jövőbeni helyzetét belső és külső tényezők időben változó arányban érvényesülő hatásai alakítják. Létrejöttük tekintetében nem minden esetben lehet élesen elválasztani a világrész (illetve a szubkontinens) történelmi folyamataiból, különleges földrajzi, etnográfiai, demográfiai stb. sajátosságaiból adódó belső (intraafrikai) tényezőket (melyek túlnyomó részéért maga Afrika – a hatalom, illetve a gyakran kontraproduktív hagyományokkal, életvitellel szakítani képtelen lakosság – a „felelős") azoktól a külső (általában globális szinten érvényesülő) hatásoktól, melyeket az afrikaiak kénytelenek valamilyen módon elszenvedni, illetve esetenként a saját javukra fordítani.

Belső tényezők

A belső tényezők többsége a gyarmati múltban gyökerezik, mintegy visszatükrözve az egykori brit, francia és portugál gyarmatbirodalmak igazgatási térszerkezetét, de még a gazdasági ágazati struktúrát, valamint külkereskedelmük

Az egy főre jutó GDP (USD) átlagos százalékos növekedése az egyes évtizedekben a Szaharától délre levő Afrikában (SZDA) és más fejlődő nagyrégiókban

Az egyes évtizedek átlagos növekedési értékei	Összesen		Az erőforrásszegény tengerpartiak		Az erőforrásszegény tengerpart nélküliek		Az erőforrásokban gazdagok	
	SZDA	Egyéb fejlődő országok	SZDA	Egyéb fejlődő országok	SZDA	Egyéb fejlődő országok	SZDA	Egyéb fejlődő országok
1970-es évek	1,12	3,60	0,92	3,54	–0,02	2,82	2,93	4,30
1980-as évek	–0,84	4,12	–0,78	4,43	–0,57	1,69	–1,26	1,91
1990-es évek	–0,49	3,98	0,05	4,31	–1,09	–0,74	–0,23	2,07
2000–2007	2,73	5,77	2,58	6,06	2,28	3,74	3,54	3,82
Összesen	0,52	4,29	0,59	4,51	0,04	1,78	1,12	2,98
A növekedésbeli különbségek								
1970-es évek	–2,49		–2,62		–2,85		–1,37	
1980-as évek	–4,95		–5,60		–2,27		–3,18	
1990-es évek	–4,46		–4,26		–0,35		–2,30	
2000–2007	–3,06		–3,48		–1,46		–0,27	
Összesen	**–3,77**		**–3,91**		**–1,74**		**–1,84**	

Forrás: World Bank Development Economics Prospects Group
Közli: Siteresources.worldbank.org/...RIASODocument April080208.pdf.

(és a kiszolgáló fő közlekedési folyosók) irányát, illetve legfontosabb viszonylatait is. Mindezek folytán ma

- Fekete-Afrika területe a világ más fejlődő régióihoz képest igen erősen fragmentált (43 országot foglal magába),
- külkereskedelmi forgalmának 80-82%-a kifelé irányul (más, túlnyomóan fejlett és feltörekvő) kontinensek által igényelt, mi több: diktált áruszerkezetben), míg az afrikai országok egymás közötti (legális) áruforgalma igen gyenge, mivel csak kevés komparatív előnyökkel kecsegtető árut képesek társaiknak kínálni;
- az előbbieknek megfelelően a még működő, nagyobb teljesítményű vasutak és a legjobb főutak a nagy bányavidékeket és az exportra termelő óriás ültetvényeket (az egyes országok, országcsoportok számára gateway szerepet betöltő) tengeri kikötőkkel kötik össze;
- a nem kis részben az egykori gyarmatosítók divide et impera elven alapuló gyakorlatának is betudhatóan számos ország életét bénítják meg, lehetetlenítik el az etnikai, valamint vallási megosztottság által determinált, a politikai erők által pedig szinte folyamatosan izzásban tartott, akár fegyveres harcokká, illetve genocídiummá fajuló feszültségek.

Az Afrikában mára kialakult állapotokért azonban nem csak a gyarmatosítók, hanem az 1960-as évektől egymást váltó, gyakran saját népükkel szemben despotikus új kizsákmányoló elit is felelős. Jó néhány afrikai kormány formálisan már az 1980-as évektől eleget tett a Világbank, az IMF és más globális szereplők (liberalizációt, deregulációt, a „jó kormányzást" és a demokratizálást számon kérő) elvárásainak, azonban a gyakorlatban ezek a (pl. a NEPAD, SAP) programok meghirdetésében is megnyilvánuló látványos lépé-

sek Tarrósy (2010) szerint az új politikai vezető garnitúrák hatalma konzerválásának eszközeivé váltak. A függetlenség nem jár együtt a nyitottsággal, hanem éppen a némi paranoiától sem mentes egymás iránti bizalmatlanság és a korrupció következménye az egyes országok, sőt országrészek közötti gazdasági és egyéb kapcsolatokat rendkívül megnehezíti (még a „jószomszédságok" esetében is) a határátlépések képtelenül nagy pénz- és időigénye. E hendikep a legnagyobb mértékben a tengerparttal nem rendelkező 15 belső ország többségének külkereskedelmét reménytelenül hátrányos helyzetbe hozza, miután a kikötőkben felvásárolt áruik árának 70%-át is elérhetik a hosszú szárazföldi út megtételének szállítási és járulékos költségei.

„Sikertelenek maradtak a regionális integrációk eredeti célkitűzései is, mivel sem a közöttük, sem a tagországaik közötti fejlettségbeli különbségeket nem sikerült mérsékelni, de az egész szubkontinensnek a világátlaghoz való közelítéséhez sem voltak képesek érdemileg hozzájárulni."

Valamennyi fejletlen szubkontinens közül a kirívóan hátrányos helyzete miatt éppen Fekete-Afrikának lenne a legnagyobb szüksége a nagytérségi/regionális integrációkra ahhoz, hogy az elaprózott (és elkülönült, sőt ellenérdekű) nemzeti piacok helyett erőforrásaik megtöbbszörözésével versenyképességre esélyt adó méretű közös piacok jöjjenek létre. Ezek és a világpiac elérésének költségeit mérséklő közös (tengeri/légi), továbbá a tagországok közötti kapcsolatok megvalósításához hathatósan hozzájárulni képes intraregionális szárazföldi infrastruktúrák kiépítése adnának lehetőséget arra, hogy a gazdasági növekedést elősegítő szinergiák keletkezzenek. Formálisan e téren igen jól áll a szubkontinens, miután a világrészek közül az 1970-es évektől itt jött létre a legtöbb integrációs szervezet, amit Tarrósy (2010) joggal minősít túlburjánzásnak. Ezen regionális országközösségek hatékonysága azonban alig kimutatható statisztikai elemzésekkel. Már csak azért sem, mert többszörösen átfedik egymást, ami óhatatlanul is érdekkonfliktusokhoz vezethet. Létrehozóik azzal sem törődtek, hogy egy ország nem lehet egyszerre több (szervezés alatt álló) vámunió tagja (Tarrósy, 2010).

Sikertelenek maradtak a regionális integrációk eredeti célkitűzései is, mivel sem a közöttük, sem a tagországaik közötti fejlettségbeli különbségeket nem sikerült mérsékelni, de az egész szubkontinensnek a világátlaghoz való közelítéséhez sem voltak képesek érdemileg hozzájárulni. Ezeknek az integrációs folyamat különféle szintjeit képviselő szervezeteknek a fejlett világból származó anyagi támogatása alig értékesült, miután a pénzeket főként reprezentatív székházakra és túlméretezett hivatali apparátusra költötték, illetve az igazgatást átszövő korrupciós hálózatban láthatatlanná váltak.

Néhány regionális integrációban a kiegyenlítődési folyamatot gátolta a

vezető szerepre törekvő legerősebb „falkavezér" állam, mely önös érdekeit ambiciózusan (esetenként erőszakosan) is igyekszik érvényesíteni a többiekkel szemben. Ezek közé tartozik Nyugat-Afrika legnagyobb közösségén, az ECOWAS-on belül az anglofon Nigéria (frankofon versenytársának, Elefántcsontpartnak nincs esélye Afrika vezető olajhatalmával szemben), ahogyan a Kelet-afrikai Közösségben (EAC) Kenyáé a vitathatatlan elsőbbség, Közép-Afrikában pedig a Kongói Demokratikus Köztársaságé. A legkíméletlenebb módon a Dél-afrikai Köztársaság szupremáciája érvényesült az apartheid idején az általa vezetett, Afrika déli részére kiterjedő SADCC szervezetben. Azon túlmenően, hogy katonai intervenciókkal támogatta több társország konzervatív erőit, a belső országok külkereskedelmi forgalmának a saját kikötői felé fordításával ellenőrzése alá vonta a tagállamok gazdaságát. Az apartheid rendszer megszűnte után az egyenlőség elvére alapozottan létrejött utódon, a SADC-on belül Dél-Afrika betartja ugyan a közösségi politika játékszabályait, de a kiemelkedő teljesítményéből élvezett jól jövedelmező gazdasági mentor szerepben továbbra is nélkülözhetetlenné tette magát (Erdősi, 2011a).

Kisgyerek Mauritánia aszály sújtotta térségében
Forrás: UN Photo/John Isaac

Némi reményre adhatnak okot a regionális integrációk kedvező hatásai tekintetében a korunkbeli, valamint a közép és hosszú távon (2015–2025-ig) tervezett előrelépések, azaz az integráció magasabb (érdemi hasznot ígérő)

szintjeinek – szabadkereskedelmi zóna, vámunió, monetáris unió, közös piac – az elérése. Kérdés, hogy az egész világrészre kiterjedő pánafrikai közösség 2025-re tervezett létrehozása megvalósul-e, és ha igen, mennyiben lesz képes betölteni szerepét a részét alkotó regionális szerveződések tevékenységének összehangolásával?

Úgy látjuk, hogy az afrikai fejlesztések kereteit az elvárhatóhoz képest jóval ritkábban képezik a regionális integrációs szervezetek, különösen a nagytérségi bi-, vagy multilaterális infrastruktúra-fejlesztéseknél a konkrét igényeknek megfelelő más, egyedi térformációk rajzolódnak ki. (Pl. villamosáram-ellátásban, távolsági csővezetékes rendszerek építésekor stb.)

A külső hatások – különös tekintettel a klímaváltozásra

E körbe elsősorban a globális szinten már érvényesülő, a jövőben pedig várhatóan erősödő és értelemszerűen Afrikát sem elkerülő spontán vagy tudatos intervenció formájában érvényesülő természeti-gazdasági-társadalmi hatások tartoznak.

Az Afrika környezetének romlását előidéző, Glied (2010) által regisztrált négy tényező közül a demográfiai robbanás, az energiahordozók kitermelésének és felhasználásának gyorsulása, továbbá a korszerű hulladékgazdálkodás hiánya alapjában véve belső hatótényező – bár egyes részproblémáiért nem kizárólag az afrikaiak felelősek. Mindezekkel szemben a negyedik tényező, a klímaváltozás túlnyomóan exogén tényezők által kiváltott tartós folyamat.

A klímaváltozás gazdasági-társadalmi következményei

Földrajzi méreteiben és szerteágazó hatásainak súlyosságával egyaránt az Afrika jövőjét fenyegető hatótényezők közül az első helyre kívánkozik a klímaváltozás, mely eredménytelenné teheti a két nagy kihívásra, a nyomor csökkentésére és a fenntartható gazdaság megteremtésére adandó válaszokat. E világrész egyedi tragédiája az a felkiáltójeles paradoxon, hogy nem sok köze van az üvegházhatású gázok (ÜHG) kibocsátásának tulajdonított klímaváltozás generálásához (a világ emissziójából mindössze 3,2%-kal részesedik), viszont a távoli fejlett világrészek által keltett folyamatot akaratán kívül „importálva", annak legnagyobb elszenvedőjévé válhat a már eddig észlelt változások irányzata és erőssége alapján.

„A klímaváltozás hatása azért is különlegesen kegyetlen Afrikában, mert népességének 80–85%-a a csapadéktól függő mezőgazdaságból él."

Afrika a természeti adottságai és gazdaságszerkezete következtében a klímaváltozás (felmelegedés, szárazosodás, a klímaelemek idő- és térbeli változékonyabbá válása) tekintetében a legsérülékenyebb világrészek közé tartozik. E kontinens területének 43%-a arid és szemiarid terület, ahol az igen mostoha viszonyok ellenére 270 millió ember él. A felmelegedés és a csapadékcsökkenés következtében a sivatag és a kísérő (részben félsivatagos) Szahel-övezet az utóbbi évtizedekben mintegy 200 km-rel terjeszke-

dett déli irányban. Az eddigi itteni drámai változásokat pontosan demonstrálja a Csád-tó, amelynek területe az 1960. évi 26 000 km^2-ről 2005-re 1500 km^2-re zsugorodott (Lake Chad… 2011). Gyakoribbá váltak az „Afrika szarvát" sújtó aszályok, sőt időnként már Kelet-Afrikában is beköszöntenek.

A klímaváltozás hatása azért is különlegesen kegyetlen Afrikában, mert népességének 80–85%-a a csapadéktól függő mezőgazdaságból él. A megművelt területnek mindössze a 3%-a öntözött Ázsia 30%-os részarányával szemben. Az öntözést és egyáltalán a legkülönbözőbb célú vízellátást nem csupán az eszköz- és energiahiány, hanem a vízkészletek rohamos fogyása is korlátozza. A nyugat-afrikai folyók vízhozama 1970 óta átlagosan 60%-kal csökkent, a talajvízszint számos régióban süllyedt, de gyengül a villamosenergia-ellátásban nagy szerepet játszó vízienergia-potenciál is Afrika-szerte.

A vízellátási kockázat által érintett népesség számát Afrikában az előrejelzések 2020-ig 75–250 millió főre, a 2050-es évekre már 350–600 millióra becsülik. A szárazosodás túlnyomó részben a már eddig is mélynyomorban (napi max. 1 USD-ból) élőket sújtja. A további szárazosodás következtében egyes afrikai országokban 2020-ig felére zsugorodhat a művelt területek nagysága, amihez a termésátlagok csökkenése párosul.

Az afrikai mezőgazdasági területek 60%-ának termőképessége a talaj (számos okra visszavezethető) táperővesztésének és helyenként (pl. a nigériai olajmezőkön) az elszennyeződésének következtében degradálódott. Ez az arány

Szemétdomb az út szélén. Fotó: Kalmár Lajos, Kenya

szignifikánsan magasabb a 38%-os világátlagnál (Glied, 2010). Feltételezzük, hogy e veszélyes állapot létrejöttében a már tárgyaltakon kívül közrejátszhatott a kilátástalanság lelki állapotában élő vidékiek közömbösségéből, érzéketlenné válásából fakadó hanyagság is.

A helyi élelmiszer-ellátást a kilátások szerint kedvezőtlenül befolyásolja a nagy tavak halállományának további fogyása, ami párosul a kényszer szülte túlhalászással.

Az élelmiszerbiztonság tekintetében nagy kihívás a termelésnek a népességszám-növekedéstől való elmaradása. Fekete-Afrikában a népesség 2050-re bekövetkező megkétszereződése előrevetíti az élelmiszerimport tízmillió tonnás nagyságrendhez vezető megtöbbszöröződését, növelve a lakosság folyamatos ellátásának kockázatát.

A tartós és nagy területekre kiterjedő aszályok a vízhez jutás lehetőségét oly mértékben rontják, hogy tömeges migrációra késztetik az érintett (főként) mezőgazdasági lakosságot. A klímaváltozás által keltett százmilliós nagyságrendű migráció a következő évtizedekben markánsan átrendezheti a népesség megoszlásának eddigi területi mintáját kontinens léptékben és a régiókon, illetve vonzáskörzeteken belül is – elősegítve a fenntarthatatlan mértékű városodást, azaz a nyomorgó vidékiek „bádogvárosokba" özönlését.

A tengerszint előre jelzett emelkedése nem csupán a parti településeket (általában kikötő funkciójú városokat), közöttük fővárosokat, vagy éppen üdülőparadicsomokat veszélyezteti a távolabbi jövőben, hanem az exportbevételek szempontjából különösen értékes ültetvénykultúrákat (pl. a benini és elefántcsontparti olajpálma, a ghánai mogyoróhagyma, a kenyai mangó, kesudió és kókuszdió ligeteket), valamint a belföldi élelmiszerellátáshoz nagymértékben hozzájáruló termőföldeket is. (Guineában pl. a rizsföldek 30%-át veszélyezteti a sósvíz beszivárgása.)

A klímaváltozás egyik legtragikusabb, a népességet és az állatállományt is legközvetlenebbül veszélyeztető következménye a járványok, fertőző betegségek gyakoribbá válása, melyeket részben a magasabb hőmérséklet és a gyakoribbá váló áradások által létrejött nedves környezetben jobban szaporodó rovarok, élősdiek terjesztenek. A széles körű védekezés ellenére már az utóbbi évtizedekben is egyre többen betegedtek meg maláriában és a becslések szerint 2030-ig e régi betegség gyakorisága 14%-kal növekszik. Az új keletű „Rift Valley-láz" egyértelműen a felmelegedés következménye. A klímaváltozás a rákbetegségek (Afrikában különösen az ajakrák) gyakoriságát is növeli (Boyle–Lewin, 2008).

Beszédes adat, hogy a világban a klímával kapcsolatos szerencsétlenségek 53%-a Afrikában következett be az utóbbi évtizedekben, illetve, hogy a megváltozott klíma miatt elhalálozottak és súlyosan megbetegedettek közel 137 millióan voltak.

A klímaváltozás általi kihívásokra adható válaszok

A környezet romlását előidéző főbb tényezők közül a nyersanyag-kitermeléssel, valamint hulladékkezeléssel kapcsolatos károk nem kis anyagi ráfordítással műszaki/szervezési eszközökkel kezel-

hetőek, a természetes szaporodás üteme pedig sok összetevős szociálpolitikával lassítható. Sokkal nehezebb a klímaváltozás drámai méretű és mélységű kihívásaira hatékony választ találni. Ugyan századunk elején már számos összafrikai magas szintű tanácskozás foglalkozott e témával, de sem az Afrikai Unió, sem a nemzeti kormányok nem rendelkeznek részletes, valóban megvalósítható és ütemezett programokkal, valamint finanszírozási forrásokkal, melyektől érdemi kedvező változások várhatók lennének. (E tekintetben nem kivétel a „Plan on Climate Change and Development in Africa" sem, mely az Afrikai Fejlesztési Banktól és regionális szerveződésektől várja el a fázisszerű általánossággal megfogalmazott teendőkhöz való hozzájárulást.)

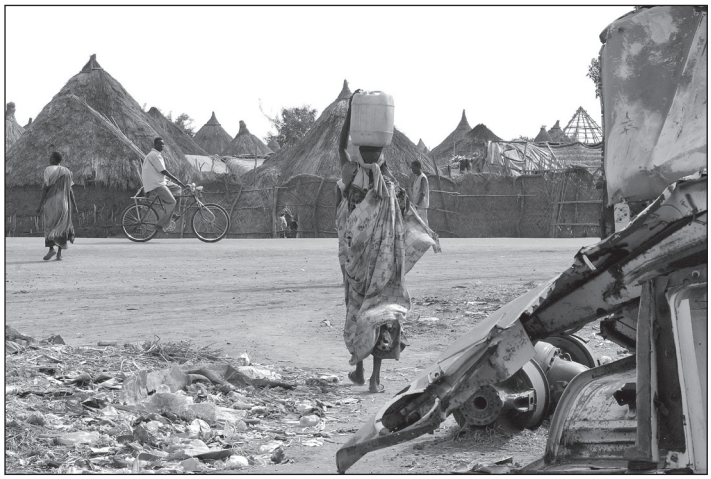

Egy szudáni asszony vizet visz családjának.
Forrás: UN Photo/Tim McKulka

A klímaváltozás káros következményeinek enyhítésére természetesen több opció is kínálkozik. A korábbiakból kiderül, hogy a változást feltételezhetően előidéző tényezők elleni védekezésben Afrika nem sokat tehet, mert kevés múlik rajta. Ha pedig netán kiderülne, hogy a klímaváltozás alapvetően természeti jelenség, amihez nem sok köze lehet az emberi tevékenységnek (Erdősi, 2010; Berényi, 2011), ez esetben eleve szélmalomharccá degradálódik az antropogén eredetű emisszió csökkentéséért tett minden erőfeszítés. Azonban ez esetben sem engedhető meg a tétlenség, mivel a humán katasztrófa érdekében alkalmazkodni kell az új helyzethez. Az anyagiakban mért életszínvonalat nem veszélyeztető, sőt javítani képes elkerülhetetlen alkalmazkodás legtöbb módja a műszaki megoldásokkal hatalmas beruházásokat és üzemeltetési költségeket igényel. (Új építési módok és településformációk, a mezőgazdaságban a termelési struktúra módosítása, az extermitásokat jobban elviselni képes új, nagy hozamú haszonnövények és állatfajták elterjesztése, a leghatékonyabb – pl. csöpögtetéses öntözési eljárások alkalmazása) A vízgazdálkodásban a takarékos vízhasználaton túlmenően a szennyvizek újrahasznosítása és arid területek sós rétegvizeinek, tavainak, sőt a tengervíz sótalanítása jöhet szóba.

Elvileg a mezőgazdaság termelési struktúraváltása is közelebb vihet a probléma megoldásához. Így pl. felvetődhet annak a lehetősége is, hogy az

exportra termelő, főként élvezeti cikkeket, ipari nyersanyagokat és gyümölcsöket termelő ültetvények egy része igénybe vehető a belső fogyasztásra szánt élelmiszerek termelésére. Azonban az ültetvények terményeiről az európai, észak-amerikai, a más távoli fogyasztók éppen úgy nem hajlandók lemondani, ahogyan az afrikai államok sem, melyek bevételeinek nem elhanyagolható része – ha csak közvetetten is – ezek értékesítéséből származik.

A klímaváltozással járó szélsőséges időjárási jelenségekről (erősebb viharok, árvizek, hőhullámok stb.) szóló információk, előrejelzések időben történő eljuttatása az érintett lakossághoz számos emberi életet menthet meg, illetve csökkenthetné a bekövetkező anyagi károkat. Ezen felül a döntéshozók informáltságát a népesség mozgásáról, a földhasználat módjáról segíthetné a műholdas GPS, illetve a földrajzi információs rendszerek.

Egyelőre nem sok esély mutatkozik arra, hogy Afrika képes a belátható időben követni a klímaváltozás sokféle következményéhez alkalmazkodás terén a fejlett világban megvalósítható modus vivendit. Tartani lehet attól, hogy a jövedelembeli extermitások már nemcsak az anyagi javakkal való ellátottságban fejeződnek ki, hanem a számos régióban „kegyetlenné" váló klíma elviselése, illetve a víz elérhetősége terén is szélsőségesen differenciája a népességet, ami további feszültségeket kelthet.

A külső donoroktól és befektetőktől származó input

Afrika országainak többsége saját erőből a legfontosabb közösségi infrastruktúrák fejlesztéséhez szükséges forrásokkal is alig rendelkezik, a termelési beruházásokhoz pedig még kevésbé van pénze. (Jellemző, hogy számos országban a legnagyobb állami bevételi forrást a különféle vámtételek és határátlépési, illetve árumozgatással kapcsolatos illetékek jelentik.)

Afrika katasztrofális helyzete egyes vonatkozásokban (import- és exportpiacként, exodus forrásvidékként) közvetlenül, más vonatkozásokban áttételesen befolyásolja nemcsak a globális gazdaságot, hanem a világ mindkét értelemben vett biztonságát is. Ennek ellenére fejlett világrégiók a gondok nagyságához képest többnyire csak jelképes mértékben segítik a messze legelmaradottabb kontinenst. Ugyan összegét tekintve több mint tekintélyes az Afrikába különféle célból és címen érkező anyagi segély hatása minimális. (Hatékonyabbnak bizonyult az oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz nyújtott szakmai szellemi segítség.) Afrika joggal érezheti, hogy a „jóllakott" potenciális donorok közömbösek az orbitális méretű problémái iránt, hogy tulajdonképpen magára hagyták nemcsak az erőforrásait évszázadokig erőszakosan kisajátító egykori gyarmatosítók, hanem más fejlett nációk is, melyek kihasználták a függetlenné vált kolóniák műszaki/gazdasági kiszolgáltatottságát az utóbbi mintegy fél évszázadban.

Hagyományosan a legtöbb vissza nem térítendő segély, kedvezményes hitel Nyugat-Európából és Észak-Amerikából származik. Az európaiak közül Németország az utóbbi időkben megelőzte az egykor a fekete kontinensen leginkább érdekelt Egyesült Királysá-

got, sőt, egyes években Franciaországot is.

Az Európai Unió a pánafrikai szervezetekkel és több tagországukkal kötött bilaterális szerződésben rögzített feltételek mellett addig a legnagyobb volumenű és legsokoldalúbb segítségben részesítette Afrikát – különösen a legszegényebb országok számára lehetővé tett exportkönnyítésekkel (Briet, 2010; Die Partnerschift… 2011).

A 20. század végétől kibontakozó sinoglobalizációba illeszkedően Kína alig követhető gyorsasággal növeli gazdasági jelenlétét Afrikában és az előrejelzések szerint néhány éven belül a hagyományos donorokat megelőzve a legnagyobb befektetővé lép elő. Az új nagyhatalom Afrika állapotára már eddig is ellentmondásosan hatott azzal, hogy „felhabzsolja" az előnyös feltételek mellett megszerzett stratégiai értékű erőforrásait, miközben olcsó ipari termékeivel elárasztotta az afrikai fogyasztói piacokat, tönkretéve a korábban nagy nehezen létrejött afrikai könnyűipart. Kína afrikai szerepe a jövőben még inkább többesélyesnek ígérkezik. A legvalószínűbb forgatókönyv szerint jobbára saját munkaerővel és műszaki berendezéssel (a helyi foglalkoztatottsági viszonyokat alig befolyásolva) a politikába formálisan nem beavatkozó „jótevőként" kíméletlenül kitermeli Afrika ásványi nyersanyagait és értékes faanyagát, cserébe pedig ajándékként lakossági infrastruktúrát (utakat, kórházakat, iskolákat, stadionokat) is épít, ezzel „lekenyerezve" a helyi politikai erőket (Erdősi, 2011b; lásd továbbá Vörös, 2010 és Alden, 2010 munkáit).

Felhasznált irodalom

Alden, Chris (2010): *Kína az afrikai kontinensen*. Publikon Kiadó, Pécs.

Berényi Dénes (2011): Klímaváltozás, globális felmelegedés, CO^2-hatás – kritikus szemmel. – *Magyar Tudomány*, 1. 18–31. o.

Boyle, Peter – Levin, Bernard (2008): *World Cancer Report*, 1–508. http://www.iarc.fr/en/publications/pdfs-onlina/wer/2008/index.php

Briet, Lodewijk (2010): EU support to regional integration in Africa: A Sharedvision. – *Trade Negotiations Insights*, No. 2.

Die Partnerschaft EU – Africa. http://europa.eu/legislation_summaries/development/african_caribbean_pacific_states/r12106_d... 2011. 06. 06.

Erdősi Ferenc (2010): Megelőzni, befolyásolni vagy/és alkalmazkodni? – *Magyar Tudomány*, 3. 344–353. o.

Erdősi Ferenc (2011a): Nagypolitika és a kiszállítási irányok változása Afrikában. – *Közlekedéstudományi Szemle*, 4. 7–16. o.

Erdősi Ferenc (2011b): *Afrika közlekedése*. Publikon Kiadó, Pécs.

Glied Viktor (2010): Környezet és fejlesztés Afrikában. In: Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika*. Publikon Kiadó, Pécs, 31–54. o.

LakeChad.http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_Chad

Mosha, A. C. (2011): Climate Change and Poverty in Africa: An Overview. – *Regional Development Dialogue*, No 1. 1–30. o.

Report on Climate Change and Development in Africa. – Meeting of the AU Conference of Ministers. http://www.uneca.org/cfm/2010/documents/English/Report-onClimateChange-andDevelopment-inAfrica.pdf

Tarrósy István (2010): Fenntartható Afrika – Lehetséges? In: Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika*. Publikon Kiadó, Pécs, 13–30. o.

Vörös Zoltán (2010): Segítheti-e a fejlődést Kína afrikai szerepvállalása? In: Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika*. Publikon Kiadó, Pécs, 105–150. o.

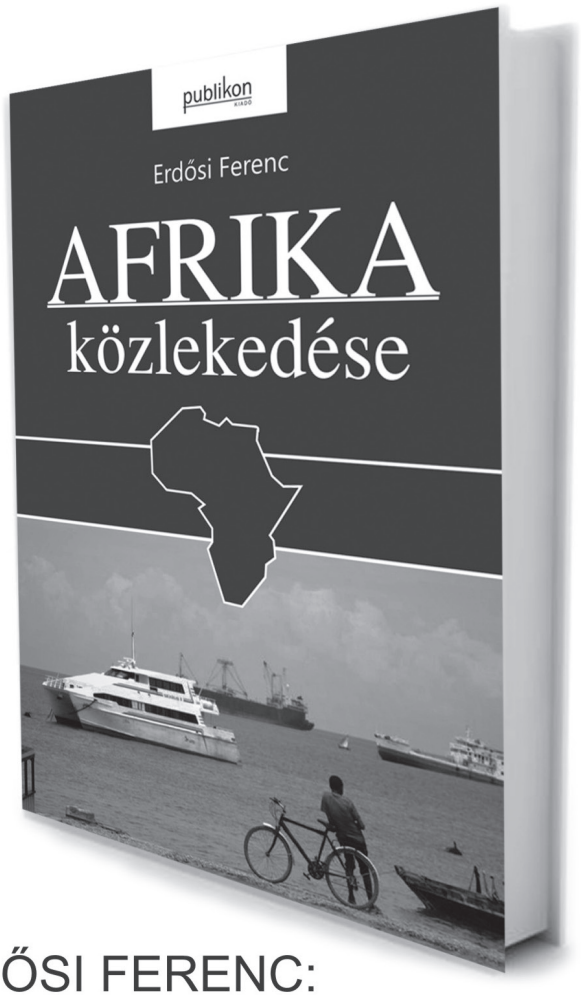

ERDŐSI FERENC:

AFRIKA KÖZLEKEDÉSE

Az Afrika közlekedése című kötet összefüggéseiben és az egyes országokra lebontva vizsgálja a kontinens közlekedési rendszereit, járműparkját, szállítási potenciálját. Az elképesztő mennyiségű adatot közlő mű évtizedekre meghatározhatja a szakemberek és kutatók afrikai közlekedési infrastruktúráról és fejlesztési lehetőségekről meglévő tudását és olyan, még nem létrejött, vagy kialakulófélben lévő kapcsolatokat indíthat be és segíthet, melyek gazdasági és politikai téren egyaránt hasznosak lehetnek Magyarország számára.

Hatalmas karácsonyi akció!

Karácsonyig minden vásárlónk 10%-os
engedményt kap a kötet árából!

www.publikon.hu

AFRIKA DEMOGRÁFIAI KIHÍVÁSAI – A FIATAL NÉPESSÉG EGYETLEN ESÉLYE A FEJLŐDÉSRE

Simonyi Gyula
elnök
BOCS Alapítvány
gyula.simonyi@bocs.hu

Berlinben, 2011. október 21-én egy nemzetközi konferencia keretében mutatták be az *Afrika demográfiai kihívásai* című hároméves projektet és kötetet. A konferencián Magyarországról képviseltette magát a Külügyminisztérium, a Magyar Külügyi Intézet, a KSH, az MTA Demográfiai Bizottsága, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar ENSZ Társaság, valamint részt vett egy kormánypárti és egy ellenzéki parlamenti képviselő is.

Az ENSZ becslése alapján 2011 októberének végén az emberiség létszáma túllépte a hétmilliárdot. A világ legszegényebb régiójában – Afrika Szaharától délre fekvő részén – növekszik a népesség a leggyorsabban, s az évszázad közepére valószínűleg megduplázódik. Ez továbbmélyíti a szegénységet, hiszen egyre több ember versenyez a megművelhető földekért, a vízért és az élelemért.

Ha Afrikának sikerül csökkentenie a születési rátákat, ezzel egyidőben pedig a sok keresőképes fiatalnak termelő munkát adnia, akkor a kontinens hasonló fejlődési esélyek elé nézhet, mint az elmúlt évtizedekben az ázsiai „tigris-államok". A munkahelyteremtésnek viszont ökológiai korlátai is vannak, ezért a demográfiai átmenet késlekedésének következménye a szegénység csapdájának bezárulása lehet.

Ahhoz, hogy Afrikában kedvező demográfiai kiindulási helyzet alakuljon ki, a keresőképes korú egyének arányának emelkednie kellene az eltartott (gyermek és idős) emberek arányához képest. Jelenleg a Szaharától délre fekvő országokban majdnem minden második lakó 15 évesnél fiatalabb. Ehhez képest viszonylag csekély a régió keresőképes korú népessége.

Csökkenő születési ráták mellett idővel növekedhet a keresőképesek ará-

ISSN 1788-6422 pp. 65–72
© Publikon Kiadó, Pécs

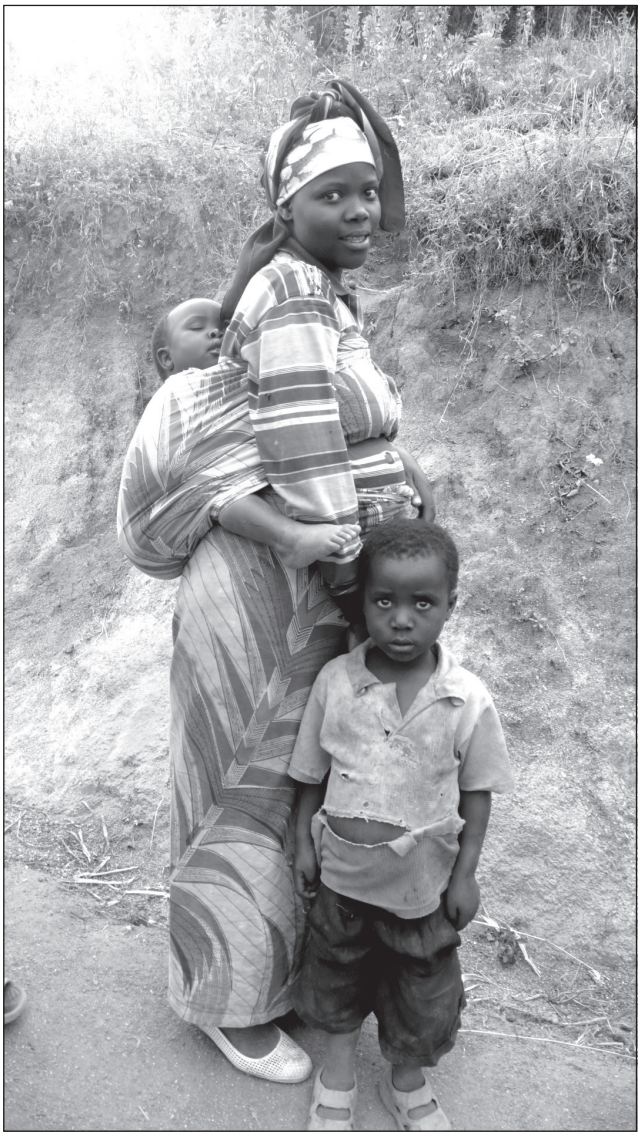

Afrika demográfiai kihívásai
Fotó: Simonyi Cecília, Ruanda

nya. Ehhez az oktatás intenzív fejlesztése, továbbá a nők és férfiak egyenjogúsága lenne az előfeltétel, mivel ezek következtében az emberek valószínűsíthetően kevesebb gyermeket terveznek. További meghatározó tényező a családtervezés és a felvilágosítás általános támogatása, hiszen sok afrikai nőnek több gyermeke születik, mint amennyit szeretne, mivel gyakran semmilyen fogamzásgátló módszer nem áll rendelkezésükre. Világszerte 215 millió termékeny korú, házas nő egyáltalán nem jut hozzá a családtervezés lehetőségéhez, annak ellenére, hogy el akarja kerülni a terhességet.

Az ázsiai „tigris-államok" az elmúlt évtizedekben bebizonyították, hogy elérhető a gazdasági fellendülés a születési ráta csökkenése és az oktatás fejlesztése által. Felemelkedésük kezdetén ezek az államok sem voltak demográfiailag és ökonómiailag kedvezőbb helyzetben, mint jelenleg sok afrikai állam.

Szubszaharai Afrika: adatok és tények

A szubszaharai Afrika 23,6 millió km²-es területe nagyobb, mint az USA, Kanada és az EU kiterjedése együttvéve. 2050-ig az ott élő emberek száma az ENSZ előrejelzései szerint két milliárdra nőhet. A nagy népességnövekedés okai elsősorban a serdülő korosztály magas létszáma, a

családtervezés jogának és lehetőségeinek hiánya, valamint a megnövekedett várható élettartam. Az asszonyonkénti átlagos gyermekszám a Szaharától délre közel öt gyermek, de például Ugandában hat, Nigerben pedig hét.

A népesség közel fele, pontosabban 42%-a 15 év alatti. 100 keresőképes korú lakosra átlagosan 84 eltartandó ember (15 év alatti és 65 év feletti) jut. Nigerben és Ugandában 100 keresőképes lakosnak 105 fiatalt és időst kell eltartania. A szubszaharai Afrika lakosainak több mint 60%-a falun él, azonban a 4%-os városiasodási ráta eredményeként a városok népessége gyorsabban nő, mint bárhol a világon. Csupán 40 év alatt felcserélődhet a városi és falubeli népesség aránya.

A szubszaharai Afrika legtöbb országában az oktatási rendszer komoly hiányosságokkal küzd: egyrészt kevés iskolai férőhely áll rendelkezésre, másrészt az oktatás minősége gyenge. Nigerben és Etiópiában a ma 20-64 évesek közül csak minden negyedik ember járt iskolába. Ghánában és Maliban az általános iskolai tanítók csupán fele részesült megfelelő képzésben. A nemek között nagy különbségek vannak az oktatás terén is. A lányok ritkábban járnak iskolába, mint a fiúk. A fiatal felnőttek körében az írástudatlanság sokkal magasabb a nők esetében. Beninben és Sierra Leone-ban 100 írni-olvasni tudó 15-24 éves férfira csak mintegy 70 írni-olvasni tudó nő jut.

A szubszaharai Afrikában az egészségügyi ellátás komoly hiányosságokkal küzd. A terület sok országában – köztük Etiópiában, Malawiban és Mozambikban – gyakran 10 000 lakosra sem jut egy képzett orvos. A legnagyobb kihívást a magas anyai halandóság, a HIV/AIDS, a malária és a tuberkulózis elleni küzdelem jelenti, ám a magas cse-

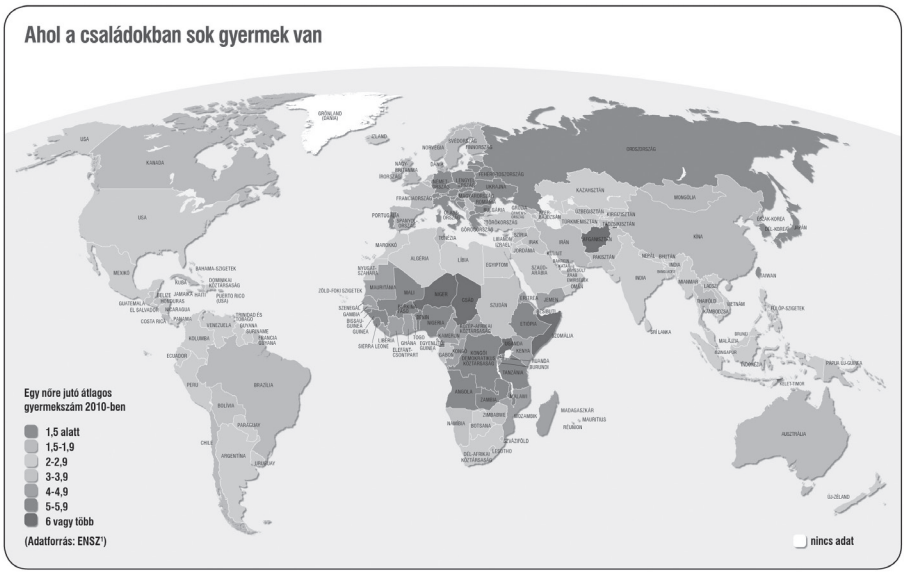

Ahol a családokban sok gyermek van. Forrás: ENSZ

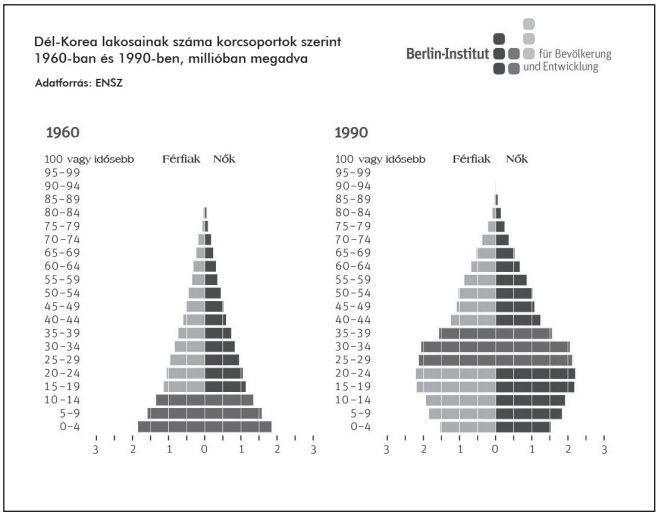

Dél-Korea lakosainak száma. Forrás: Berlin Institut

csemő- és gyermekhalandóság is probléma. 27 szubszaharai afrikai országban a gyermekek több mint egytizede meghal az ötödik születésnapja előtt. Szváziföldön és Botswanában tartják nyilván a világ legmagasabb HIV/AIDS rátáit: a 15-49 éves népesség mintegy egynegyede fertőzött.

Különösen nagy a probléma a reproduktív egészség és családtervezés terén. Szubszaharai Afrikában a legnagyobb a világon a terhességi vagy szülési komplikáció következtében elhalálozó nők száma: minden harmincegyedik nő belehal a terhességbe. Összehasonlításképpen: Németországban 11 100 nőre jut 1 elhalálozás. Szubszaharai Afrikában még csak minden második szülést sem tud orvos vagy bába kísérni. Ha komplikációk lépnek fel, akkor a nő számára ez elég gyorsan halálhoz vezethet. A nők tehát minden szüléssel kockára teszik életüket – ugyanakkor a terhességek megelőzése akadályba ütközik. Becslések szerint a szubszaharai Afrikában a férjezett, szülőképes korban lévő nők 80%-a nem jut hozzá a modern fogamzásgátló eszközökhöz.

Afrika demográfiai kihívása

A világon a népességnövekedés a szubszaharai Afrikában a legmagasabb. Az ázsiai „tigris-államok” – Szingapúr, Dél-Korea, Tajvan és Hongkong – az elmúlt évtizedekben rendkívüli gazdasági növekedésükkel tűntek ki. Elismerésre méltó fejlődésük kezdetekor hasonló demográfiai helyzet uralkodott, mint manapság sok szubszaharai államban, és az akkori fejlettségi szint is hasonló volt. Az ázsiai tigrisek fejlődési ugrását egyrészről a korstruktúra megváltozása, másrészről az oktatás, valamint a foglalkoztatottság javulása tette lehetővé.

Az úgynevezett demográfiai bónusz akkor áll elő, ha egy országban viszonylag sok keresőképes korban lévő ember él a kevés fiatal és idős eltartott lakoshoz képest. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, a sok gyermeknek és fiatalnak fel kell nőnie, a keresőképes korúak halálozási arányának vissza kell szorulnia, és a termékenységnek csökkennie kell annak érdekében, hogy a felnövekvő generáció és a velük járó terhek alacsonyabbak legyenek.

A fejlődés feltétele a keresőképes lakosok többlete. A fejlődő országokra

jellemző a korstruktúra piramis formája, mint ahogy azt az 1960-as évek Dél-Koreára vonatkozó grafikonja is mutatja. Ha a piramisforma cseppformájúra változik, akkor előáll a demográfiai bónusz. Ez történt Dél-Koreában is az 1990-es években. E változás eléréséhez a születési rátáknak kell csökkenniük, hogy a fiatalabb korcsoportokban kevesebb ember legyen.

Ahhoz, hogy az ország a demográfiai bónuszt hasznosíthassa, a kormánynak támogatnia kell a gyermekek és fiatalok oktatását. Ha a szükséges munkahelyek létrejönnek, akkor a keresőképes lakosokból munkavállaló lakosok lesznek, ezáltal gazdasági növekedés prognosztizálható. A demográfiai bónusz tehát csak akkor alakul *demográfiai osztalékká*, nemzetgazdasági nyereséggé, ha a sok keresőképes ember esélyt kap a munkavégzésre. Ehhez képezni kell az embereket és munkahelyeket kell teremteni. A munkahely-teremtés azonban idővel egyre nehezebbé válik, mert a népesség növekedésével egyre kevesebb eltartóképesség jut egy főre. A megélhetéshez pedig nem elég a munka és a tőke, ezt elsősorban az egy főre jutó természeti erőforrások mennyisége határozza meg. Az adott terület ökológiai eltartóképességének szűkössége a népességnövekedés miatt a szegénység csapdájába zárja a népeket.

Családtervezés:
fejlődés vagy elöregedés?

Sokan a gyermekszám csökkenésben nem a fejlődés lehetőségét, hanem az elöregedő társadalom rémét látják, mert nem ismerik a demográfiai átmenet fázisait. Az emberiség történelmében a szinte stabil népességszám évezredei után a fosszilis energiaforrások felhasználása nyomán páratlan népességrobbanás zajlik (ami éppen Európában kezdődött). Ennek oka az, hogy az emberi utódok nemzések jelentős része a párok szándéka ellenére, balesetként történik. Ezt a természeti folyamatot korábban a magas gyermekhalandóság természeti folyamata tartotta egyensúlyban. Az utóbbi másfél évszázadban az egészségügy csodálatosan visszaszorította a halálozást, de ideológiai megkötözöttsége folytán csak egy évszázad késéssel kezdett el foglalkozni a természeti folyamat másik oldalának humanizálásával, a párok által nem kívánt foganások megelőzésével.

„Az iskolázottság evolúciós lépcsője segíti a föllépést a családtervezés evolúciós lépcsőjére."

Az utóbbi fél évszázadban az emberiség elképesztő gyorsasággal lép föl az emberré válás evolúciójának következő lépcsőjére, azaz humanizálja a nemzőképességét, és megtanulja a családtervezést. Ám az utódok nemzésének még mindig közel fele a párok szándéka nélkül, többnyire kifejezetten szándékuk ellenére történik. Ugyanakkor a Föld eltartóképessége véges, így a családtervezés megtanulásának gyorsasága élet-halál kérdéssé vált. Az Apokalipszis lovasai, az Éhínség, a Dögvész és a Háború egyre bőségesebben aratnak és elégedetten mondják: Minek ezeknek családtervezés, amikor itt vagyunk mi?

Az emberré válás evolúciójának lépései egymást erősítik. Az ún. Gutenberg-galaxis, az írni-olvasni tudás álta-

lánossá válása hatalmas ugrás volt. (A múlt idő még nem teljesen indokolt, hiszen az oktatási rendszer óriási erőfeszítésekkel sem bír lépést tartani a népességrobbanással, így fél évszázada nem csökken az írástudatlanok háromnegyed-milliárdos száma, amelyből kétharmad nő.) Például egy „angyali kör" az, hogy az iskolába járó lányok közül többen használnak fogamzásgátlást, így kevesebben maradnak ki nem-kívánt terhesség miatt az iskolából.

Az iskolázottság evolúciós lépcsője segíti a föllépést a családtervezés evolúciós lépcsőjére. A jól képzett nőknek általában kevesebb gyermekük születik. Minél magasabb a képzettségi szint, annál kevesebb a gyermek – ez az egész világon érvényes. Főleg azok a nők szülnek jelentősen kevesebb gyermeket, akik az általános iskola után továbbtanultak. Munkalehetőségeik a kizárólagos anyaszerep alternatíváját kínálják számukra. Ezen kívül a képzettebb nők nagyobb valószínűséggel rendelkeznek a családtervezésre vonatkozó információkkal és modern eszközökkel. Ez hozzájárul ahhoz, hogy gyermekeik számát és a terhességek között eltelt időt maguk szabályozhassák.

Az emberiség létszáma nyilvánvalóan vissza fog apadni egy olyan szintre, amelyen a Föld túlterhelése nélkül minőségi életet lehet élni. Ezt nem csak az ökológiai kényszer, hanem az emberréválás evolúciója is biztosítja. A rovarokra és rágcsálókra jellemző „r" szaporodási stratégia (nagyon sok utód, nagyon kevés szülői gondoskodás) és a nagyobb emlősökre jellemző „K" szaporodásai stratégia (kevesebb utód, több szülői gondoskodás) sorában

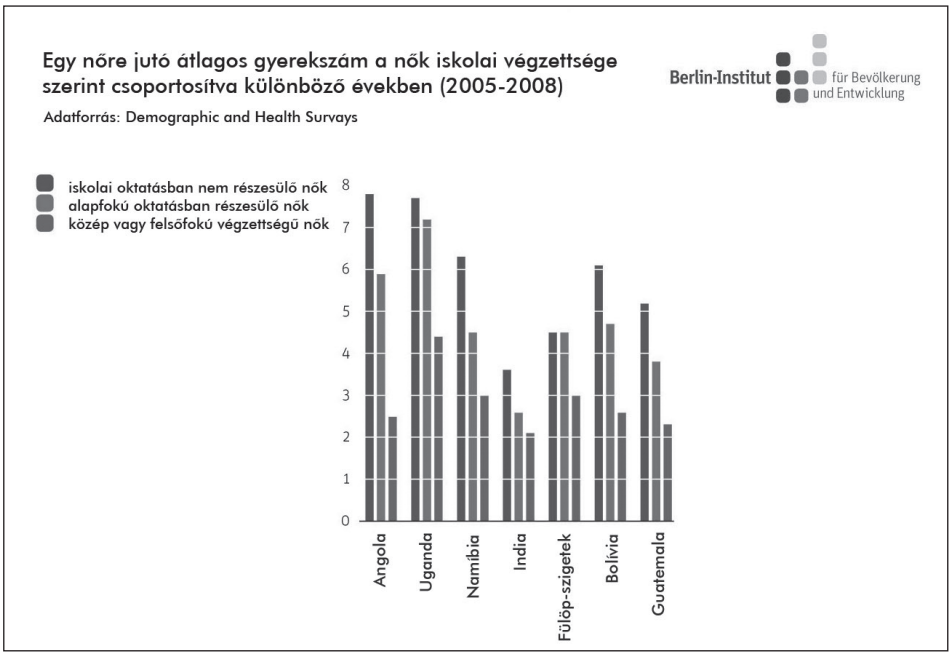

Egy nőre jutó átlagos gyerekszám. Forrás: Berlin Institut

a „H” humán szaporodási stratégia még kevesebb utódot, viszont ezek számára még több szülői gondoskodást jelent. Az emberréválás evolúciójának csodálatos ugrásai, például az írni-olvasni tudás általánossá válása és a halálozás visszaszorítása mellett most egy „H+” szaporodási stratégia kialakulása a következő evolúciós ugrás: az egy nőre jutó gyerekszám 5-8-ról 1-2-re csökken, s ennek következtében a gyermekek jóltápláltak, egészségesek és jól iskolázottak lehetnek és a népesség visszafogyva harmóniába kerülhet az adott terület eltartóképességével.

A népességrobbanás és a visszafogyás csak egy-egy fázisa a demográfiai átmenetnek, amely egy harmonikus létszámhoz vezet:

0. Történelmi fázis: alacsony életkor, magas születésszám és gyermekhalandóság, csekély népességnövekedés.

1. Népességrobbanás fázis: a gyermekhalandóság csökken, az átlagéletkor nő, a születésszám magas marad, nagyon megterheli a társadalmat a nagylétszámú gyermek eltartott.

2. Demográfiai bónusz fázis: a születésszám csökken, kevés gyermek és kevés idős, s ha a nagylétszámú generáció dolgozik, akkor a bónuszból demográfiai osztalék lesz.

3. Idősödő fázis: az 1. fázis nagylétszámú generációja időskorba jut, viszont a sok idős eltartását segíti, hogy a kevés gyermek nevelése mellett tartalékot tudtak felhalmozni, a kevés gyermek sokat örököl az idősek eltartásának feladata mellé.

4. Harmonikus fázis: a nagylétszámú generáció elköltözik, alacsonyabb létszámon harmonikus korfa jöhet létre az eltartóképességhez csökkenve.

Nagyon fontos a fázisok megértése, mert a 2. fázisban (amiben az országok többsége jelenleg van) kell tartalékot képezni a következő fázisra! Nagyon fontos az ökológiai terhelés és eltartóképesség viszonyának megértése is, mert ökológiai túlterheltség esetén a bónuszból nem lesz elég osztalék, nincs megélhetés, munkahely, így a nagylétszámú munkaképes korosztály egy része munkanélküli, azaz nem az eltartók, hanem az eltartottak számát növeli, megterhelve a társadalmat és megnehezítve a tartalékolást.

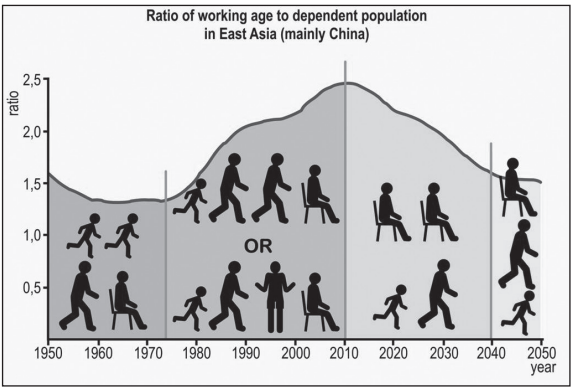

Egy nőre jutó átlagos gyerekszám. Forrás: Berlin Institut

Sürgető fordulat

Ha a halandóság és a termékenység csökken, a fiatal népesség az adott nemzetgazdaság motorjává válhat. Ez a fejlődési út elvileg a Szaharától délre fekvő afrikai államok előtt is nyitva áll, még ha kulturálisan és politikailag el is térnek az ázsiai tigrisektől. Ahhoz, hogy a Szaharától délre fekvő országok kihasználhassák e fejlődési lehetőségeket, politikájuknak (és az adományozó országok politikájának is) fel kell ismernie a helyes irányvonalakat.

Az *egészségügyi szektor* szempontjából lényeges:

- a szexuális és reproduktív egészségügy javítása,
- szexuális felvilágosítás biztosítása, a fogamzásgátló eszközök elérhetővé tétele,
- jószolgálati nagykövetek megnyerése és a média bevetése az egészség és a fogamzásgátlás fontosságának elfogadása és megértése érdekében,
- az egészségügyi rendszer erősítése,
- egy orvosi alapellátás fel- és kiépítése,
- betegségek megelőzése egyszerű módszerekkel,
- gyermekek védőoltását célzó kampányok.

Az *oktatási szektor* feladatai:

- az oktatásban a lányok esélyegyenlőségének biztosítása,
- különösképpen az alapfokú oktatást követő képzés kiépítése, ami mind a termékenység visszaesésében, mind pedig a gazdasági fellendülésben meghatározó,
- szakképzés kialakítása, ami híd az iskola és a munkavégzés között,
- mikrohitel a felnőtt nők oktatásának javításához, ami esélyt ad a jövedelemszerzésre is.

A *foglalkoztatottság* esetében döntő:

- produktív foglalkoztatási lehetőségek biztosítása a férfiak és nők számára, emellett
- mindenekelőtt az alacsonyan képzett munkaerőt igénylő szakterületekbe befektetni, és
- egy későbbi lépésben, amikor a népesség képzettségi szintje növekedett, tudásigényes területeken állást biztosítani nagyobb értékteremtéssel, valamint
- társadalombiztosítási rendszerek kiépítésével.

A Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung és a Deutsche Stiftung Weltbevölkerung által, az International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) közreműködésével készített tanulmány letölthető a BOCS Alapítvány fordításában magyarul a http://afrika.csaladtervezes.eu, németül és angolul a http://www.berlin-institut.org internet cím alatt.

AFRIKA
DEMOGRÁFIAI
KIHÍVÁSAI

EURÓPAI INTEGRÁCIÓS ALAP

Vitafórum a migrációról

Az Európai Integrációs Alap által támogatott „Feketén–fehéren – Itt vagyunk!” projekt keretében az Afrika Tanulmányok hasábjain is lehetőséget kínálunk az afrikai migrációval kapcsolatos vitára. Új rovatot indítunk „Vitafórum” elnevezéssel, melyben elsőként az Afrika-szerte oly aktív Afrika-Magyar Egyesület (AHU) elnökét, Balogh Sándort kértük fel, fejtse ki véleményét a témához kapcsolódóan. Balogh Sándor az afrikai kontinensen felerősödőben lévő belső migráció kérdéskörét járja körbe.

Várjuk reakcióikat, hozzászólásaikat, esszéiket – ossza meg gondolatait az Afrika Tanulmányok olvasóival!

BELSŐ MIGRÁCIÓ AFRIKÁBAN - EVERYBODY IS AN ALIEN SOMEWHERE -

Balogh Sándor
elnök
Afrikai-Magyar Egyesület, AHU
congoconsul@hotmail.com
A szerző képeivel

Ha a migráció és Afrika szavakat egy mondatban halljuk, szinte automatikusan az Európába áramlók tömegei jutnak eszünkbe. Szicília partjait elérni kívánó lélekvesztők, konfliktusok elől menekülők, vagy csak a jobb megélhetés eléréséért évente valóban tömegek indulnak el a világ gazdagabb részébe. Valamikor a történelem kezdetei előtt az emberiség bölcsője szintén Afrika volt, ahonnan elődeink együtt indultak a közös vándorútjukra…

Azonban ezek a ma is létező vándorutak hihetetlenül zsúfoltak. A távolság is hátráltató tényező, ezért akik valóban el akarják hagyni otthonukat, azok legtöbbször nem a kontinensen kívüli, hanem Afrikán belüli célállomást keresnek maguknak.

Mekkora tömegekre kell gondolnunk? A világon mintegy 17 millió afrikai migráns él, melyek közül mintegy 12-13 millió a kontinensen belül talált magának új hazát.(McKenzie, 2009) Az IDP-kel együtt ez a szám elérheti a 26 milliót is (McKenzie, 2009) – ez a szám megegyezik azzal, amennyi rabszolgát hurcoltak el Afrikából a becslések szerint a 18-19. század folyamán. A többség tehát a hiedelmekkel ellentétben nem a fejlett világba vándorol. Azonban a hiányos információk miatt ezek a számok csupán durva becslések.

A következőkben igyekszem bebizonyítani, hogy az Afrikán belüli migráció milyen hatalmas mértékeket ölt, milyen hatása van az országok gazdaságára, stabilitására és a felmerülő problémákra megoldási lehetőséget jelentő integrálódásról is említést teszek.

A migráció okai

Az őskortól kezdve egészen napjainkig az emberek azért vándorolnak, mert remélik, hogy máshol jobb életet kezdhetnek. Még a vadászó elődeink is a

ISSN 1788-6422 pp. 74–81
© Publikon Kiadó, Pécs

maguk viszonyai között a jobb megélhetést keresve vándoroltak, akár több ezer kilométert, csakúgy, mint a kongói, portékájukat akár több hónapig is toló kerékpáros árusok, a zimbabwei orvosok Dél-Afrika irányába, vagy ahogy a szomáliai menekültek Szicília irányába. Mind ugyanazért kerekedtek/kerekednek fel: a lét és élelemszerzés biztonságáért, még ha ennek ma már más is a módszere. Az pedig már részletkérdés, hogy vadászat, kereskedelem, kalandvágy, ösztön, fejlődés iránti vágy, segítségnyújtás, családegyesítés, gazdasági ok, környezeti károk miatti ellehetetlenülés, politikai instabilitás vagy idénymunka a kiváltó oka.

A befogadó országok legtöbbször munkaerőhiányban szenvednek, vagy a növekvő gazdaságuk igényli a nagy tömegű, a helyi minimálbérnél kevesebbért is dolgozó bevándorlókat. Ugyanakkor sokszor hiányban szenvednek kellően képzett szakemberekből, értelmiségiekből is.

Az agyelszívás jelensége Afrikában is létezik. A magasan képzett munkások, szakemberek első hullámban az 1970-es években főleg Ugandából, Zimbabwéből, Szenegálból Dél-Afrikába vagy a kontinensen kívülre távoztak.(Adepoju, 2004) Azonban az elmúlt években a kontinensen belül is kialakult az „agyelszívás": Gabon, Botswana, Namíbia, Dél-Afrika jelentenek alternatívát a Nyugat, a Maghreb és a Perzsa-öböl államaihoz képest. (Adepoju, 2004) Meglepő módon azonban gyakori, hogy a kivándorolt értelmiség évekkel később hazatér és otthon fekteti be tudását és megtakarításait. Ezt „agycirkulációnak" lehet nevezni. (Adepoju, 2004) Talán a jövőben az „agyelszívás" ily módon a szegény országok javát is szolgálhatja majd.

Külön kell megemlíteni az ún. belső menekülteket (IDPs – Internal Displaced Persons), akik saját országuk területén „vándoroltak" más helyekre, nem kizárólag a saját akaratukból. Az ő helyzetük azért problémás, mert nem „klaszszikus" menekültek, ugyanis nem egy másik ország területén kerestek menedéket. Általában konfliktusok hatására nő meg a számuk, de vannak ún. gazdasági IDP-k is.

„A befogadó országok legtöbbször munkaerőhiányban szenvednek, vagy a növekvő gazdaságuk igényli a nagy tömegű, a helyi minimálbérnél kevesebbért is dolgozó bevándorlókat."

A munkahelyeket kereső, illetve idénymunka miatt elköltözők tömegei nem csak a célországuk gazdaságát építik, hanem abban az esetben, ha van otthonhagyott családjuk, – s Afrikában kinek nincs – a hazautalt összegekből saját hazájukat is támogatják. Egyáltalán nem elhanyagolható bevételek ezek, Egyiptom ugyanis a Szuezi-csatorna éves működtetéséből mintegy 5 milliárd dollár bevételre tesz szert, míg a külföldön dolgozó állampolgárai évi mintegy 7 milliárd dollárt utalnak haza. Bissau-Guinea-ban-, Szenegálban, a Zöld-foki szigeteken ezen tranzakciók az éves bruttó nemzeti össztermék (GDP) 5%-t adják.(Mckenzie, 2009) Kiemelkedik Lesotho, ahol a GDP majd egyharmada a külföldön, főleg Dél-

Számos afrikai országra jellemző látvány

Afrikában dolgozó vendégmunkások hazautalásaiból származik.

Szakértők szerint a nem hivatalosan hazautalt pénzösszeg nagysága egy év alatt 30 milliárd dollár lehet, hiszen a hivatalos banki hazautalás tranzakciós díja magas (akár 10%-is lehet) (McKenzie, 2009), emiatt sokan nem élnek vele, így a statisztikák nem mutatják a tényleges nagyságrendet. Más becslések szerint az Afrikába juttatott segélyek mértékét is meghaladja a hazautalt összegek nagysága. (Arról viszont még ennyi adat sincs, hogy mekkora összeget utalnak haza a kontinensen belül maradók.)

A migránsok leginkább a szomszédos országokba utaznak, ahol főleg idénymunkát végeznek. Persze a legszegényebbek azt sem engedhetik meg, hogy valahogy átjussanak a másik államba. A gazdasági folyamatok hatásaként egyébként érdekes átrendeződés ment végbe az utóbbi időkben a migránsok nemi megoszlását tekintve, ugyanis egyre több nő keres jobb életet más országban. Eddig a világtörténelemben mindig a férfiak vándoroltak el, míg a gyengébbik nem otthon maradt és gondoskodott a családról. Mára ez megváltozni látszik, a nők ugyanis olyan szektorokban dolgoznak, melyeket kevésbé érint a gazdasági válság (leginkább a szolgáltatóipar egyes ágai). Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hagyományos férfi munkalehetőségek köre is szűkül, észre kell vennünk, hogy a tradicionális afrikai női szerep átalakul és családfenntartó lesz belőle.

Nem csak feminizálódást, hanem „kommerciálódást" is megfigyelhetünk a migrációs trendek változásában. (Adepoju, 2004) Az eddigi mezőgazdasági és ipari vendégmunkások szerepe kezd leértékelődni a szolgáltató iparban dolgozókhoz képest. Ez okozza többek között a nők nagyobb arányú részesedését a vándorlásban.

A szervezett bűnözés különösen elterjedt Fekete-Afrikában, ezért a mig-

	Évente hazautalt pénz mennyisége (millió dollár)	Évente hazautalt összeg aránya az éves GDP-hez képest
Nigéria	9.221	6,7%
Szudán	1.769	3,7%
Dél-Afrika	834	0,3%
Elefántcsontpart	179	0,9%
Lesotho	443	28,7%
Sierra Leone	148	9,4%
Egyiptom	7.656	6%

A Világbank 2007-es adatai alapján készült a táblázat

rációt is átszövi. Sokszor az embercsempészek csapdájába esnek azok, akik csak jobb megélhetést keresnek. Az ilyen bűnözői csoportok főleg a nőket használják ki, akiket prostitúcióra kényszerítenek, a férfiakat pedig szinte rabszolgasorban tartva ingyen dolgoztatják.

A migráció irányai

Észak-Afrika vándorai a földrajzi közelség miatt leginkább Európa irányába tartanak, azonban megfigyelhetünk migrációt egymás irányába is. A kis lakosú Líbia például évtizedekig kedvelt célországa volt a Maghreb államok illetve a Száhel-övezet lakosainak.

A Szaharától délre azonban már más a helyzet. Sokan Észak-Afrikát veszik célba, a veszélyes, sivatagon át vezető utakon. Azonban ha csak a szubszaharai területeken végbemenő vándorlást nézzük, két fő tendenciát figyelhetünk meg: északról délre, és a belső területekről a tengerpart irányába tartanak a legtöbben. (Adepoju, 2004) Kivételek persze vannak.

Az 1980-90-es évek káros gazdasági folyamatainak következtében Nyugat-Afrika országaiból származó migránsok számos új célországot „fedeztek fel" maguknak, melyekhez addig semmilyen történelmi, gazdasági vagy politikai kapcsolattal nem kötődtek.A Száhel-övezetbeliek például korábban Zambiába vándoroltak, annak gazdasági összeomlása után pedig Dél-Afrika vált célországukká. Utóbbi már 1994 előtt több hullámban is fogadott be migránsokat, sokszor nem is hivatalosan. Hagyományosan a szomszéd országokból, később pedig Kongóból, Maliból, Ugandából, Ghánából, Nigériából, Kenyából, Sierra Leonéből érkeztek képzett szakemberek, akik jól elkülönült csoportot alkottak a korábbi alulképzett bevándorlóktól. Aztán a függetlenség kikiáltása óta ezekből az államokból érkezők főleg kisebb boltok nyitásával, illetve cégek alapításával próbálnak szerencsét, meglehetősen nagy befolyást gyakorolva Dél-Afrikára. Munkahelyeket teremtenek, felpezsdítik a gazdaságot stb., magyarán értéket teremtenek. (Adepoju, 2004)

Egy érdekes migrációs láncot is megfigyelhetünk, mely úgy alakul ki, hogy a vidéki munkaerő az országuk városainak azon munkahelyeit töltik be, melyek a kivándorolt urbánus lakosság miatt betöltetlenül maradt. Mali, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Gabon jó

	Az ország lakosságának mekkora része kap külföldön dolgozó hozzátartozótól pénzt
Szomáliföld	40%
Zimbabwe	32%
Szenegál	22%
Niger	22%
Libéria	18%
Burkina Faso	16%
Sierra Leone	13%

http://www.gallup.com/poll/147446/three-percent-worldwide-international-remittances.aspx

példák erre. Sok esetben azonban nem a hazai vidéki lakosság, hanem a külföldről bevándorlók töltik be ezeket az üres helyeket, számos esetben súlyos feszültségeket keltve ezzel. (Adepoju, 2004)

A legfőbb befogadók: Ghána, Elefántcsontpart, Szenegál illetve természetesen a Dél-afrikai Köztársaság. Elefántcsontpart fogadja be a legtöbb vándorlót, egészen pontosan 2,4 milliót, akik kakaó-, kávé- és banánültetvényeken dolgoznak. 1,8 millió vendégmunkással Dél-Afrika a második a sorban, ahol a bányászat igényli a munkaerőt. Ghánában is majdnem 1,8 millió migránst találhatunk, akik a helyi iparban találnak megélhetést. Meglepő, hogy az újonnan létrejött Dél-Szudán is felkeltette jó pár ugandai és kenyai kereskedő figyelmét. (Hettyey, 2011)

A migráció következményei

A hagyományos afrikai társadalmakra jellemző a vendégszeretet, ami például abban nyilvánul meg, hogy a messziről jötteket örömmel üdvözlik és önzetlenül látják vendégül. Sajnos az elmúlt évtizedekben ez szinte kihalt a szokások közül és gyakran nyílt és erőszakos idegengyűlölet fogadja a bevándorlókat. Ez több, részben érthető okból ered.

Korábban említettem, hogy a vendégmunkások kölcsönös hasznot hajtanak a befogadó és a kibocsátó államnak is: az egyiknek a gazdaságát pörgetik fel, a másikban pedig az otthon maradottaknak a hazautalt összegek útján segítenek. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a bevándorlók a hazai munkaerő elől foglalják el a munkahelyeket. Hogy miért külföldiek biztosítják bizonyos esetekben a munkaerőt? A válasz egyszerű: kevesebb bérért, szerződés nélkül, sőt sokszor embertelen körülmények között is hajlandóak dolgozni. Dél-Afrika szolgáltatott erre kiváló példát 2008-ban, mikor országszerte bevándorló-ellenes megmozdulások voltak, 62 ember halálát okozva. A dél-afrikaiak azt kifogásolták, hogy egy zimbabwei vendégmunkás 65 randért is hajlandó dolgozni, míg a minimálbér 90 rand. (Hettyey, 2011)

A bevándorlók elleni gyűlölet másik hírhedt esete Elefántcsontparton fordult elő. Itt egészen az 1990-es évekig békében éltek egymás mellett a bevándorlók és a helyi többségi populáció, ám Henri Konan Bédié elnökjelölt épp a választások előtt elérte, hogy csak az lehessen jelölt, akinek a felmenői elefántcsontpartiak. Ezzel megte-

remtette az ún. ivoirité fogalmat, mely megfosztotta az állampolgárságtól és a politikai részvételtől a nem őshonos lakosokat, akik az ország népességének közel 30%-át tették ki. Véres, több évig tartó polgárháború tört ki, mely a 2010-es választásokkal ért volna véget, ám a vesztes Gbagbo nem ismerte el az eredményt, újabb háborút robbantva ki, mely végül 2011 áprilisában fejeződött be jelentős francia beavatkozás eredményeként. Elefántcsontpart szomorú esete annak, hogy a politika saját érdekének védelmében milyen pusztításra képes, kihasználva egy ország etnikai összetételének érzékenységét. (Hettyey, 2011)

A migráció tehát átalakíthatja a politikai rendszert is, hiszen ha állampolgárságot kapnak a bevándorlók, akkor az ő szavazataikkal is számolni kell. Nem csoda, hogy számos esetben kampányolnak rasszista és idegengyűlölő jelszavakkal az elnökjelöltek, a gazdasági válsághoz való „hozzájárulásukkal" és a növekvő bűnözéssel vádolva a külföldieket. Sőt, bizonyos helyeken, ilyen például Dél-Afrika is, a migránsokat vádolják a HIV/AIDS terjesztésével is.

Jövőkép

Mit lehet tenni a migráció ellen? Célravezetőbb inkább azt kérdezni: kell-e egyáltalán a migrációra megoldást keresnünk? Amíg vannak igenis pozitív és hasznos oldalai, addig az integrációt segíthetik elő bizonyos régiókban, ami támogatandó. A negatív hozadékait (idegengyűlölet, emberkereskedelem, emberi jogok sárba tiprása) pedig éppen azért kell leküzdeni, hogy ezt az üdvözlendő folyamatot ne hátráltassa. Megoldást kellene tehát ezekre találni.

A gazdasági különbségek, melyek mindenhol a világon, nem csak Afrikában, vándorlásra késztetik az embereket nagyon nehezen küzdhetőek le. Hatványozottan érvényes ez a fekete kontinensen. Viszont az érintett országok regionális összefogása sok mindenre, így a gazdaságaik összehangolására is lehetőséget adhat.

Ma is számos integrációs kezdeményezéssel találkozhatunk Afrika-szerte: Dél-afrikai Fejlesztési Közösség

Sokszor embertelen körülmények között, a jobb élet reményében indulnak útnak

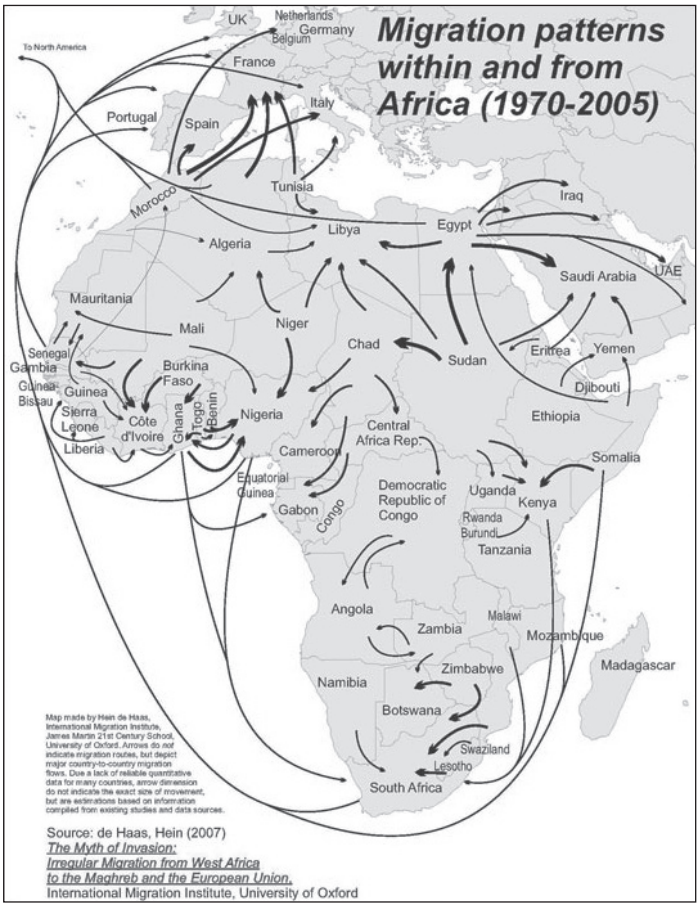

Afrika migrációs tendenciái, 1970-2005.

(Southern African Development Community SADC), Kelet-afrikai Közösség (East African Community EAC), Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (The Economic Community of West African States ECOWAS), hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ezek a kezdeményezések képesek lehetnek egyrészt arra, hogy megfelelő jogi hátteret biztosítsanak a migránsok jogainak védelme érdekében; másrészt egymás gazdaságait összehangolva, egymást kiegészítve nagyobb gazdasági önállóságra lehetnek képesek. Az egész Afrikát átfogó egyezmények elfogadása és a tartalmuk betartatását ellenőrző intézményrendszer létrehozása egyelőre még várat magára. Mindez pedig nem valósítható meg addig, amíg nem sikerült a politikai bizonytalanságot és a konfliktusok számát csökkenteni, mely integrálódás útján valóra válthatóvá.

A részes országok viszont sokszor nem látnak mindig komoly lehetőséget az integrálódásban, félnek attól, hogy ez csak a további bevándorlást segítené elő. Meglepő fejlődés viszont már történt, ugyanis a fent említett három gazdasági szervezet már írt alá egyezményt a személyek szabad mozgásáról. 1993-ban az abujai egyezmény létrehozta az Afrikai Gazdasági Közösséget (African Economic Community), melynek célja a régiók közötti mobilitás elősegítése. Az Új Társulás Afrika Fejlődéséért (NEPAD New Partnership for African Development) nevű együttműködés szintén a mobilitást és a fenntartható fejlődést igyekszik elősegíteni. A NEPAD sikereket is

ért már el. Igény lenne a határok hatékonyabb ellenőrzésére is, legalább az egyes integrációkban részt vevő országok között. A porózus Afrikai államhatárokon ugyanis könnyen át lehet csempészni az embereket. Ennek megakadályozása viszont szinte teljesíthetetlen feladat.

A globális klímaváltozás szinte elkerülhetetlen, mely nagyfokú elsivatagosodást és vízhiányt okoz Afrikában. Ez milliók lakhelyét fogja élhetetlenné tenni. Ennek következtében újfajta migráció, az ún. „klímavándorlás" fog kialakulni. Mivel ilyenre az emberiség történelmében nem volt példa, azt sem lehet pontosan eldönteni, hogy ezek az emberek migránsok vagy menekültek lesznek-e. A Szahel-övezetből a délre vándorlók száma várhatóan emelkedni fog. Talán megoldást jelenthet erre az Obasanjo volt nigériai elnök által szorgalmazott Nagy Zöld Fal és a magyar ötletként napvilágot látott (kidolgozója dr. Steier József) Zöld-Szahara nevű projekt, melyek során gigantikus erdősáv telepítésével kívánják a sivatag terjedésének útját állni.(afriport.hu 2011)

Ugyanakkor a HIV/AIDS hatásáról is említést kell tenni. Hiába a demográfiai robbanás, ha a lakosság nagy része várhatóan alacsony életkort fog megélni, ami a jövőben komoly emberi erőforrási gondokat fog okozni. A betegség megfékezése, számos magasztos ok mellett, a munkaerőpiac stabilizálása érdekében is fontos.

A nemrég meghalt líbiai elnök, Kadhafi, volt a többek között az ikonikus Kwame Nkrumah volt ghánai elnök által is szorgalmazott ún. Afrikai Egyesült Államok létrehozásának egyik legfőbb támogatója. Ettől a céltól ugyan még messze vagyunk, de ígéretes együttműködések már kialakultak Afrikában, melyek remélhetően nélkülözhetetlen és pozitív hatású tényezők lesznek a közeljövőben, és simábbá tehetik a kontinens jobb létét kereső migránsainak sok szenvedéssel és nehézséggel kikövezett zsúfolt vándorútját.

Felhasznált irodalom

Africa: Migration and Development, *Africa Focus Bulletin*, September 16, 2006. http://www.africafocus.org/docs06/mig0609b.php. 2011.11.19.

Africa. Forced Migration Online. http://www.forcedmigration.org/research-resources/regions/africa 2011.11.19.

Hettyey András (2011): Nem jutnak tovább Afrikánál az afrikaiak. http://index.hu/kulfold/2011/09/18/nepvandorlas_afrikaban/ 2011.11.19.

Adepoju, Aderanti (2004): Changing Configurations of Migration in Africa. http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=251 2011.11.19.

Glied Viktor – Bumberák Maja (2011): Klímavándorlás, klímaigazságosság és globális NGO-k Afrikában. *Afrika Tanulmányok*. V. évf. 3. szám (különszám) 4-33. o.

McKenzie, R. L. (2009): Migration: A Constant Search for Opportunity. The Africa Report, September 21, 2009.

Magyarok „zöldítik" a Szaharát. Afriport.hu. http://afriport.hu/hirek/gazdasagi-hirek-magyarorszag/9495-magyarok-zoelditik-a-szaharat.html 2011.11.20

Pugliese, Anita - Ray, Julie (2011): Three Percent Worldwide Get International Remittances. Gallup.com http://www.gallup.com/poll/147446/three-percent-worldwide-international-remittances.aspx 2011.11.20.

Világbank Adatbázis. http://www.worldbank.org/

IMMIGROPOLY

játék a vándorlásról

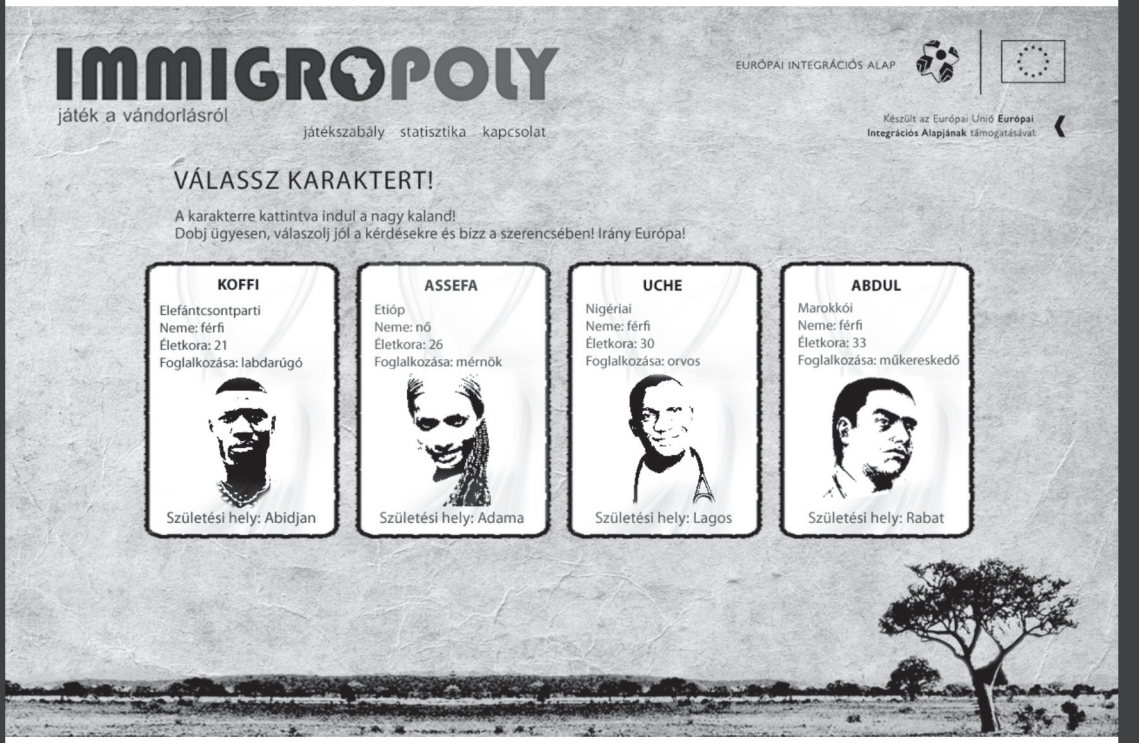

A játék célja, hogy a kiválasztott afrikai karakteredet különböző útvonalakon keresztül eljuttasd Európába. Olvass minél többet az utad során érintett városokról, a lenyűgöző afrikai tájakról, a vándorlásról, az Európai Unió bevándorlással kapcsolatos politikájáról.

EGYEDÜLÁLLÓ JÁTÉK, PÁRATLAN IZGALMAK! ÚJDONSÁG! NYÁRTÓL AZ INTERNETEN!

UTAZZ, TANULJ ÉS JÁTSSZ! *www.ittvagyunk.eu*

HELYI KÖZÖSSÉGEK ELLENÁLLÁSI TEVÉKENYSÉGE AFRIKÁBAN

Targuba Tamás (Gacetillerro)
publicista, Afrika-kutató
mindennapiafrika.info
mindennapiafrika@gmail.com

Általánosságban a történészek és politológusok (katonai szakértőkről már nem is beszélve) hajlamosak időnként lebecsülni a helyi közösségek önszerveződő ellenállási tevékenységének jelentőségét, pedig az alulról építkező és sok esetben népi ellenállási mozgalommá fejlődő, aktív közösségi militáns viselkedés már évszázadok óta igen figyelemreméltó eredményeket tudhat magának. Kezdve a római légiók ellen szövetkező gall törzsektől, a 15–16. század parasztfelkelésein át egészen a modern korban teljes társadalmi átalakulást elérő vietnami, burmai vagy akár salvadori felkelésekig, elmondható, hogy mindegyik alapját valódi, mélyről induló összefogás adta, amely falvak, kis közösségek szintjén nyerte el első formáját. Nem volt ez másképp Afrikában sem, ahol a gyarmatosítók elleni harc, a függetlenséghez vezető út helyi, kis közösségek ellenállásából indult meg és jutott el egy erős, politikai, katonai rendszert kialakító függetlenségi mozgalomhoz. Fontos azonban különbséget tenni: nem politikai, gazdasági, eszményi célokért küzdő, bizonyos katonai struktúrával, hierarchiával, esetleges pénzügyi háttérrel rendelkező (legalábbis kezdetben semmiképp) lázadó csoportokról beszélünk, hanem egyszerű állampolgárok önszerveződő küzdelméről a közösség védelmében – például amikor falvak fiataljai botokkal, láncokkal felfegyverkezve próbálják elűzni a környékükön portyázó katonai alakulatokat, lázadó csoportokat, bűnözőket. A „civil" önszerveződés erejét mi sem bizonyítja, mint a tény, hogy akcióik, tevékenységük még sok évvel létrejöttük után is éreztetik hatásukat egy adott régió, ország területén és társadalmában, hiába tűntek el már elvileg a politikai, katonai palettáról.

ISSN 1788-6422 pp. 83–97
© Publikon Kiadó, Pécs

Akik még a békefenntartókat is megmentették: a Kamajor

A következőkben olyan afrikai civil, önszerveződő ellenállási mozgalmakon keresztül fogjuk megismerni a helyi közösségektől induló milíciák szerepét, amelyek ugyan tevékenységükben, eredményeikben, elismerésükben nagyon különbözőek, egyvalami azonban biztosan közös bennük: a társadalom legalsó rétegének berkeiben alakultak ki. Sierra Leonéban az ilyen milíciák kialakulása nem a polgárháborús időszak újdonsága volt, már az 1700-as évek végén, 1800-as évek elején is voltak ilyen kezdeményezések, amikor törzsfőnökök szerveztek harci csoportokat a Sierra Leone Company, illetve a külső befolyás ellen. A kontinens egyik legismertebb polgári milíciájának létrejötte az 1991. március 23-án kezdődött sierra leonei polgárháborúhoz köthető, amelynek során a Libéria által támogatott Forradalmi Egységfront (RUF) harcot indított a tábornokból lett államelnök, Joseph Momoh pusztító diktatúrája ellen. A háttérben persze főleg gazdasági érdekek húzódtak meg, az ország déli és keleti régiójában található gyémántbányák haszna, illetve az általános nyomor vonzotta a rendszerellenes elemeket, de ez egy másik történet. A háború első éve a RUF előrenyomulásáról (az első év végére az ország területének kétharmada az irányításuk alá került) és a civil lakosság ellen elkövetett borzalmakról (tömeges kivégzések, csonkítások, gyermekek elleni brutális erőszak) szólt, de már ekkor látszott, hogy az alulfizetett, morál nélküli és a civilek ellen szintén borzalmas erőszakot mutató állami hadsereg (SLA) csak hellyel-közzel képes gátat vetni a forradalmi erők előrenyomulásának. Ez az időszak hozta el a Kamajor[1] színrelépését is, amely kezdetben az ország keleti és déli részén élő mende etnikum önszerveződő milíciája volt és mind az SLA, mind a RUF csapatoktól igyekezett megvédeni a falvakat, civileket.

Kereshetünk különféle okokat a Kamajor létrejöttének indokaként, de talán egyértelmű, hogy az ártatlanok elleni brutális erőszak megfékezése céljából kezdődött el a mende vadászok harci mozgalma. A helyzet érzékeltetésére csak néhány példa: a háború elején Tihun faluban a RUF közel 300 embert végzett ki, később embertelen kegyetlenséggel megölték a több falu vezetőjeként nagy tiszteletnek örvendő törzsfőként számon tartott, III. Farma Mahulort, de Gbap régióban közel egy tucat kislány, családjaik szeme láttára történő megerőszakolása sem volt emberhez méltó cselekedet. Ekkor még szó nem volt arról, hogy a Kamajor később az ország hivatalos hadserege lenne, hiszen egyszerű farmerek, állattartók, családfők ragadtak fegyvert falvaik, gyermekeik, közösségük védelmében. Ráadásul kezdetben kamajor sem lehetett akárki, a falvak vezetői döntöttek arról, ki az, aki méltó lehet a belépésre majd hosszú beavatási procedúra után dőlt el, ki csatlakozhat a vadászokhoz. A szertartást egy főpap vezényelte le egy tanács támogatásával. Az egyik leghíresebb ilyen főpap Aliu Kundorwai volt, akinek testvérét még a RUF gyilkolta meg, de állítólagosan a túlvilágról segítette Aliu küldetését, amelynek keretében ő egymaga az ország szinte minden részén

Félúton Freetown felé. Fotó: Alexia Foundation

hajtott végre beavatási szertartásokat. Ezen a beavatáson az új tagok megkapták a Kamajort hírhedtté tevő állítólagos varázserőt, amelynek segítségével hitük szerint akár a golyó is lepattan róluk vagy tisztán látnak a sötétben, továbbá magukévá tették a szabályokat, amelyeknek be nem tartása a varázserő elvesztését és súlyos büntetést, akár halált is vonhatott maga után – bár míg előbbi a morál javítása miatt volt fontos, utóbbi inkább a kétes elemek távoltartására szolgált. A főként családjaik, rokonaik elvesztése miatt érzett boszszúvágyból és a közösségük védelme érdekében fegyvert ragadó kamajorok annyira mélyen hittek varázslatos erejükben, hogy egyes Kamajor egységek, mint például a „Born Naked[2]" néven elhíresült csoportosulás, meztelenül indult harcba.

Az 1992. április 29-én katonai pucscsal hatalomra jutó Valentine Strasser és az általa vezetett Ideiglenes Nemzeti Kormányzótanács (NPRC) uralma alatt nem történt jelentősebb változás, a RUF és a reguláris hadsereg frontjai megmerevedtek, bár az alulfizetett, moráltalan katonák rengeteg alkalommal fosztogattak, raboltak, sőt eladták fegyvereiket a forradalmi erőknek. Ekkor váltak igazán jelentős tényezővé a „vadászok", akik folyamatos harcban álltak voltak a RUF és az SLA csapataival, miközben megpróbálták megakadályozni az illegális bányászatot és a fosztogatást. A Nemzetközi Valutaalap által finanszírozott zsoldosok (az Executive Outcomes) 1995-ben a kamajorok és a tisztességes SLA katonák segítségével hét hónap alatt kisöpörték Sierra Leone nagy részéről az RUF-t, így segítve hatalomra Ahmad

Tejan Kabbah elnököt 1996-ban. Ez az idő egyben a Kamajor átalakulását is magával hozta, hiszen szó szerint tömegek kezdtek el csatlakozni a csoporthoz, köztük viszont már egykori bűnözők, fosztogatók, személyes céljaikat előtérbe helyező emberek is, így az 1996-ra közel 20 ezer főt számláló tagságával az ország legnagyobb fegyveres erejének számító önvédelmi szervezet egyre több és több alkalommal követett el atrocitásokat és bűncselekményeket a polgári lakosság ellen. Ez éppen térnyerésükből fakadt, hiszen saját közösségükben, régiójukban a harcosok rendszerint igazi hősként viselkedtek, de ahogy távol kerültek otthonuktól, úgy lett mind gyakoribb a brutalitás, erőszak köreikben is. Persze ez nem nélkülözte az etnikai vonalat sem, hiszen a mende kamajorokon kívül máshol is léteztek önvédelmi csoportok, például a Donso Kono régióban, az északi Tonkoliliben a temnék Kaprája, vagy a Tamaboro és a Gbethi. Ennek ellenére Kabbah elnök egyik első intézkedéseként Polgári Védelmi Erők (CDF) néven intézményesítette a „vadászokat", Sam Hinga Norman vezetésével, aki ezen ernyő alatt egyesítette az ország szinte összes külön-külön munkálkodó önvédelmi csoportját. Ez pedig konkrétan a helyi közösségek védelmére megalakult milícia végét is jelentette, hiszen ekkor már katonai struktúrával, egységekkel, hierarchiával rendelkeztek, nem csoda, hogy a még mindig létező sierra leonei hadsereg vetélytársat látott bennük és 1996-tól kezdve rendszeres összecsapások voltak a két szervezet között (az egyik leghírhedtebb az Ishmael Beah: Amíg ti játszottatok c. könyvéből megismert Mattru Jongnál történt).

„A kamajorok esetében látható volt az efféle önvédelmi csoportok általános életpályája is: az első években tényleg igazi megmentőként, a nép védelmezőjeként viselkedtek, de aztán, miként őket is megcsapta a hatalom és az anyagi előrejutás szele, a brutalitás, valamint erőszak vette át a főszerepet a szervezet életében"

Az 1995. május 25-i újabb puccs és Paul Koroma hatalomra jutása azonban ismét új utakra vitte a kamajorokat, miután a nyugat-afrikai országok gazdasági szervezete által létrehozott ún. ECOMOG békefenntartó misszióval karöltve próbálták elűzni a Koroma-féle Fegyveres Erők Forradalmi Tanácsa (AFRC) és a RUF szövetségét a hatalomból és a fővárosból, Freetownból. Annyira fontos volt a szerepük, hogy több ízben a kamajorok (bár a források ekkor már CDF-ként hivatkoznak rájuk és hajlamosak megfeledkezni a többi etnikum milíciájáról) mentik meg az ECOMOG misszió bukását (legismertebb a gondamai bázison történt akció), hiszen több, kulcsfontosságú utat kontrolláltak a főváros körül, például a Kenema és Freetown, illetve a Kenema és Bo közötti útvonalat. Ennek ellenére az 1999 júliusától (ekkor volt az első komoly békemegállapodás Togo fővárosában) kezdődő megbékélési folyamat minden jelentősebb megállapodásából kimaradtak és a 2000-ben kialakított állami békefenntartó haderőnek

már nem képezték részét hatékonyságuk és szervezettségük ellenére sem, aminek főként pénzügyi illetve politikai okai voltak. Pénzügyi, mert az amúgy is az összeomlás szélén álló államkincstár nem lett volna képes finanszírozni két hadsereg létezését, politikai, mert Kabbah tanácsadói – jogosan – az állam instabilitását eredményező lépésnek tartották a CDF/Kamajor ismételt (az AFRC hatalomra jutásakor menesztette őket) elismerését és integrálását az állami intézményrendszerbe. Ebben a döntésben a kamajorok vezetőinek hozzáállása is sokat számított, hiszen többségük nem ismerte el az állam szerepét, fennhatóságát, másrészt a háború utolsó éveiben már a kamajorok csoportjainak többsége is „beállt a sorba": gyilkosságok, fosztogatások, csonkítások fűződtek nevükhöz és az ezeket a cselekményeket elkövető gyilkosokkal egyetemben a legtöbb „vadász" a 21. század elején nyomtalanul felszívódott a normalizálódó sierra leonei társadalomban.

Vezetőik viszont nem tudtak eltűnni, így 2004 közepén emberiség elleni, illetve háborús bűncselekmények többrendbeli vádjával a hasonló esetek elbírálására létrehozott Sierra Leonei Különleges Bíróság előtt elindult ügyük tárgyalása, amelynek eredményeképpen 2007-ben Kundorwait elítélték, Norman ügye viszont a férfi halálával lezárult. Ez, illetve a konfliktus megoldásában betöltött szerepük el nem ismerése miatt a legtöbb egykori kamajor a mai napig frusztrált és csalódott, ezért sokan még mindig egy lehetséges újabb konfliktus résztvevőit, kirobbantóit látják az egykori tagokban, zömében már teljesen alaptalanul. Röviden összefoglalva ez a falusi fiatalok önvédelmi szerveződéséből létrejött Kamajor milícia története,

A nép sebezhetetlen oltalmazói. Fotó: Alexia Foundation

amely tökéletesen mutatja meg az efféle civil önszerveződő militáns csoportok buktatóit. Alapvetően az állami intézményrendszer és konkrétan az egész állam teljes és tartós eróziója teremti meg a lehetőséget a közösségi milíciák létrejöttéhez. A posztkoloniális Afrikában az állam gyenge, részrehajló és korrupt, mindössze egy rendkívül szűk elit számára jelent pozitívumot és ebből kifolyólag nem is tud megfelelni az alapvető szociális elvárásoknak, a törvények betartásának és az igazságszolgáltatás függetlenségének. Nem tudja ellátni az alapvető biztonsági feladatokat sem, így a hatalmi vákuum pedig lehetőséget teremt nem csupán az önös érdekeiket szem előtt tartó lázadó csoportok, de az ezek ellen megalakult civil védelmi mozgalmak feltűnéséhez is.

A folyamatot az egész kontinensen láthattuk a 20. század utolsó évtizedeiben, gondoljunk csak Kongóra a hatvanas, vagy Csádra a nyolcvanas években, hiszen ahogy a neves brit biztonságpolitikai szakértő és író, Barry Gordon Buzan írta még 1998-ban: „Amikor az állam elbukik [...] milíciák, maffiák, klánok és bandák jönnek. Néhányan az állam nevében beszélnek, de mások önjelölt biztonsági erőkké válnak." A kamajorok esetében látható volt az efféle önvédelmi csoportok általános életpályája is: az első években tényleg igazi megmentőként, a nép védelmezőjeként viselkedtek, de aztán, miként őket is megcsapta a hatalom és az anyagi előrejutás szele, a brutalitás, valamint erőszak vette át a főszerepet a szervezet életében és miután a konfliktus végeztével nem sikerült politikai szerephez jutniuk (bár az egykori harcosok szavazatainak megszerzésére a választásokon odafigyelnek még mindig és néhányuk sikerrel maradt fent a politikai palettán, mint Arrow Bockarie), történetük lefelé ívelő pályát vett és végül szinte nyomtalanul eltűntek. Ami talán jó is, hiszen az önvédelmi csoportok létezésükkel önmagukban aláássák és rombolják a demokratikus berendezkedést, a törvényességet és tágabb értelemben a politikai és társadalmi szabadságot – azaz az állam létét, amennyiben az megteremti a saját, ellenőrzött rendfenntartó szerveit.

Akik botokkal, dárdákkal elérik azt, amire a világ képtelen: az Arrow Boys

A kamajorok történetének rövid leírásával látható vált, hogy nagyjából mi a megszokott „karrierje" egy civil önvédelmi csoportnak, de hogy az egyes lépcsőfokokat jobban megértsük, utazzunk egy olyan helyre, ahol egy hasonló milícia még egészen az út elején jár. Dél-Szudánnak új államként bőven van gondja: intézményrendszerének, politikai, szociális struktúrájának kialakítása mellett kénytelen a saját lázadói gerjesztette problémákat is kezelni és ehhez még akkor ott van a még mindig bizonytalan Abyei tartomány sorsa vagy egyáltalán az egész, Szudánnal és a nemzetközi közösséggel való viszonya (sokan újabb háborút rebesgetnek). Ezek ismeretében nem is várható el a kormánytól, hogy képes legyen megfelelő választ adni a méretét tekintve aprócska, ám brutalitását ismerve rettegett egykori ugandai lázadó csoport, az Úr Ellenállási Hadserege (LRA) kegyetlen akcióira az ország déli részein. Az állítólagosan Istennel jó viszonyt ápoló, egykoron

Harcosok Nzarában, az elmaradhatatlan íjjal. Fotó: Bruno Zanzottera

egy, a tízparancsolat szerint élő Uganda létrejöttét vizionáló Joseph Kony által vezetett LRA egész Közép-Afrika életét keseríti már több mint két évtizede: falvak elleni támadások a Kongói Demokratikus Köztársaságban, gyilkosságok a Közép-afrikai Köztársaságban, gyerekek elrablása Ugandában, nemi erőszak, fosztogatás, gyújtogatás Dél-Szudánban – csak néhány szörnyűség az Afrika rossz hírét keltő őrültek számlájáról. Az érintett országok többször, több módszerrel próbáltak leszámolni a ma már terroristacsoportként nyilvántartott szervezettel, mindeddig sikertelenül. A legutolsó ilyen akció még 2008-ban, az Egyesült Államok támogatásával valósult meg, és bár a Mennydörgő Vihar okozott károkat, célját nem érte el, az LRA a mai napig létezik és kísérti Dél-Szudán lakóit is. Gyilkosságokat, csonkolásokat követtek el, gyermekeket raboltak el, a fiúkat szolgáknak és jövőbeni harcosoknak, a lányokat pedig szexrabszolgáknak és házimunkák elvégzésére kényszerítették. A határközeli helyeken élő polgárok közül csak az LRA miatt becslések szerint közel 100 ezer ember menekülhetett/költözhetett nagyobb városokba és a távozók borzalmas történeteket hoztak magukkal: élve elégetett apákról, gyermekeik szeme láttára megerőszakolt és megcsonkolt anyákról szólnak ezek az elbeszélések. Az LRA mára teljesen elvetette a sulykot és mondhatni a legelvetemültebb bűnözők és gátlástalan emberek bázisává vált, céljaikat már rég meghazudtolta, ki lehet jelenteni, csak ész nélkül pusztít.

2009 volt igazán kritikus év a dél-szudáni lakosság számára, amikor ENSZ becslések szerint legalább ezer embert öltek meg az elvileg az ugandai kormány ellen küzdő Kony-harcosok, akiket a helyi rendőrség vagy akár az ENSZ sem volt képes ebben megakadályozni. A szudáni biztonsági vákuum – ahogy fentebb már említésre került – megteremtette a szükséget (és

a lehetőséget) civil önvédelmi csoportok megalakulására, amelyek első hírnökei 2007 környékén, a Mennydörgő Vihar előtti időkben jöttek létre. Nem váltak különösen ismertté és megmaradtak néhány falusi fiatal militáns bandájának, kivéve egyet, a mára már kuriózummá vált Arrow Boys-t[3]. Mind a mai napig több csapatuk tevékenykedik a nyugat-egyenlítői tartományban, botokkal, husángokkal, nyilakkal és késekkel felfegyverkezve járőröznek Maridi, Mundri, Ezo és Ibba járásokban. Maga a csoport rossz felszereltsége és szervezetlensége ellenére eredményes tud-tudott lenni, amit pont az LRA elvadulásának, izolálódásának, szűkülő forrásainak is köszönhet, hiszen ahogy egy helyi Arrow Boys vezető elmondta, az LRA azért támad bozótvágóval, fejszével és késekkel, mert már nem tudnak megfelelő mennyiségű lőszerhez és fegyverhez hozzájutni. Az első igazán említésre méltó sikerüket 2009 februárjában, az ex-ugandai lázadók nagy pusztító akcióinak közepén érték el, miután több falut sikerrel védtek meg az Arrow Boys csapatok. Az egyik meggyilkolt LRA harcost darabokra vágták a helyi rendőrörs előtt (az erről készült fényképek sokáig keringtek az interneten), majd a felgyújtott holttest maradványai körül örömtáncot járt az egész falu. Sőt, az utóbbi időben már nők és idősebbek is csatlakoznak a milíciához, ami nem csoda, mert itt szinte nincs olyan lakos, aki ne lenne érintett valamelyik gyilkosságban, csonkolásban, erőszakban. És ahogy a kamajoroknál is láthattuk, a csoport ismertté válásával, felemelkedésével párhuzamosan kormányzati szinten is támogatni kezdték az Arrow Boyst, díjakat adtak át nekik, felszerelést bocsátottak rendelkezésükre, ami elegendő erőt adott a védelmi egységeknek, hogy esetenként ellentámadásba menjenek át és akár üldözőbe vegyék az LRA csapatait.

„az Arrow Boys leghatékonyabb fegyvere nem a felszerelés vagy a létszám, hanem a meglepetés ereje."

Az Olvasók közül esetleg többeknek ismerős lehet az Arrow Boys név. Igen, ők nem tévednek, ugyanezen a néven futott az ugandai kormány által 2003-ben létrehozott milícia is, amelyet azért hoztak létre helyi fiatalokból és egykori katonákból, hogy az ugandai hadsereget támogassa az Észak-Ugandában zajló, LRA elleni harcokban, a terület és a nyelv maximális ismeretének és a helyi lakosság támogatásának segítségével. Miután az első hónapokban rendkívül eredményesek voltak, és csak 2003-ban legalább negyven LRA vezetőt fogtak el a Nyílvessző Fiúk, a kormány más régiókban is hozott létre AB csapatokat. Ahogy az idő telt-múlt, sikereiknek köszönhetően később már őket vetették be a Karamoja régióban operáló bűnöző csapatok ellen is, és 2006-ban már katonai kiképzést, fegyvereket és egyéb kormányzati támogatást is kaptak, sőt többségüket be is integrálták az ugandai hadseregbe. Dél-Szudánban azonban ez fel sem merült még, és mivel itt Sierra Leonével ellentétben nem annyira széleskörű, kiterjedt a konfliktus, valószínűleg az AB nem is fogja elérni azt a szintet, mint anno a Kamajor. 2009 szeptemberétől kezdve (amikor is egy

Michael Jordan is az LRA nyomában. Fotó: Bruno Zanzottera

tüntetésen igyekeztek vallási vezetők, politikusok és a nyugat-egyenlítői tartomány kormányzója az LRA elleni harc fontosságára felhívni a figyelmet) a dél-szudáni kormányzat fokozatosan egyre szorosabbra fonta kapcsolatát a milíciával és még egy fegyverbeszolgáltatási kampányt is felfüggesztett annak érdekében, hogy a polgárok megvédhessék magukat a brutális támadásoktól.

A kapcsolaton azonban még bőven van mit csiszolni, hiszen ahogy a Kamajor, úgy az Arrow Boys is hajlamos saját kezébe venni az igazságszolgáltatást, ezzel pedig akár elindulhatnak egy olyan úton, amely teljesen más irányba terelné a csoportot. És ami a legtöbb önvédelmi milíciára jellemző a kezdeti szakaszban, igaz Dél-Szudánban is: az Arrow Boys leghatékonyabb fegyvere nem a felszerelés vagy a létszám, hanem a meglepetés ereje. A szabad pusztításhoz szokott LRA nem általában számít ellenállásra, pedig a Nyílvessző Fiúk mobiltelefonok segítségével tartják a kapcsolatot egymással, gyorsan mozognak, ráadásul folyamatosan járőröznek a védendő területeken. És hogy esetleg az AB is drogos, őrjöngve lövöldöző fiatalokból álló bűnöző milícia lesz a közeljövőben? Sokak szerint ez kizárt, de figyelembe véve azt, hogy 2010-ben egyes sejtjeik már rendőrségi feladatokat is felvállaltak önkéntesen (alkoholisták megbüntetése, verekedők szétválasztása és elzárása), azt mutatja, hogy a dél-szudáni kormány tétlenségét is figyelembe véve az Arrow Boys egyre inkább nélkülözhetetlenné válik a régióban és elképzelhető, hogy az LRA esetleges elüldözése után sem lesznek hajlandóak lemondani megszerzett státuszukról. Erre rakódik még a rendkívül feszült etnikai helyzet a földművelő azandék és az állattartó dinkák között, amely konfliktusban a Nyílvessző Fiúk bármikor militáns csoportként léphetnek fel, ahogy ennek veszélyére már több biztonsági szakértő felhívta a figyelmet.

Ahány ház, annyi milícia:
a gombamód szaporodó Mai-Mai

Úgy tűnik, az Arrow Boys jó irányba tart, hiszen vannak olyan önvédelmi szerveződések a fekete kontinensen, amelyek megalakulásuk után szinte azonnal rossz útra tértek és ma már nem is civil védelmi csoportokként, hanem talán kivétel nélkül, saját érdekeiket szem előtt tartó, káoszt gerjesztő, bűnöző milíciákként tartják nyilván őket: a Kongói Demokratikus Köztársaságban tucatszámra létező Mai-Mai[4] milíciákról van szó, melyek több mint egy évtizede tartják rettegésben az ország keleti részeit (főleg a két Kivu tartományt, Dél- és Észak-Kivut), ráadásul mágikus italokban és varázslatokban is hívő tagjaik elvek nélkül, bárki oldalán hajlandóak harcba szállni, ha úgy hozza a sors. Ismertté válásuk a két kongói polgárháborúhoz köthető (bár már a függetlenség előtti időszakban is voltak ilyen mozgalmak ezen a területen), 1996-tól kezdve gombamód kezdtek el szaporodni ezek a csoportok Kelet-Kongóban és jelentőségük azután vált igazán nagy mértékűvé, hogy a második kongói polgárháborúban (1998-tól) a Kabila-kormány jelentős támogatást adott nekik, hogy gerillaharcot folytassanak az elnök uralmát megdönteni kívánó, Ruanda vezette „felszabadítók" ellen (szomorú, hiszen pont Kigali segítette leginkább Laurent Kabila elnökké válását), így kétezerre a különféle milíciák tagjainak száma megközelítette a 30 ezer főt és mivel egyetlen béketárgyaláson, megbeszélésen sem voltak jelen képviselőik, a polgárháború 2003-as hivatalos lezárása után ezek az esetenként alig 50-60, egykori törzsi vadászból álló csoportok összességében nézve komoly katonai

Mai-Mai Kifuafua - Ők sem a Greenpeace aktivistái. Fotó: Pascal Maitre

erőnek számítottak. Sajnos, a Mai-Mai emberanyag-utánpótlásának egy elég jelentős részét gyermeket tették/teszik ki a mai napig, akiket az oktatás minimális szintje és a rendkívül nehéz életkörülmények miatt nagyon könnyen el tudtak „csábítani" olyan önjelölt hadurak, mint például Joseph Padiri, aki azzal buzdította embereit a harcra, hogy különböző sámánok sebezhetetlenségi varázst (innen a nevük is, hiszen hitük szerint a rájuk lőtt golyó vízzé válik) helyeztek el rajtuk egy rövidebb beavató szertartás után – ha pedig meghalt valaki, a magyarázat az volt, hogy nem nyitotta meg lelkét igazán a mágikus erő előtt.

„a Mai-Mai már nem annyira a mágikus italokban, inkább a fegyverek hatalmában hisz."

A különféle Mai-Mai csoportok (sok forrás Mayi-Mayiként hivatkozik rájuk) egyébként többnyire etnikumok alapján szerveződtek, és magukat a kongói állam és nép igazi védelmezőinek tartották/tartják. Persze ezt senki sem hiszi el, hiszen az egykoron a kormány és a lázadó csapatok nyomásában, ma pedig a kisebb-nagyobb lázadó szervezetek szorításában szenvedő polgári lakosság egyszerű bűnözőknek tartja őket, akik akkor is harcoltak, ha esetleg tűzszünet volt, és egyik nap az egyik oldalon, másik nap pedig a másikon bukkantak fel. A különböző csoportok viszonya nem túl szoros, főleg hogy az általuk kezdett harcok első néhány hónapját leszámítva ma már mindenki a saját zsebére harcol, bányák, útellenőrzési pontok felügyeletéért. Ahogy a hiedelmek is változnak, hiszen napjainkban a Kelet-Kongóban fennálló alacsony intenzitású konfliktusban a Mai-Mai már nem annyira a mágikus italokban, inkább a fegyverek hatalmában hisz, így a fegyverekkel való kereskedelem is rendkívül jó üzlet, amihez tökéletes adalék a sok ezer, hadseregbe integrált egykori lázadó. Érdekességképpen néhány ismertebb csoport a több tucat Mai-Mai közül: rendkívül érdekes felépítéssel és múlttal rendelkezik, általában aktív, ám ennek ellenére mégis alig ismert szervezet a Kongói Ellenálló Hazafiak Szövetsége (PARECO), amely főként a kelet-kongói Észak-Kivuban (Masisi és Lubero környékén) tevékenykedik a mai napig. Alapvető célkitűzése kezdetben területe megvédése volt a ruandai hadsereggel és tuszi csoportokkal szemben. 2003-tól kezdve azonban már célok és eszmék nélküli erőszakot szabadítottak el a régióban, ami egyébként nem volt szokatlan a háború után „munka nélkül" maradt Mai-Mai-ok között és bár a kettő, hutu illetve hunde frakcióval (ez egyébként a magát független tartó, hozzávetőleg 500 harcossal bíró Hazafiak Szövetsége egy Szabad és Független Kongóért (APCLS) csoportja, Janvier Buingo Karairi vezetésével Lukweti környékén) rendelkező PARECO igyekezett regionális politikai erővé is válni (ezért is a vezetés által lekicsinylőnek tartott „Mai Mai" helyett a „különleges" elnevezés), harcosai jelentős részének 2009-es hadseregbe integrálása után mára már szimplán csak gyilkosok és bűnözők gyülekezetévé csökevényesedett. Mindenképpen említésre méltó és sokéves múltra tekinthet vissza a Mai-Mai Cheka csoportja, amely

főként utak, kereskedők, falvak megadóztatásából és bányák körüli illegális cselekményekből tartja fenn nagyjából 200-300 harcosát Mubi, Njigala és Walikale környékén. Aztán ott van a bembékből álló Mai-Mai Yakutumba, amely Baraka környékén harcol – hangsúlyozottan alacsony intenzitással – a tuszi „megszállók" és militáns csoportok ellen, a főként hundékből álló Mai-Mai Kifuafua 300-400 fős csoportja, amely Masisi régiójában védi érdekeit, vagy éppen az egykori fociedző, Kyatende Dittman (akinek felesége amúgy német, innen az európai hangzású neve), aki 2010-ben kezdett katonai akciókba alig ötven emberével valamiféle ködös célért Shabunda déli részén.

Ezek a csoportok viszont már rég nem felelnek meg egy polgári önvédelmi milícia definíciójának, mindössze a fentebb taglalt hatalmi és biztonsági vákuumot kihasználva jöttek létre, tehát nem állam által támogatott paramilitáris egységek és nem is egy-egy etnikum védelmi szervezetei – ezen utóbbiak ugyan egykor igazak voltak egyikükremásikukra, ma már azonban valamiféle hibridet képeznek csak, tökéletes tünetét mutatva egy gyenge, konfliktusokban és etnikai megosztottságban szétesett állami struktúrának. Már milíciának sem hívhatnánk őket, hiszen a latin eredetű szó katonaságot, katonai szolgálatot jelent, a Mai-Mai-ok többségében pedig rengeteg az alapvető oktatást sem kapott, írástudatlan gyermek, ami szöges ellentétben áll a katonaságról alkotott elképzelésekkel.

Eddig tehát megismerhettük a Kamajor milícia történetét, amely tökéletesen mutatja be egy ilyen mozgalom életpályáját, bepillantást nyertünk egy ilyen csoport kialakulásának első lépéseibe is az Arrow Boys történetének keresztül és láthattuk miként válhat egy önszerveződő milíciából bűnözők és lázadók gyülekezete. A példákon is tökéletesen látható, hogy a militáris mozgalmak ideje az esetek jelentős részében az állam csődjével jön el, amikor a kormányzat már képtelen ellátni feladatát, nem tud biztonságot nyújtani az adott régióban élő embereknek, intézményrendszere összeomlik, végeredményben a civil lakosság másfelé fordul és máshonnan várja a szociális, de legalábbis a biztonsági szükségleteinek biztosítását – esetünkben ezt a saját kezükbe veszik a közösségek. Emellett még rendkívül fontos tényező a fiatalok helyzete, hiszen Afrikában a lakosság jelentős részét a fiatalok teszik ki és mégis, pont ez a társadalmi csoport az, ami leginkább kimarad a legfontosabb politikai, szociális, gazdasági döntések hatásaiból és ebből (meg persze a gazdasági körülményekből) kifolyólag igen nehezen azonosul bizonyos állami feladatokkal, célokkal és így könnyen elidegenedik magától az államtól (Ikelegbe, 2006). Abból kifolyólag tehát, hogy a társadalom fő pillérét képezik és normájuk, kultúrájuk, életút-keresésük fontos hatással van egy adott népcsoport életére, ennek a feszültségekkel teli, befolyásolható és rendkívül instabil csoportnak a kezelése nélkül nincs stabil társadalom. És ahogy a mai Afrikában is tökéletesen láthatjuk, a szociális háló és az oktatási rendszer gyengesége, a nyomor és létbizonytalanság a fegyveres harc felé tereli a fiatalokat, akiket

aztán könnyű megszólítani zavaros eszmékkel, és csak az esetek kis részében van szó önvédelmi csoportokról.

Igazságot szolgáltatunk, azonnal, a helyszínen: a Bakassi Boys

A városi, munkanélküli és cél nélküli fiatalok önszerveződésének tökéletes példái a Nigériában a kezelhetetlen bűnözés ellen létrejött önvédelmi csoportok, amelyeket összefoglaló néven Bakassi Fiúknak neveznek. Nevüket még az egyik legelső ilyen csoportról kapták (persze csak általánosságban hívják őket így, mindegyiknek saját, modern neve van), amely még 1999 környékén a Bakassi-félszigeten jött létre, ahol a félsziget egyik piacán a sok sanyargatást megelégelő kereskedők összefogtak és összecsaptak a területet uraló bűnözőkkel. A csoportok tevékenysége végül nem is ott lett a legjelentősebb, mert később a legerősebb ilyen csoportok az ún. Igbo régióban, azon belül is Abia és Anambra államban jöttek létre. Kezdetben a legmagasabb hatósági szintek nem hivatalos támogatásával küzdöttek a bűnözés ellen. A Bakassi Fiúk szinte kizárólag fiatalokból állnak, akik lőfegyverekkel, bozótvágókkal felszerelve törvényeket figyelmen kívül hagyva brutális leszámolásokat hajtanak végre bűnözői csoportok tagjai ellen. Hatékonyságuk annyira jelentős volt, hogy más Igbo államokba is meghívták őket, ahol szintén jelentős eredményeket értek el rövid idő alatt, azonban a politikai szelek iránya vál-

A Bakassi sokak számára kitörési lehetőség volt. Fotó: BBC

tozott, így a Bakassi Fiúk mögül egyszer csak eltűnt a politikai támogatás és ekkor már a közbiztonságra veszélyes erőként vették számba őket, főleg azért, mert brutális kínzásokat és gyilkosságokat hajtottak végre elfogott bűnözők ellen, melyek közül néhányat eldugott internetes oldalak rejtett kis posztjaiban meg lehetett tekinteni. A mágikus hiedelmek ezen csoportok mindennapjait is áthatották, különös rítusaik miatt pedig sokan varázserőt tulajdonítottak nekik: például ha elfogtak egy bűnözőt, bozótvágót nyomtak csupasz mellkasához, és ha a kés színe pirosra változott, akkor az illető bűnös volt az ellene felhozott vádakban. Persze ezt a színváltozást csak egy igazi Bakassi Fiú láthatta meg.

Ellentétben mondjuk a kamajorokkal, az ún. Bakassi-csoportok már a 21. század elején elérték életpályájuk felívelő szakaszának egyik csúcspontját, ahogy elkezdték hivatalossá tenni létezésüket és például Anambra államban belőlük jött létre az állami polgárőrség szervezete, az AVS (Abia állam végül csak 2006-ban hozta meg ezt a döntést). Hivatalos keretek között már nem tudtak olyan hatékonyan működni, ahogy egykoron, felütötte fejét a korrupció, a politizálás és a belső harc, így nem csoda, hogy manapság is sokan visszasírják a valódi Bakassi Fiúkat. Mindezek ellenére ezt a szerveződést azért sem lehetett kihagyni egy ilyen írásból, mert tökéletesen példázza az önvédelmi csoportok egyik speciális fajtáját, a városi militáns csoportokat, amelyek lehetnek hasonlóak mint a Bakassi, tehát bűnözés ellen irányulóak, de sajnos bőven láthattunk példákat az állami túlkapások, a brutális rendőrség ellen szerveződődött csoportokra is. Ha tágabban értelmezzük a képet, akkor az elmúlt időszak észak-afrikai „forradalmait" is ezeknek az alulról jövő, népi ellenállási kezdeményezéseknek köszönhetjük.

„A Bakassi Fiúk szinte kizárólag fiatalokból állnak, akik lőfegyverekkel, bozótvágókkal felszerelve törvényeket figyelmen kívül hagyva brutális leszámolásokat hajtanak végre bűnözői csoportok tagjai ellen."

Konkluzió

Az írás fő célja a helyi közösségek ellenállási tevékenységének bemutatása volt és bár régiónként, országonként is bőven vannak sajátosságok, összességében elmondható, hogy az életkörülmények, a szociális, biztonsági helyzet alakulása az, amely az embereket egységbe kovácsolja egy közös cél érdekében – jelen esetben az önvédelem érdekében. És amennyiben az állam továbbra sem képes biztosítani a fentebb felsorolt feltételeket a lakosság számára, akkor az önvédelmi csoportokból rendkívül gyorsan továbbléphetünk egy magasabb szintre, ahol már nem csak magukat igyekeznek ezek a milíciák megvédeni, hanem politikai hatalomra, szerepre is vágynak. Tehát első és legfontosabb alapfeladat egy kormány számára, a létbiztonság fenntartása – és Afrikában hangsúlyosan a közösségek létbiztonságáról is szó van, mert a fekete kon-

tinensen még nem annyira dominál az egyén szerepe, mint a nyugati kultúrában. És hogy a közösségek ellenállási tevékenysége, a helyi milíciák biztonságot hoznak-e az adott ország, régió lakossága számára? A szűken vett lokális környezetben a válasz egyértelműen igen, de ha országos, regionális szinten nézzük, akkor a válasz egyértelműen nem. Hiszen az idő előrehaladtával az ilyen csoportok ereje, hatalma értelemszerűen növekszik és ezzel pedig szerepük egyre inkább növeli az állam instabilitását, az állami rendfenntartó erők hiteltelenségét, gyengeségét.

Jegyzetek

1 Kamajor mende nyelven vadászt jelent
2 „Meztelenül született”
3 „Nyílvessző Fiúk”
4 Szuahéli nyelven a „MAJI” vizet jelent

Felhasznált irodalom

Alie, Joe A.D. (1990): *A New History of Sierra Leone*. St. Martin’s Press, New York.

Ayissi, Anatole N. – Poulton, Robin (2006): *Bound to Cooperate: Conflict, Peace and People in Sierra Leone*. UN Publications UNIDIR.

Beah, Ishmael (2008): *Amíg ti játszottatok*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.

Harnischfeger, Johannes (2003): The Bakassi Boys: fighting crime in Nigeria. *The Journal of Modern African Studies*. Vol. 41. Issue 1. 23-49. o.

Stearns, Jason K. (2011): *Dancing in the glory of monsters*. PublicAffairs, New York.

www.unhcr.org/sierraleone
congowatch.blogspot.com
www.mindennapiafrika.info
www.sudantribune.com
blogs.aljazeera.net
blog.invisiblechildren.com/tag/the-arrow-boys/
congosiasa.blogspot.com
www.child-soldiers.org
www.youtube.com/watch?v=R8OZnYiiHx4
www.hrw.org/reports/2002/nigeria2/

AFRIKAI NOBEL-BÉKEDÍJASOK

Bagi Judit
okleveles politológus
IDResearch Kft.
bagi@publikon.hu

Az Afrika Tanulmányok ezúttal elérkezett Nobel-díjas sorozatának utolsó állomásához, a Nobel-békedíjat nyert afrikaiak élettörténetének bemutatásához. A legnagyobb számban egyébként e kategória győztesei képviseltetik magukat a fekete kontinensről, összesen tíz béke Nobel-díjat nyert személy származik Afrikából.

Az elmúlt hónapban két újabb libériai hölggyel gyarapodott a rangos elismerést birtoklók sora. Szomorú hír, hogy az egyik díjazott, Wangari Maathai azóta távozott az élők sorából. A kenyai Maathairól külön cikkben[1] emlékezik meg az Afrika Tanulmányok folyóirat.

A Nobel-békedíj átadó ünnepségek érdekessége, hogy a nyertesek a többi díjazottól eltérően nem Svédországban, hanem Norvégia fővárosában, Oslóban vehetik át a kitüntetést. Az eljárás oka nem más, minthogy Alfred Nobel halálának idején a két ország még egy államot alkotott, a hagyomány viszont Norvégia 1905-ben történő függetlenségét követően is fennmaradt.

Nobel-békedíjban a következő kiemelkedő tevékenységet folytató személyek részesülhetnek: „a békekonferenciák előmozdítói, a leszerelési tárgyalások főbb szereplői és a népek közötti testvériség élharcosai, valamint az emberi jogokért küzdők".

ISSN 1788-6422 pp. 98–111
© Publikon Kiadó, Pécs

1960	Albert Lutuli Dél-afrikai Köztársaság
1978	Anvar El Szadat Egyiptom
1984	Desmond Tutu Dél-afrikai Köztársaság
1993	Nelson Mandela és Frederik de Klerk Dél-afrikai Köztársaság
2001	Kofi Annan Ghána
2004	Wangari Maathai Kenya
2005	Mohamed El Baradei Egyiptom
2011	Ellen Johnson-Sirleaf és Leymah Gbowee Libéria

Az előző számokban bemutatott élettörténetekhez hasonlóan ismételten a fekete kontinens legdélibb országból, a Dél-afrikai Köztársaságból származik a legtöbb, jelen esetben négy díjazott.

Albert John Lutuli az afrikaiak és egyben a Dél-afrikai Köztársaság részéről is elsőként részesült Nobel-békedíjban. A fekete afrikaiak jogaiért harcoló mozgalom (1994-től már kormánypárt) az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) egykori vezetőjének pontos születési dátuma ismeretlen. Vélhetően 1898-ban látta meg a napvilágot az akkoriban Rodéziának nevezett területen található Bulawayo mellett. Lutuli apja keresztény misszionáriusként tevékenykedett, ám sajnálatos módon fia születése után alig pár évvel meghalt. Anyja így a család őseinek lakóhelyére, a KwaZulu Natal tartományban található Groutvillbe költözött vissza fiá-

Albert John Lutuli

A cikkben szereplő képek forrása: nobelprize.org

val. A helyszín később meghatározó szerepet játszott Lutuli életében, hiszen nagyapja nyomdokaiba lépve 1936-tól a közel húsz éven keresztül Groutvill (törzs)főnökeként dolgozott.

Lutuli 1944-ben csatlakozott az ANC-hez, aktív szerepet vállalva ezzel a fekete afrikaiak diszkriminációja ellen szervezett erőszakmentes megmozdulásokban. A tanári képesítéssel rendelkező Lutuli különösen szívén viselte az oktatás ügyeit, úgy vélte, hogy a tanuláshoz való jog bőrszíntől függetlenül mindenkit megillet. Lutuli 1933-tól az Afrikai Tanárok Egyesületének elnökeként tevékenykedett. A kongregacionalista, kálvinista közösségekben is aktív szerepet vállalt.

A kormányon lévő Nemzeti Pártnak korántsem volt ínyére Lutuli szociális érzékenysége, ezért megfenyegette az akkor már a KwaZulu tartománybeli ANC bizottság tagjaként tevékenykedő Lutulit, amennyiben nem válik meg a mozgalomban betöltött pozíciójától, elbocsátják törzsfőnöki tisztségéből. A lelkes ANC szimpatizáns nem engedett a nyomásnak és feladta törzsfőnöki pozícióját. 1952-ben pedig az ANC elnökévé választották. A Nemzeti Párt reagálva Lutuli kormányellenes tevékenységének folytatására két évre eltiltotta őt mindenféle közösségi eseményen való részvételtől. 1956-ban árulás vádjával mégis letartóztatták és közel egy évet ült börtönben. A politikai életbe 1958-ban tért vissza, 1959-ben viszont újabb retorziókat vezettek be ellene, melyek következtében nem jelentethetett meg publikációkat, illetve öt éven át tizenöt mérföldes körzeten kívül nem hagyhatta el otthonát. A dolog érdekessége, hogy a tilalom mégis feloldásra került azért, hogy Lutulit egy újabb ügyben felelősségre vonhassák. 1960-ban ugyanis nyilvánosan elégette az úgynevezett pass book-ját (igazolvány). A Pass Low Act (1957), azaz „igazolványtörvény" kimondta, hogy *„minden egyes 16. életévét betöltött fekete afrikai köteles magánál tartani egy személyi okmányt (pass bookot), mely tartalmazza, hogy hol, mikor és mennyi ideig tartózkodhat az adott személy*)". Lutuli ezzel szolidaritását fejezte ki a sharpville-i mészárlásban elhunyt bajtársaival. Lutulit bűnösnek találták, egészségügyi állapotára való tekintettel mégsem kapott letöltendő börtönbüntetést, így visszatérhetett Groutvillebe.

A lakóhelyének elhagyására vonatkozó tilalom még egy esetben, 1961-ben került feloldásra, amikor feleségével Oslóba, a Nobel-díj átadó ünnepségére utazott, hogy átvehesse a neki ítélt elismerést, melyet az apartheid rendszer elleni erőszakmentes küzdelméért nyert el. A tragikus körülmények között 1967-ben elhunyt Lutuli utolsó éveiben magas vérnyomástól szenvedett és látászavarokkal küszködött. Halálát egy vonatbaleset okozta, elütötte egy teherszállító vonat.

A Dél-afrikai Köztársaságból ezt követően **Desmond Mpilo Tutu,** a dél-afrikai anglikán egyház vezetője részesült Nobel-békedíjban. Johannesburg érseke a közelmúltban, 2011. október 7-én ünnepelte nyolcvanadik születésnapját. A kiváló humorú és örökmozgó Tutu életének kilencedik évtizedébe lépve is remekül érzi magát. Öröme mégsem bizonyult felhőtlennek, hiszen egyik legjobb barátja, a XIV. Dalai Láma

Desmond Mpilo Tutu

vízumkérelmének elutasítás miatt nem vehetett rész a Szent György katedrálisban tartott születésnapi ünnepségén. Nobel-békedíjat 1984-ben az apartheid rendszer ellenes küzdelméért és a rendszer megszűnése után nyújtott szerepvállalásáért kapott. Nem csoda, hogy a Dalai Láma „Dél-Afrika élő lelkiismeretének" nevezi őt. Az emberiség sorsát a mai napig szívén viselő Tutu a Nobeldíj mellett még számos kitüntetés tulajdonosa, ezek közül a legrangosabbak a következők: Pacem in Terris díj (1987), Ghandi Béke-díj (2005), A Szabadságért Elnöki Érdemrend (2009).

Desmond Tutu 1931-ben látta meg a napvilágot Dél-Afrika Klerksdrop nevű városában. Gyermekkorában szüleivel Johannesburgba költözött, ahol bantu főiskolát végzett és tanári diplomát szerzett. Tutu egyébként fizikusnak szeretett volna tanulni, de mivel szülei nem tudták finanszírozni oktatását, így apja nyomdokaiba lépve tanárként dolgozott egészen 1957-ig, amikor az akkori kormány által szorgalmazott, a faji megkülönböztetésen alapuló oktatási rendszer (Bantu Education Act) bevezetése ellen tiltakozva kilépett állásából. Pár évvel később Tutu Angliába utazott, ahol a londoni King's College nevű egyetemen szerzett diplomát teológiából. Ezt követően visszatért otthonába, ahol teológiát tanított. Előadásaiban a Dél-afrikai Köztársaságban élő jogaikat vesztett fekete afrikaiak érdekében szólalt fel. Tutu egy levelet is intézett az akkori miniszterelnökhöz, B. J. Vosterhez, melyben az apartheid rendszerbeli dél-afrikai társadalmat egy lőporos hordóhoz hasonlította, ami bármelyik pillanatban felrobbanhat. A levelére válasz soha nem érkezett. Az apartheid rendszert Tutu a nácizmushoz és a kommunizmushoz találta hasonlatosnak. Külföldi tartózkodásait kihasználva a nemzetközi közvélemény figyelmét is igyekezett felhívni a hazájában működő fajgyűlölő rendszerre.

Desmond Tutu rendkívüli teljesítményét kiválóan bizonyítja, hogy élete során számos pozíció birtokosaként tudott helytállni. Ezek a tisztségek időrendi sorrendben a következők voltak: Tutu 1972-ben visszatért az Egyesült Királyságba, ahol a Kentben található Bromley-ban az Egyházak Ökomenikus Tanácsa Teológiai Alapjának társigazgatója lett. 1975-től Johannesburg főesperese, 1978-tól a Dél-afrikai Egyházak Tanácsának főtitkára, két évig Johannesburg püspöke, 1986–1995 között Fokváros érseke. 1987-től tíz

éven át az Afrikai Egyházak Konferenciájának elnöke.

Feleségét főiskolai tanulmányai alatt ismerte meg, házasságukból négy gyermek született. Hivatalosan a 79. születésnapján jelentette be a közélettől való visszavonulását. 1997-ben prosztatarákot diagnosztizáltak nála, melyből az Egyesült Államokban kapott kezelésnek köszönhetően sikeresen felgyógyult. Tutu hivatalos tisztségei mellett az apartheid rendszer befejezését követően is számos társadalmat érintő kérdésben szerepet vállalt.

A harmadik világot érintő problémák, mint például a szegénység, az AIDS és a nem demokratikus politikai rendszerek iránt is különös érzékenységet mutatott. 2009-ben csatlakozott az Afrika a nők jogaiért (Africa for Women's Rights) mozgalomhoz. Ugyanebben az évben részt vett és előadott az ENSZ Koppenhágában megrendezett klímakonferenciáján.

Élesen bírálja a jelenlegi ANC vezető és elnök Jacob Zuma személyét. A botrányairól elhíresült, nemi erőszakkal és korrupcióval vádolt Zuma, Tutu szerint nem méltó Dél-Afrika elnöki posztjára.

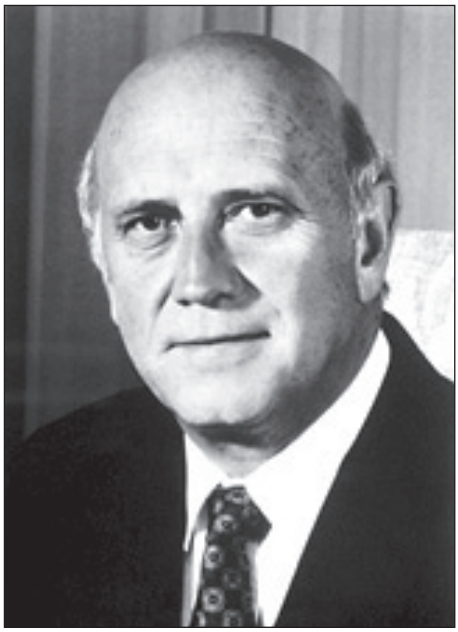

Frederik Willem de Klerk

Frederik Willem de Klerk és Nelson Mandela 1993-ben közösen kaptak béke Nobel-díjat az apartheid rendszer békés úton történő felszámolásában nyújtott szerepvállalásukért, illetve egy demokratikus keretek között működő Dél-Afrika alapköveinek letételében való közreműködésükért.

De Klerk az apartheid rendszer utolsó éveiben a Nemzeti Párt tagjaként először oktatási miniszterként, majd 1989-től miniszterelnökként tevékenykedett. A korábban igencsak konzervatívnak bélyegzett politikus 1989-es beszédében szakított a fekete afrikaiakat szinte minden életterületen erőszakos szegregációba kényszerítő rasszista rendszerrel és egy faji alapon történő megkülönböztetéstől mentes ország létrejöttéért szólalt fel. Ezt követően az évtizedek óta elnyomott fekete lakosság legnagyobb örömére engedélyezte az akkoriban csak titokban működő ellenzéki mozgalom, az Afrikai Nemzeti Kongresszus működését és szabadon engedte az akkor már huszonhét éve a Robben-szigeten raboskodó szabadságharcost és ANC vezért, Nelson Mandelát. A már börtönéveinek végén megkezdett tárgyalásokat tovább folytatta Mandelával. A tanácskozások az egyetemes emberi jogokról, illetve az alanyi

Nelson Mandela

jogon járó választójog alkotmányba foglalásáról szóltak.

A Dél-afrikai Köztársaság 1994-es, első demokratikus választását követően Mandela elnökségének idején a helyettes miniszterek egyikeként működött egészen 1996-ig. Ő volt az utolsó fehérbőrű, aki ilyen pozíciót töltött be a Dél-afrikai Köztársaság kormányában. 1997-ben a Nemzeti Párt vezetői pozíciójából is távozott, és nyugdíjba vonult.

Az összes béke Nobel-díjas közül **Nelson Mandela** örvend a legnagyobb népszerűségnek, őt ismerik a legtöbben a világon. A hazájában Madiba becenévre hallgató Mandela életéről számtalan könyv született, ezen kis rövid összefoglaló terjedelmi keretei miatt Mandela életének csak néhány állomása kerül megemlítésre. (Akik bővebben kívánnak olvasni a világhírű afrikai politikus életéről, a következő könyvet ajánlom figyelmükbe: Nelson Mandela (2008): A szabadság útján. Budapest: Nyitott Könyvműhely).

A Dél-afrikai Köztársaság első fekete afrikai elnöke egy Mvezo nevű kis faluban született. A dél-afrikai Witwatersrandi Egyetemen végezte jogi tanulmányait. 1944-ben lépett be az ANC-be. Pár évre rá az ANC egyik későbbi elnökével, Oliver Tamboval ügyvédi irodát nyitott Johannesburgban. Az ekkor már a fajgyűlölő rendszert megszilárdító Nemzeti Párt által kormányzott országban ugyanis a fekték jogai nagymértékben csorbultak, sokukat a legapróbb dolgokért is börtönbe zárták. A már ANC elnökhelyettessé lett Mandela és Tambo a hasonló sorsú fekete afrikaiakat vették szárnyaik alá. Az ANC harcos viszont már nem sokáig élvezhette szabadságát, hiszen 1956-ben kommunista felkelés szításának és hazaárulás vádjával letartóztatták, de a négy évig tartó per végeztével mégis felmentették. Mandela Lutulihoz hasonlóan 1960-ban részt vett a sharpville-i tüntetésen. Itt a később két cikluson keresztül is elnökként működő szabadságharcos számára világossá vált az a tény, hogy a fekete afrikaiak kizárólag békés úton nem érhetik el céljaikat, Mandela ezért úgy döntött, hogy amíg a Nemzeti Párt vezetői fegyverrel válaszolnak az ANC kéréseire, addig ők is hasonló módon kénytelenek felvenni a harcot. Ennek köszönhetően megalakult az Umkhonto we Sizwe elnevezésű gerilla katonai szervezet, melyben Mandela töltötte be a főparancsnoki tisztséget.

A legendás vezért 1964-ben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, ám az ANC működése korántsem ért véget Mandela bebörtönzésével. A nemzetközi közvélemény tiszteletét kivívó politikus börtönévei alatt sem esett kétségbe. Saját bevallása szerint mindig is hitt abban, hogy az országát egyszer fekete afrikaiak fogják kormányozni. A Nobel-békedíjas Mandela börtönéveit és élettörténetét egyaránt kiválóan mutatja be az Oscar-díjas Clint Eastwood által rendezett Invictus címet viselő film és a Goodbye Bafana című mozi.

Mandelának jelenlegi feleségével (aki egyébként a mozambiki elnök özvegye(!)), Graca Machellel történő egybekelését két zátonyra futott házasság előzte meg. Mandela először Evelyn Maset, majd Winnie Madikizela-Mandelát vette feleségül.

Mandela elnöki pozícióját a szintén ANC párttag Thabo Mbeki vette át 1999-ben. Nem sokkal később prosztatarákot diagnosztizáltak Mandelánál is, melynek következtében sugárkezelésen esett át. A béke szimbólumaként is emlegetett ex-elnök születésnapját (július 18.) az ENSZ nemzetközileg hivatalosan „Mandela Nap”-pá keresztelte.

Egyiptomból is többen, eddig összesen ketten részesültek béke Nobel-díjban. Muhammad Anvar El-Szadat 1978-ban, Mohamed El-Baradei pedig 2005-ben nyerte el a rangos elismerést.

Az 1918-ban született **Anvar Szadat** a Nobel béke-díjat az akkori izraeli miniszterelnökkel, Menahem Beginnel közösen, az Egyiptom és Izrael között köttetett békeszerződés miatt kapta.

Anvar Szadat

A békeszerződést 1979 márciusában, nem sokkal a Camp David-i egyezmények után írták alá Washingtonban. A szerződés értelmében mindkét ország kölcsönösen elismeri egymást és megszünteti az 1948 óta fennálló háborús állapotokat. Szadat a díjátadón elhangzott beszédében egyértelműen kiemelte, hogy a békét már nagyon régóta várták arab és izraeli oldalról egyaránt.

Szadat szegény család gyermekeként született, összesen tizenkét testvére volt, édesanyja és édesapja Szudánból származott (Szudán és Egyiptom ekkor még egy országot alkotott). A nagyanyja felügyelete alatt nevelkedett fiú különös érdeklődést mutatott a katonaság iránt, így nem bizonyult meglepő fordulatnak, hogy tanulmányait a kairói Királyi Katonai Akadémián végezte.

A diploma megszerzését követően Szadat be is lépett a hadseregbe, ahol elsőként Szudánba küldték. Ott több altiszttel, köztük Egyiptom jövőbeli elnökével, Gamal Abdel Nasszerrel közösen megalapították a titkos keretek között működő Free Officers nevű mozgalmat, melyben Egyiptom brit uralom alól való felszabadításáért, illetve az elhatalmasodott korrupció visszaszorításáért küzdöttek. Szadatot a brit megszállás ellen való tevékenységéért rövid időre börtönbe is zárták. Az élete során számos pozíciót betöltő Szadatot Nasszer elnökségének idején államtitkárrá jelölték 1954-ben. 1960 és 1968 között a Nemzetgyűlés elnöke, 1964-től '69-ig az elnöki Tanács alelnöke.

Nasszer 1970-ben bekövetkezett halálát követően Szadat került Egyiptom elnöki posztjára. A kritikusok viszont nem jósoltak számára hosszú karriert, hiszen az előző elnök bábjának tartották, ő mégis megtartotta pozícióját és igen körültekintően járt el a különböző politikai kérdésekben.

Szadat már 1971-ben megpróbált békét kötni Izraellel, a kísérlet viszont mégsem bizonyult sikeresnek, hiszen sem Izrael, sem pedig az Egyesült Államok nem fogadta el a béke feltételeit. A harcok tehát tovább folytatódtak, majd 1973-ban, az USA és Egyiptom szövetségesei is tűzszünetet követeltek, melynek elrendelése és megszegése után egy újabb tűzszünet következtében októberben zárult le a háború (Jom kippur).

A háború végeztével Szadatot hősként tisztelték hazájában és az arab világban, Izrael viszont ellenségét látta az egyiptomi elnök személyében. Mivel Egyiptom politikai jelentősége nőtt, így Szuezi-csatornával kapcsolatos béketárgyalások újra középpontba kerültek. Szadat vallási támogatást szeretett volna maga mögött tudni, így mikor 1975-ben az Egyesült Államokba látogatott, egy evangélikus lelkészt is magával hívott az útra. Az USA-ban tett látogatásának köszönhetően a Vatikánnal is szorosabbra fűzte diplomáciájának szálait. Egy évvel később meglátogatta VI. János Pál pápát, aki támogatta az izraeli-arab konfliktus igazságos rendezését.

Szadat 1977-ben Jeruzsálembe is ellátogatott, így ő lett az első olyan arab vezető, aki hivatalos látogatást tett Izraelben. Jeruzsálemben az egyiptomi elnök az izraeli-arab konfliktus esetleges megoldásait vette számba.

Az 1979-ben Washingtonban aláírt egyiptomi-izraeli békeszerződést követően az arabok árulóként tekintettek Szadatra, az USA evangélikus köriben viszont igen nagy népszerűségre tett szert. Szadat elnökségének utolsó éveit zűrzavar jellemezte, többször megvádolták korrupcióval, illetve az iszlamisták liberális gazdaságpolitikája ellen is tiltakoztak. Az elnök ellen Kairóban 1981 októberében, Egyiptom Szuezi-csatornán való átkelésének ünnepségén merényletet követtek el. A merényletben az elnökön kívül még tizenegy ember, köztük több katonatiszt vesztette életét.

Szadat elnökségének tizenegy éve alatt új politikai irányvonalat határozott meg Egyiptom számára, eltávolodott Nasszer politikai illetve gazdasági elveitől, és bevezette a (névleges) többpártrendszert. A volt egyiptomi elnök kétszer házasodott. Két feleségétől összesen hét gyermeke született.

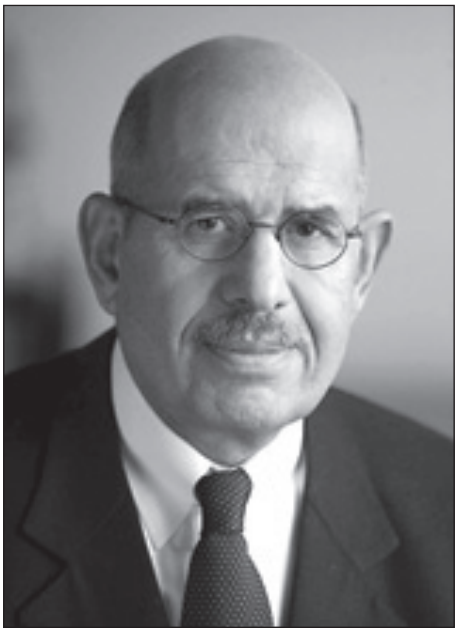

Mohamed El-Baradei

Mohamed El-Baradei 2005-ben a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel közösen a nukleáris energia katonai célokra történő használásának megakadályozásáért, illetve a nukleáris energia békés célú alkalmazásáért részesült Nobel-békedíjban.

Baradei 1942-ben látta meg a napvilágot Kairóban. Szülőhazájában, a Kairói Egyetemen szerzett jogi diplomát 1962-ben, majd az Egyesült Államokbeli New York University School of Law-n nemzetközi jogot tanult. Ide egyébként a ’80-as években végén tanárként tért vissza, kutatásokat az atomenergia békés úton történő felhasználásával kapcsolatban végzett.

1964-től az egyiptomi diplomácia területén kezdett tevékenykedni, az ENSZ egyiptomi állandó missziójának alkalmazásában állt, így részt vett az izraeli-arab béketárgyalásokban és jelen volt Camp Davidben is. Később az egyiptomi külügyminiszter tanácsadójaként működött. 1980-tól az ENSZ-nél a Nemzetközi Jogi Program vezetőjeként dolgozott. Baradei a ’80-as évek közepétől a bécsi székhelyű Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ) tagja, 1997-től 2009-ig pedig az ügynökség főigazgatójaként dolgozott. Munkássága során többször volt kénytelen konfrontálódni az iraki vezetéssel, mert az ország állítólagosan atom- és vegyi fegyverek gyártásával folytatott kísérleteket. Baradei a NAÜ vezetőjeként részt vett a 2001-es, Amerikai Egyesült Államok ellen elkövetett terrorcselekmények következében Irak fegyverkészleteivel kapcsolatos ellenőrzésében. Az arab származású diplomata egyébként munkája során folyamatosan próbálta felhívni az atomhatalmak figyelmét, hogy az atomenergiát kizárólag békés célokra használják fel.

A 2011-es év elején Egyiptomban kirobbanó zavargások következtében Baradei hazautazott Kairóba, hogy a tüntetők oldalára állva segítse az ország demokratikus berendezkedésbe történő átmenetét. Hoszni Mubarak, egykori egyiptomi elnök viszont nem volt hajlandó tárgyalásokat folytatni Baradeijel, így a diplomata visszatért az osztrák fővárosba.

A ghánai születésű **Kofi Atta Annan** 2001-ben közösen az Egyesült Nemzetek Szervezetével (ENSZ) részesült a rangos kitüntetésben. Az ENSZ és a ghánai fante népcsoporthoz tartozó ősökkel rendelkező Annan kapcsolata igen korán kezdődött. A kétszer

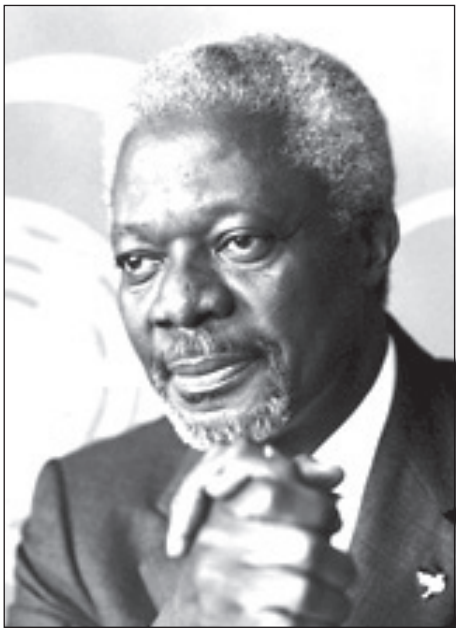

Kofi Atta Annan

újraválasztott, ezáltal tíz éven az ENSZ főtitkári pozícióját birtokló Annan először az Egészségügyi Világszervezetnél (WHO) állt alkalmazásban, majd humán menedzserként és főtitkár-helyettesként is dolgozott az ENSZ-nél. Annant 1997-ben és 2001-ben választották főtitkárrá, egyben ő volt az első fekete-afrikai, aki magáénak tudhatta ezt a pozíciót.

Az angolul és franciául, illetve számos afrikai nyelven tökéletesen beszélő Annan 1938-ban született a Ghánába található Kumasi városában. Tanulmányait a Kumasi College of Sience and Technology-n kezdte meg, ahol közgazdaságtanból szerzett alapdiplomát, majd az Egyesült Államokbeli St. Pauli-Macalester College-on menedzsment szakon végzett.

Annan a főtitkári pozíció megszerzés előtt egyéb fontos feladatokat látott el. 1990-ben például szorgalmazta, hogy a nemzetközi küldöttek és a nyugati állampolgárok elhagyják Irakot, miután Irak lerohanta Kuvaitot.

1995 novemberétől 1996 márciusáig az ENSZ főtitkár speciális megbízottjaként működött az egykori Jugoszlávia területén. ENSZ főtitkárként számos kényes politikai szituációban tett tanúbizonyságot kiváló diplomáciai érzékéről, elősegítette például a nigériai politikai berendezkedés demokratizálódását. 1999-ben segítette a Líbia és a Biztonsági Tanács tárgyalásai során kialakult patthelyzet megoldását. 2000-ben biztosította, felügyelte Izrael Libanonból való kivonulását. Legutóbb pedig a 2007-es, véres konfliktusba torkolló kenyai elnökválasztást követő időszakban közvetített sikeresen az egymásnak feszülő felek, a kikuju Kibaki elnök és kihívója, a luó származású Odinga között.

Kofi Annan főtitkári tevékenysége során a civilekkel és az egyéb kormányon kívüli szervezetekkel is megerősítette az ENSZ kapcsolatát. Globális egyezményre szólította fel a vezető hatalmakat, majd arra hívta fel a figyelmet, hogy a piaci szféra tartsa tiszteletben a környezetet és a munkáltatói törvényeket, illetve az emberi jogokat. Végül az ENSZ-ben végzett tevékenységét korrupciós ügyek árnyékolták be.

Ellen Johnson-Sirleaf Monroviában, Libéria fővárosában született. Miután házasságot kötött James Sirleaf-fel, az Amerikai Egyesült Államokbeli University of Colorado-n és a Harvardon tanult. A közgazdasági és a közigazgatási diploma megszerzése után Sirleaf

Ellen Johnson-Sirleaf

William Tolbert kormányában a pénzügyminiszter-helyettes pozíciót szerezte meg. Az igen magas rangú poszttól Sirleaf 1980-ban kénytelen volt megválni. Egy katonai puccs következtében ugyanis Samuel Doe átvette a hatalmat, és Libéria jelenlegi elnökasszonya öt éves kenyai száműzetésbe kényszerült. 1985-ben Sirleaf újra megpróbálkozott a politikai karrier lehetőségével, így a libériai szenátusba jelöltette magát. Doenak korántsem volt ínyére az ambiciózus hölgy törekvése, ennek következtében Sirleafet még a kampány idejében letartóztatták, és tíz év börtönbüntetésre ítélték. A rá kiszabott büntetésből végül csak rövid időt volt kénytelen fegyházban tölteni. Szabadulását követően rögtön megragadta az alkalmat és Washingtonba távozott, Libériába csak 1997-ben tért vissza, már a Világbank képviselőjeként. Sirleaf politikai karrierjének csúcsát 2005-ben az elnökválasztás megnyerésével érte el. Ezzel a fekete kontinens egészén ő az egyetlen demokratikus úton megválasztott női államfő. Ellen Johnson-Sirleaf a libériai, és egyben Afrika első elnök asszonyának beiktatása különös jelentőséggel bírt a kontinensen élő nők önbecsülését és az egykori, ám mára már korántsem korhű tradícióktól való elszakadását illetően. „Ha Ellen képes volt arra, hogy elnökasszonnyá legyen, akkor én egy következő Ellen akarok lenni" – vallják a lelkes libériai diáklányok. A libériai lányok elmondása szerint sokuk Sirleaf beiktatása előtt álmodni sem mert arról, hogy valaha felsőfokú tanulmányokat folytasson. Most viszont az elnök példáját követve a határozottság birtokában ki mernek állni álmaik mellett, és tovább akarnak tanulni. Sirleaf intézkedéseinek köszönhetően a libériai kormánynak még a falusi, mezőgazdasági munkából élő családok lánygyermekei tekintetében is jelentős eredményeket sikerült elérnie. Libériában 2006-ban törölték el a tandíjat, ennek következtében két év alatt 82 százalékra emelkedett az általános iskolai oktatásban résztvevő diákok száma. A kormány 2006 óta egyébként nemzeti prioritásként kezeli a lányok beiskoláztatását. A nyugat-afrikai országban zajló 2011-es választások a cikk megírásának idején még folyamatban vannak.

2011-ben Sirleaf két hölggyel megosztva részesült a béke Nobel-díjban. Egyikük Leymah Gbowee szintén libériai, Tawakkul Karman pedig jemeni állampolgárként tudhatja magáénak az összesen másfélmillió dollárral járó

Leymah Roberta Gbowee

rangos elismerést. A bizottság mindhárom női aktivistának díjazását a következőképpen indokolta: „erőszakmentes küzdelmet folytattak a nők jogaiért, a politikai részvételért és a békéért".

Sirleaf szintén számos rangos elismerést tudhat még magáénak. 2007-ben elnyerte az Amerikai Egyesült Államok Elnökének Szabadság Medálját. A Newsweek amerikai hetilap 2010-ben a világ tíz legjobb államfője közé választotta, a The Economist gazdasági folyóirat pedig Libéria legjobb elnökének nevezte őt.

A másik libériai Nobel-díjazott, **Leymah Roberta Gbowee** is jelentős szerepet vállalt a nyugat-afrikai ország társadalmának jobbá tételében. Gbowee irányította azt a békemozgalmat, mely 2003-ban a nők bevonásával sikeresen vetett véget a második libériai polgárháborúnak. A híres békeaktivista 1972-ben látta meg a napvilágot, szüleivel és három testvérével Monroviában éltek. A nyugodt családi légkört az 1989-ben kirobbanó polgárháború zavarta meg. Az ekkor 17 éves Gbowee a polgárháború kezdetének hatására részt vett egy, az UNICEF által szervezett tanfolyamon, ahol szociális munkásként a harcból visszatértek sérüléseinek ápolási módját sajátította el. A három hónapos kurzus végeztével párjával és két kisgyermekével a biztonságos körülmények közötti élet reményében Ghánába költöztek. Az élet a szomszédos országban viszont korántsem bizonyult zökkenőmentesnek, hiszen a Gbowee család pénz és élelem nélkül menekültként tengette napjait. Később visszatértek Libériába, ahol Gbowee egy, a háborúból visszatértek traumáinak feldolgozását segítő program berkein belül önkéntes szociális munkásként kezdett dolgozni, elindítva ezzel békeaktivista karrierjét. A polgárháború által fizikai és pszichés területen okozott károkat helyrehozni kívánó programhoz a református és katolikus egyház aktivistái is csatlakoztak.

Gbowee diplomát 2001-ben a Mother Patern College nevű főiskola egészségügyi karán szerzett, majd a háborút megjárt katonagyermekek rehabilitációján kezdett dolgozni.

Munkája során és négy gyermek édesanyjaként Gbowee ráeszmélt arra, hogy a társadalomban számottevő változás kizárólag a nők bevonásával érhető el. Munkája során a libériai békeaktivista megismerkedett Sam Gbaydee Doeval, egy nyugat-afrikai békeszervezet (West

Africa Network for Peacebuilding) igazgatójával. Gbowee aktív szerepet vállalva különböző konferenciákon és értekezleteken vett részt a WIPNET (The Women in Peacebuilding Programme Network) részéről, így nem csoda, hogy hamarosan szervezet vezetőjévé nevezték ki. Gbowee tehát két állást birtokolt egyszerre, igaz WIPNET-ben betöltött pozíciójáért nem kapott fizetést. Gboweet legnagyobb akciójának végrehajtásában egy álom inspirálta, melyben Isten a következőt nyilatkoztatta ki számára: „Egyre több nő imádkozik a békéért". Az álom hatására Gbowee és társai minden eszközt megragadtak annak érdekében, hogy minél több hölgy támogatót szerezzenek. A polgárháború befejezéséért folytatott kampány keretében a helyi keresztény és muszlim nők együtt énekeltek és imádkoztak a városok terein, illetve erőszakmentes tüntetéseket szerveztek a zsarnoki uralmat gyakorló elnök, Charles Taylor ellen. A hölgyek 2002-ben néhány hónapig tartó szex sztrájkot is szerveztek, mely jelentős médianyilvánossághoz segítette őket. Hogy a lelkes békeaktivista nők még inkább felhívják magukra a figyelmet, egyen fehér pólót viseltek, rajta a WIPNET logójával.

A libériai polgárháború hivatalosan 2003 augusztusában ért véget. A választást pedig a Gbowee által is támogatott Sirleaf nyerte. Gbowee természetesen tovább folytatta békeaktivista tevékenységét. Tanulmányait az Egyesült Államokbeli Eastern Mennonite Egyetemen folytatta, ahol szintén konfliktusmegoldással kapcsolatos előadásokat hallgatott, diplomát pedig 2007-ben szerzett. A családjától való távollét miatt rendkívül nehéz lelki helyzetben lévő Gbowee alkohol problémával is küszködött, melyből azóta sikerült kigyógyulnia.

Amint azt az élettörténetekből láthattuk a tíz Nobel-békedíjat nyert afrikai személy szinte mindegyike komoly megpróbáltatásokon ment keresztül mire elnyerte a világhírnévvel járó elismerést. A Nobel-díjasok békéért és az emberiség jobbá tételéért folytatott nehéz, de kitartással teli küzdelme tehát méltán szolgálhat példaként minden egyes fekete kontinensbeli ember számára.

A saját hazájukban, illetve nemzetközi szinten is kiemelkedő teljesítményt nyújtó afrikai civil élharcosok és politikusok sikerei remélhetően követhetőnek és hitelesnek bizonyulnak a fekete kontinens, de az egész világ számára. Az Afrika Tanulmányok pedig méltán reménykedhet abban, hogy a közeljövőben még több afrikai sikertörténetet tud bemutatni Olvasói számára.

Jegyzetek

1 Maathairól ld. még Tarrósy István Maathai-portréját az Afrika Tanulmányok 2007. I. évf. 2. számában, illetve a Kitekintő portálon: http://kitekinto.hu/afrika/2011/10/02/wangari_maathai_oroksege/

Felhasznált irodalom

Albert Lutuli Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1960/lutuli.html

Anwar al-Sadat Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1978/al-sadat.html

Desmond Tutu Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1984/tutu.html

Nelson Mandela Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1993/mandela.html

de Klerk Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1993/klerk.html F.W.

Kofi Annan Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2001/annan.html

Mohamed El Baradei Biography, Noberprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2005/elbaradei-bio.html

Ellen Jhonson-Sirleaf Biography. http://www.biography.com/people/ellen-johnson-sirleaf-201269

Leymah Roberta Gbowee Biography. http://www.africansuccess.org/visuFiche.php?lang=en&id=1030

Dr. Békefy Lajos: Desmond Tutu (80): szólítsatok csak Nóé bárkájának. http://mindennapi.hu/cikk/vilaghir/desmond-tutu-80-szolitsatok-csak-noe-barkajanak/2011-10-08/8252

Bartis Ervin: Egy béke-Nobel-díj margója http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=56550.

http://www.fmh.hu/kulfoldi/20111007_kiosztottak_nobel_bekedijat/2

Bagi Judit (2010): Híres és hírhedt afrikai elnökfeleségek. *Afrika Tanulmányok* IV. évf. 3. szám. 6-12. o.

Bagi Judit (2010): A nők politikai szerepvállalása és az oktatás a szubszaharai Afrikában In: Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika*, Publikon Kiadó, Pécs.

Tarrósy István (2008): Befolyásos Nők Klubja: Ellen Johnson-Sirleaf. *Afrika Tanulmányok* I. évf. 3. szám. 62-64.

AJÁNDÉK KARÁCSONYRA!

Globális kártyaparti zajlik.
Már több mint egy évtizede tart.
A tét Afrika.

Az amerikai, az orosz, az indiai, a kínai és az afrikai ülnek az asztal körül.

Afrikának egyetlen aduja van: a nyersanyagok és ásványkincsek.
Az amerikai magabiztos. A kínai kiismerhetetlen.
Az orosz ügyesen lavírozik. Az indiai figyel és kivár.

Hogy ki áll nyerésre? Nagyon változó. Nem tudni ki mit lép...

Az MPILO egy groteszk, de nagyon élvezetes, szerethető és cinikus mesevilágba repíti az olvasót. Ez a világ Afrika, a minden ízében és érintésében fekete kontinens, amely a nemzetközi politika sodrásában próbálja megtalálni a helyét és szerepét. Nem könnyű feladat, mert a nagyhatalmi érdekek, a globális gazdaság szereplői és a gátlástalan kalandorok időről időre világossá teszik: fejlesztésekre csak akkor kerülhet sor, ha cserébe megkapják Afrika kincseit.

A szerző hosszú évek óta Afrikában él. Könyvében saját tapasztalatait írja meg, maga is jelen van néhány történetben. A nagy afrikai menetelés groteszk leírása a nagyhatalmakról ad szatirikus tükörképet, egyben titkon sejtet valamit, ami Afrikából elindulhat. A földrész 20. századi történelmét és jelenkori lehetőségeit személyes történeteken keresztül ismerhetjük meg.

2690 Ft

publikon KIADÓ

A kötet megrendelhető a kiadótól a *www.publikon.hu* portálon és az *afrika@publikon.hu* email címen.

Továbbá decembertől megvásárolható az Alexandra könyváruházakban és független könyvesboltokban.

MAGYAR BÉKEFENNTARTÓK AFRIKAI TAPASZTALATAI: ANGOLA ÉS UGANDA

Besenyő János
őrnagy, PhD aspiráns
Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem
besenyo.janos@gmail.com

Az 1990-es évek elején a hidegháború megszűnésével, a Magyar Honvédségben szolgálók számára egyre több lehetőség nyílt olyan államokban békefenntartóként szolgálatot vállalni, ahová korábban még csak nem is utazhattak. Az ENSZ által működtetett békefenntartó missziókba egy éves időtartamra utaztak katonáink, akik végig egy adott műveletben szolgáltak. Kivétel, eltérés ettől nem igazán volt. A cikkemben megszólaltatott **Makay Viktor** alezredes ebből a szempontból különleges helyzetben volt, ugyanis az 1 év alatt két, – egymástól földrajzi értelemben is távolálló – ENSZ misszióban szolgált. Az egyik művelet az ENSZ Második Angolai Ellenőrző Missziója, a második pedig az ENSZ Ugandai–Ruandai Megfigyelő Missziója volt. Mielőtt ismertetném a magyar békefenntartó tapasztalatait, bemutatom a két misszió előzményeit.

Angola közel 500 éven keresztül, egészen 1975 novemberéig portugál gyarmatként működött, majd a függetlenség megszerzése után rövidesen kitört a 16 éven keresztül tartó véres polgárháború. Az ország helyzetét két tényező nehezítette meg igazán. Az egyik, az ország ásványi anyagokban való mérhetetlen gazdagsága, a másik pedig az alulművelt, képzettség nélküli helyi populáció, melynek tagjai igazából nem tudtak mit kezdeni a rájuk szakadt függetlenséggel, inkább törzsi-nemzetiségi érdekeik mentén politizáltak, nem pedig egy egységes országként gondolkodtak. Természetesen a már egymással korábban is ellenséges viszonyban levő nemzetiségek gyorsan egymás torkának ugrottak, bár ezt ideológiai tartalommal igyekeztek megtölteni. Akadt persze „önzetlen segítség" is, mivel a kétpólusú világrendszer vezető nagyhatalmai – indirekt módon

ISSN 1788-6422 pp. 112–125
© Publikon Kiadó, Pécs

– megkezdték Angola folyamatos támogatását. A hivatalos – szocialista hátterű – kormány támogatására bevonultak a kubai csapatok, amíg az ország másik részén a dr. Savimbi által vezetett árnyékkormány és illegális hadsereg támogatását az USA – a zairei (ma DRC Kongó) kormány felhasználásával, valamint a Dél-afrikai Köztársaság megszálló csapataival vállalta magara. Az országot tönkretevő polgárháború a szembenálló feleknek, és az őket támogató nagyhatalmaknak egyre nagyobb gondot okozott, így 1988. december 22-én az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) égisze alatt Angola, az Egyesült Amerikai Államok, a Szovjetunió, Kuba és Dél-Afrika megállapodást kötöttek New Yorkban. A New York-i megállapodás értelmében Angolából kivonultak a dél-afrikai és a kubai csapatok. Ezután, ha lassan is, de megkezdődött az enyhülés és a Világszervezet létrehozta az ENSZ Első Angolai Ellenőrző Misszióját (UNAVEM I – United Nations Angola Verification Mission), amely 1989 januárjától egészen 1991 júniusáig működött az országban.

1991-ben a portugál Bicesseben, a „trojka" (USA, Oroszország, Portugália) támogatásával végül a szembenálló felek békét kötöttek. A békeszerződés felügyeletét az érintett felek a Világszervezetre bízták. A békeszerződésben a felek többek között rögzítették, hogy általános szabad választásokat tartanak, valamint nemzeti hadsereget hoznak létre, miután mind az UNITA (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola) egységeit, mind a kormánycsapatokat feloszlatják. A két fel abban állapodott meg, hogy a szembenálló csapatok „munka" nélkül maradt katonáit együttesen integrálják a nemzeti hadseregbe.

„Az ENSZ az angolai művelettel kívánta bebizonyítani, hogy nagy költségvetés és robosztus haderő nélkül is képes lesz az ország helyreállítására, stabilizálására."

Az ENSZ Második Angolai Ellenőrző Misszióját (UNAVEM II) a Bicesse-i Megállapodás után, az ENSZ BT 696. sz. határozatával hozták létre 1992. május 30-án. A misszió fő feladata volt a szembenálló felek lefegyverzése és a nemzeti hadsereg létrehozása. Ezen kívül az ország területének aknamentesítését, a humanitárius segélyek célba juttatását, illetve bizonyos közigazgatási feladatok ellátását végezték. A 151 millió USD költségvetésű műveletben 350 fegyvernélküli katonai megfigyelő, 126 rendőr és 400 választási megfigyelő vett részt. A namíbiai választásokkal ellentétben a békefenntartók nem vettek részt az angolai választások megszervezésében, csak megfigyelőként voltak jelen. A megszokott ENSZ missziókhoz képest az UNAVEM II ugyan kislétszámmal rendelkezett, de azt a célt, amelyre létrehozták – megfigyelés, ellenőrzés, tanácsadás és nem béketeremtés vagy kikényszerítés – sikeresen megvalósította. Az ENSZ az angolai művelettel kívánta bebizonyítani, hogy nagy költségvetés és robosztus haderő nélkül is képes lesz az ország helyreállítására, stabilizálására. Ezért is kaptak sokkal kevesebb pénzt, mint a szomszédos Namíbia, amely 430

Angola. Forrás: UN

millió USD költségvetéssel rendelkezett. Talán ezért is hasonlította magát és a missziót az ENSZ főtitkár különleges megbízottja, Margaret Anstee egy DC3-as szállítógéphez, amely épp csak annyi üzemanyaggal rendelkezik, hogy repülni tudjon.

Az UNAVEM II képviselői az 1992 szeptemberében tartott választást szabályosnak és törvényesnek nyilvánították, amivel az USA, az EU, Dél-Afrika és más nemzetközi megfigyelők is egyetértettek. Ennek ellenére az eredményeket vitató UNITA ismét háborút indított, amely hamarosan lángba borította az országot. Az ENSZ sikertelenül próbált közvetíteni a szembenálló felek között, sőt a megromlott biztonsági helyzetre hivatkozva a békefenntartók nagy részét ki is vonták Angolából,

amit a helyiek többsége igen csak zokon vett. Úgy gondolták, hogy az UNAVEM II missziónak elég lehetősége lett volna – akár fegyveres erő bevetésével is – békét teremteni. Ezt erősítették meg a kormányzat és az UNITA közleményei is, amelyekben egymást hibáztatták a tűzszünet felrúgásáért, illetve egymástól függetlenül az ENSZ felelősségét és tehetetlenségét bizonygatták. A feldühödött és egymással harcoló angolaiak több esetben is rálőttek a békefenntartók táboraira és járműveire. Ezután majdnem két évbe telt, hogy a szembenálló erők ismét békét kössenek.

Az első egyeztetésekre 1992 novemberében Namibe tartományban, majd 1993 januárjában pedig Addisz Abebában, illetve április-május hónapokban Abidjanban került sor – ezek azonban sajnos sikertelenül záródtak. A szembenálló felek ugyanis csak akkor voltak hajlandóak tárgyalni, ha valamiért kedvezőtlenebb pozícióba kerültek, egyébként fegyveres erővel igyekeztek a hatalmat megragadni. A Világszervezet sem kezelte megfelelően a kialakult helyzetet, hisz figyelmét ekkor főleg a Bosznia-Hercegovina területén folyó események kötötték le. Amikor az UNITA további 1000 békefenntartó kiküldését kérte Angolába – a tárgyalások folytatásáért cserében –, elutasították azt. Erre a lázadók követelték a főtitkár különleges megbízottjának azonnali leváltását, mivel az szerintük a kormányt támogatta. Anstee az Abidjanban tartott sikertelen tárgyalások után hagyta el a misszió területét, utódja Mali korábbi külügyminisztere Alioune Blondin Beye lett, aki az afrikai államok támogatásával 1993 júniusában és novemberében Lusakában tárgyalóasztalhoz ültette a kormányt és az UNITA vezetőit. A tárgyalások eredményesen zárultak és a szembenálló felek 1994. november 20-án aláírták a lusaka-i békemegállapodást, amely november 22-én lépett hatályba. A békeszerződés ellenére az ország több területén is feszült maradt a helyzet a kormánycsapatok és a lázadók egységei között. A misszió vezetése bizalomerősítési okokból kisebb táborokat és megfigyelőpontokat állítatott fel az ország több részében és a békefenntartók a gyakoribb járőrözéseikkel igyekeztek stabilitást nyújtani a polgári lakosoknak. Az UNAVEM II a Lubangóban létesített regionális parancsnokság mellett továbbiakat állított fel Huambo, Luena, Menongue, Saurimo és Uíge városaiban, illetve egy technikai misszió érkezett a Világszervezet New York-i központjából, amely az ENSZ BT számára fogalmazott meg javaslatokat a misszió jövőjével és működésével kapcsolatosan. A misszió jelentését a Biztonsági Tanács 1994. december 4-én fogadta, majd az UNAVEM II létszámának bővítéséről és mandátumának 1995. január 31-ig történő meghosszabbításáról döntöttek. Habár a szembenálló felek között továbbra is megmaradtak bizonyos feszültségek, a tűzszünetet betartották, a békefenntartók pedig az mandátumuknak megfelelően ellenőrizték a lusaka-i megállapodás betartását, illetve külön-külön is együttműködtek a kormánnyal és az UNITA helyi erőivel.

1994. december 8-án az ENSZ BT elfogadta a 966 sz. határozatot, amely 1995. február 8-ig hosszabbította meg a misszió mandátumát és felkérte a

főtitkárt, hogy tegyen javaslatot egy új művelet megindítására, amely felválthatná az UNAVEM II műveletet. A főtitkár 1995. február 1-jén tette le az UNAVEM III megalapításával kapcsolatos terveit az ENSZ BT elé, illetve jelentős létszámemelést hajtottak végre az angolai békefenntartók állományában. A tervezetet a Tanács elfogadta és a 976. sz. határozattal 1995. február 8-i hatállyal megalapították az UNEVEM III műveletet, amely a békefolyamat támogatását, a lusaka-i megállapodás előírásainak és az ENSZ BT határozatainak betartatásáért felelt.

Ruandában hasonló események zajlottak le, mint Angolában, de teljesen más típusú műveletet indított ott a Világszervezet. A korábban belga gyarmati függésben lévő Ruanda, a függetlenségének elnyerése óta folyamatos problémákkal küzdött a hutu és a tuszi népcsoportok közötti ellentétek miatt. 1959-ben a hatalmon lévő kormányt katonai puccsal megdöntötték, melynek következtében több tuszinak el kellett menekülnie az országból. Az 1973-as puccs idején hasonló események történtek. A menekültek többsége Ugandába ment, ahol az 1980-as évek végén megalapították a Ruandai Hazafias Frontot (RPF), amelynek fegyveresei 1990 októberében a határt átlépve több támadást hajtottak végre ruandai (hutu) célpontok ellen. A következő évben a környező államok közvetítésével több tűzszüneti megállapodást kötöttek a szembenálló felek, de azokat minden alkalommal megszegték, így a harcok tovább folytatódtak. Egy újabb megállapodás nyomán az Afrikai Egységszervezet (OAU) és Tanzánia 1992. július 22-én létrehoztak egy 50 fős katonai megfigyelő csoportot

UNAVEM II-bázis, Sumbe, Angola. Forrás: UN Photos

(NMOG I), amely azonban képtelen volt megakadályozni a további ellenségeskedéseket. Ezután az OAU ismét tárgyalóasztalhoz ültette a szembenálló feleket, akik 1993 augusztusában újfent békét kötöttek és aláírták az ezt szentesítő Arusha-i Megállapodást. Az egyezség megkötése után újabb, afrikai katonákból álló megfigyelő csoport (NMOG II) kezdte meg tevékenységét a határon. Azonban Ruanda és Uganda is az ENSZ katonák jelenlétét preferálta volna inkább, mivel szerintük az OAU nem volt képes hatékonyan betartatni a megállapodásokat. Ezt a kérésüket hivatalosan is megküldték a Világszervezet képviselői számára, akik 1993. június 22-én elfogadták a 846. sz. határozatot, amely létrehozta az ENSZ Ugandai–Ruandai Megfigyelő Misszióját (UNOMUR). A misszió az ugandai és ruandai határ mentén, kizárólag Uganda területén működhetett. Legfontosabb feladata az volt, hogy megakadályozza bármilyen fegyveres erő vagy fegyverzet (könnyűfegyverek, lőszer, illetve bármi, amit a hutu és tuszi népcsoportok fegyverként használhattak volna egymás ellen) bejutását Ruanda területére. Ezért a békefenntartók jogosultak voltak az utakon bármilyen Ruanda felé haladó járművet megállítani és átvizsgálni. Amennyiben tiltott eszközt találtak, azt elkobozták. A misszió tevékenységei közé tartozott még az OAU megfigyelő csoportjának támogatása, amelyet úgy oldottak meg, hogy az UNOMUR két logisztikai szakembere csatlakozott az afrikaiakhoz és az ő szervezetükön belül folytatták a tevékenységüket a továbbiakban.

Megkezdi rövid munkáját az UNOMUR

Az UNOMUR megfigyelői azonban csak akkor települhettek ki a misszió területére, amikor az ENSZ megállapodást kötött a szembenálló felekkel, akik hozzájárultak a misszió működéséhez, illetve szavatolták a tagjainak biztonságát. A megállapodás megkötése egészen augusztus 16-ig húzódott. A misszió előkészítő törzse két nap múlva már meg is érkezett az ugandai-ruandai határtól alig 20 kilométerre található Kabale városába, ahol megkezdték az UNOMUR parancsnokság felállítását. A misszió első tagjai szeptember végére érkeztek ki és október elejére a teljes állomány (81 fő) elfoglalta a beosztását és megkezdte a munkát.

A békefenntartók a két legforgalmasabb határátkelőhelyen, illetve további három helyen ellenőrzőpontokat állítottak fel, ahol az átmenőforgalmat ellenőrizhették. Természetesen nem voltak képesek minden járművet átvizsgálni, csak a gyanúsakat. Az ilyen járművek kiszűrését segítették a mobil járőrök, akik dzsipekkel járták a határvidéket és a főutakat elkerülő csempészekre vadásztak. Az ENSZ békefenntartóinak jelenléte miatt nem csak a csempészek száma csökkent radikálisan, de a határmentén élők is nagyobb biztonságban érezték magukat.

A misszió szerepe október 5-én megváltozott, ugyanis az ENSZ létrehozta az ENSZ Ruandai Segély Miszszióját (United Nations Mission for Rwanda – UNAMIR), amely az Arushai Megállapodás betartatásáért, a tűzszünet ellenőrzéséért, a misszió terüle-

tén folyó humanitárius tevékenységért felelt. Mivel a két művelet több területen is lefedte egymás tevékenységét, a Világszervezet vezetői úgy döntöttek, hogy az UNOMUR missziót beleolvasztják az ENSZ Ruandai Segély Missziójába. Erre azonban a ruandai helyzet gyors romlása miatt nem került sor.

1994. április 6-án ismeretlenek lelőtték azt a francia katonai repülőgépet, amely Juvénal Habyarimana ruandai elnököt, illetve Cyprien Ntaryamira burundi elnököt szállította. A támadást senki sem élte túl. A szerencsétlenséget követően azonnal megindult az a három hónapon keresztül tartó vérengzés, amelynek során a hutu milíciák több mint 800 000 tuszit (köztük nőket, gyerekeket és idős embereket) illetve mérsékelt hutukat gyilkoltak le. A népirtás csak akkor fejeződött be, amikor az RPF fegyveres egységei elfoglalták a fővárost.

Amikor a genocídium megkezdődött az UNOMUR kiterjesztette tevékenységét a közös ruandai-ugandai határ teljes hosszára. A békefenntartók folyamatosan járőröztek, nem csak gyalog vagy gépjárművel, hanem helikopterekkel is, sőt erősítést is kaptak. A műveletben szolgálók fedezték fel, hogy a ruandai kormány a zairei kormánytól kapott fegyvereket, és a Kivu-tón keresztül Bukavu és Goma városokból hajókkal szállította azokat Ruandába. Ugyancsak ők jelentették, hogy az ugandai hadsereg egységei pedig az RPF gerilláinak szállítanak át fegyvereket a határon keresztül. A legnagyobb segítséget mégis az ENSZ által magára hagyott UNAMIR békefenntartóinak tudták nyújtani, ugyanis az ugandai Entebbe reptérről biztosították a Ruandában szolgálók számára szükséges logisztikai támogatást. A reptérre érkező élelmiszert, vizet és felszerelést kocsikra rakták, majd a konvojokkal Kigaliba indultak. Ők mentették ki az UNAMIR sérült katonáit és több menekültet is Ruandából.

„Az ENSZ békefenntartóinak jelenléte miatt nem csak a csempészek száma csökkent radikálisan, de a határmentén élők is nagyobb biztonságban érezték magukat."

1994 júniusában az ENSZ főtitkár javasolta a misszió felszámolását, mivel véleménye szerint a határ menti járőrözésnek nem volt sok értelme egy éppen zajló polgárháborúban. A misszió mandátumát szeptember 21-ig hosszabbította meg, de már augusztusban megkezdték a művelet megszüntetését. Augusztus 15-én az UNOMUR létszámát 55 főre csökkentették, majd a hónap végére 46 főre; szeptember 21-én már csak 34 katona tartózkodott a műveleti területen, amikor is végleg megszűnt az UNOMUR.

Magyar békefenntartóként angolai és ugandai terepen

Most térjünk vissza az akkor még főhadnagyként szolgáló Makay Viktorhoz, aki 1992-ben az egri 24. Bornemissza Gergely felderítő zászlóalj állományába tartozott, majd áthelyezésre került a szolnoki gyorsreagálású zászlóaljhoz. A személyi beszélgetést a ceglédi hadtestparancsnokságon folytatták le.

Uganda. Forrás: UN

A visszaúton (Cegléd-Budapest – Eger) majdnem két órát kellett várakoznia, így bement a Nyugati Pályaudvar közelében található Honvédelmi Minisztériumba. Ott találkozott Szabó László ezredessel, akivel korábban együtt szolgált az iraki ENSZ misszióban, és aki az ENSZ missziókért felelt, így volt lehetősége javaslatot tenni a Magyarországról kiküldendők személyére. A rövid beszélgetést követően felkínálták Makay főhadnagynak egy újabb külszolgálat lehetőségét Angolában. A parancsnoki beleegyezést követően vezényelték a Zrínyi Miklós Katona Akadémiára, ahol háromhetes tanfolyamon készítették fel a misszióba vezényelteket. A tanfolyamon a Külügyminisztérium és a Katonai Felderítő Hivatal munkatársai alapos, szinte minden részletre kiterjedő felkészítést szer-

veztek, de emellett jogi, egészségügyi és minimális szaknyelvi ismeretekkel is felvértezték a kijelölt állományt. Mivel az első váltásban kivezényeltek még Angolában tartózkodtak, ezért a felkészítés során nem tudták felhasználni az ő tapasztalataikat. A békefenntartók felszerelése az akkori magyar viszonyokhoz képest jónak volt nevezhető, de jó pár cikk alkalmatlan volt a kinti feladatokra.

A felkészítés után a százados[1] 1992 decemberében utazott ki az ENSZ angolai missziójába (UNAVEM II) , ahol az ottani felkészítést követően a mucussoi táborba került, amely az ország délkeleti részén, az angolai, namíbiai és zambiai hármas határ közelében az Okavango-folyó mellett található. A tábort felügyelő két békefenntartó a határforgalmat ellenőrizte, illetve a csempészek munkáját próbálták korlátozni a jelenlétükkel. A mavingai szektor parancsnoka egy kanadai ezredes, Cameron Ross volt, akit később felkértek, hogy állítson fel egy kis szakértő csoportot, amely az ugandai-ruandai határőrizeti misszió előkészítő törzseként (UNOMUR) a misszió felállításáért felelt.[2] A szakértőket az akkori angolai misszió állományából választották ki a legjobb képességű békefenntartók közül, így az afrikai békefenntartásban még kezdőnek számító Magyarország számára komoly elismerésnek számított Makay százados beválasztása a csoportba.

1993. január elején Angolában eszkalálódott a helyzet, ugyanis a választásokat elveszítő, így ellenzékben lévő Savimbi úgy döntött, hogy visszamegy a bozótba, és újra kezdi a harcot a kormányzat ellen. Az UNITA így megszegte a korábbi tűzszüneti megállapodást. Ez nem csak a kormányerők elleni támadásokat jelentette, hanem a békefenntartók táborai is tűz alá kerültek, mivel Savimbi választási csalással vádolta az ENSZ-et és nem kívánatos személyekké nyilvánította az UNITA által ellenőrzött területen lévő ENSZ katonai megfigyelőket. A Világszervezetnek ekkor közel 70 tábora és megfigyelőpontja (team site) működött Angolában, amelyből rövid időn belül csak 5 (a kormány által ellenőrzött területen) maradt működőképes, a többiből elüldözték a békefenntartókat. A százados is ekkor hagyta el a felszámolásra került mucussoi tábort és került át a Luandában található ENSZ parancsnokságra. A tábor elhagyása sajnos nem úgy sikerült, ahogy azt tervezték. Már a konfliktus újbóli kirobbanása előtt is érezhető volt a feszültség több helyen is, de a békefenntartók és az UNITA fegyveresei között szívélyes viszony állt fenn, gyakran találkoztak egymással, kölcsönösen megtisztelték egymás rendezvényeit és gyakran segítettek a másik félnek, ha gondja adódott. Így volt ez a mucussoi táborban is, ezért is érte meglepetésként a békefenntartókat az UNITA fegyvereseinek és a helyi lakosságnak a hirtelen „kialakult" ellenségessége velük szemben. A mucussoi UNITA fegyveresei korábban, ha vadászni mentek, mindig adtak a zsákmányból a békefenntartóknak, akik tisztított ivóvízzel, cigarettával és elektromos áram biztosításával viszonozták a szívességet. Ezért is volt furcsa számukra a lakosság hangulatának gyors változása.

Az egyik nap több száz feldühödött helybéli jelent meg, akik a tábor körül lévő kerítést rángatták, majd kőzáport zúdítottak a sátrakban menedéket kereső békefenntartókra.[3] Látható volt, hogy a „békés" tüntetőket a felfegyverzett UNITA-katonák irányították, akik maguk is tevőlegesen részt vállaltak a tábor elfoglalásában. A táborból elüldözött békefenntartók csak a saját, személyes tárgyaikat vihették el, minden más felszerelést (sátrak, aggregátorok, járművek, rádiók, stb.) a helyszínen kellett hagyniuk. Ekkor történt meg, hogy az egyik lázadó fegyveres puskatussal a magyar százados veséjét megütötte, mivel az szerinte túl lassan haladt a kimentésükre küldött helikopter felé. Máshol is történtek hasonló atrocitások, Lubangóban, ahol Hornyacsek Ferenc is szolgált, az UNITA fegyveresek rá is lőttek a békefenntartókra, de végül nem történt komolyabb sérülés. Az, hogy a helyzet nem durvult el jobban, főként a békefenntartók higgadtságának volt köszönhető.

Miután a táborok nagy részét kiürítette az ENSZ, a katonák többsége a luandai parancsnokságra került, ahol azonban a feltételek nem voltak megfelelőek a jelentősen megnövekedett létszámú állomány kielégítő ellátására, így a misszió létszámát csökkentették. A „fölöslegessé váltakat" Windhoekba, Namíbia fővárosába evakuálták, ahol 2-3 hetet töltöttek el, majd egy részük véglegesen kivonásra került, vagy átcsoportosították őket más missziókba. Ekkor került át az ENSZ mozambiki misszijába Varjú Gusztáv, Katona István és több más magyar katona is.[4] A létszámcsökkentés során Magyarországra nem küldtek vissza senkit, kivéve azt a tisztet, aki maláriával fertőződött meg, és gyógyulása a vártnál sokkal lassabbnak bizonyult.[5]

Néhány magyar katonatiszt, Fodor ezredes, Nyári Dezső őrnagy, Hornyacsek Ferenc, Kranczizki József és Makay Viktor századosok azonban maradtak az angolai misszióban. Makay századost ekkor Lubangó mellé vezényelték egy Namibe nevezetű kis tengerparti városkába. Ekkor kereste meg Ross ezredes, aki felajánlott számára egy szakértői beosztást az ugandai előkészítő törzsben, amit ő rövid gondolkodás után elfogadott. Természetesen ezt Magyarországon is engedélyeztetni kellett, de mivel az áttelepülés összes költségét az ENSZ fizette, a Honvédség nem támasztott akadályt, hanem engedélyezte az új misszióba történő áthelyezést. Makay százados végül 1993 áprilisában hagyta el Angolát. Az átköltözés során érte még néhány apró kellemetlenség, amelyek közül leginkább az döbbentette meg, hogy a 100 kilónyi felszerelésével nem tudott közvetlenül Ugandába utazni, hanem először Brüsszelbe kellett repülnie, majd csak onnan mehetett Ugandába. Brüsszelig civilben utazott, és a reptéren öltözött át egyenruhába. Sajnos az ENSZ központjából elfelejtettek értesítést küldeni a már Kampalában lévő kanadai tisztnek, hogy pontosan mikor is érkezik a magyar társa, így az ugandai határőrök csak néztek a magyar békefenntartóra, „mint tyúk a lila kukoricára", mikor az talpig magyar gyakorlóban, kék barettel a fején, és persze vízum nélkül megjelent az entebbei reptéren. Becsületükre legyen mondva, korrektül viselked-

tek vele, és a végén még taxit is találtak Makay századosnak, ami bevitte őt a kb. 30 kilométerre levő fővárosba, ahol aztán megtalálta kanadai társát. Az ugandai-ruandai határőrizeti misszió fontosságával az ENSZ Ruandai Segély Missziójá vezető Roméo Dallaire altábornagy is tisztában volt, az előkészítő csoport munkájáról a korábban már említett könyvében is megemlékezett. Az előkészítő részlegbe egy kanadai őrnagy és Makay százados került, akik az ugandai fővárosban, Kampalában kerültek elhelyezésre. A kanadai őrnagynak két hónap után lejárt a vezénylése, így hazautazott, őt egy kanadai tengerésztiszt váltotta, aki a misszió létrehozásáig maradt a területen. A csoport első vezetője a kanadai őrnagy volt, tőle – annak hazautazása után – Makay százados vette át a parancsnokságot.

Az „előretolt helyőrség" részeként a két tiszt a helyi UNDP (United Nations Development Program – az ENSZ Fejlesztési Programja) segítségével a felállításra kerülő misszió logisztikai hátterének biztosítását végezte. Tárgyalásokat folytattak több állami szervezettel és magánszeméllyel, akik támogatása elengedhetetlen volt a békefenntartók számára. Összegyűjtötték a különböző ajánlatokat, amelyek alapján sikerült felmérniük, hogy megoldható-e egy kb. 80 fős misszió logisztikai (szállás, étkezés, üzemanyag, karbantartás, stb.) ellátása. Ez a munka sok utazással járt, mivel az előkészítő csoport Kampalában élt, de a művelet központjául a fővárostól 300 kilométerre található Kabale városát jelölték ki, így értelemszerűen a helyi ellátórendszert igyekeztek felmérni, illetve szóban megkötni velük az előszerződéseket. Természetesen az ENSZ ellátórendszerének joga volt felülbírálni a csoport által kötött megállapodásokat, de azokat végül mind jóváhagyták.[6] A Ruvenzori-hegységben található Kabale eszményi hely volt a parancsnokság számára, mivel a magashegyi levegő miatt nem kellett számolni a máláriás megbetegedésekkel, amelyek köztudottan sok problémát okoznak az afrikai békeműveletek során. Az itt eltöltött hónapok során Makay százados nagyon jó kapcsolatokat épített ki a helyi katonákkal és civilekkel is, akiktől igen sok részletet megtudott a szomszéd országban zajló eseményekről.[7] A magyar tiszt szerint az ugandai helyzet összehasonlíthatatlanul jobb volt az angolainál, hiszen a helyiek beszéltek angolul (Angolában, a lakosság jelentős hányada portugálul beszélt, amit a magyar békefenntartók akkor még egyáltalán nem beszéltek), illetve a biztonsági helyzet is sokkal kedvezőbb volt. A fenti okok miatt már-már „unalmasan nyugodtnak" is lehetett volna találni az ugandai tevékenységet, de azért szerencsére mindig történt olyan esemény, ami rádöbbentette arra, hogy mégiscsak egy katonai műveletben szolgál.

Az előkészítő csoport

E csoportot kifejezetten katonákból, katonai célból hozták létre, és az ENSZ adminisztráció civil szakemberei csak az előkészítési folyamat lezárultával érkeztek Ugandába, amikor is megkezdték a határőrizeti misszió tényleges felállítását. Természetesen okozott egy kis interferenciát az előkészítő törzs munkája, mivel az ENSZ polgári alkalma-

Az UNAVEM II választási megfigyelőinek utazását elősegítő helikopter érkezik Luandába. Forrás: UN Photos

zottai az általuk kitalált feszes, katonás rendszert átalakították az „ENSZ-civilek" eléggé sajátságos szája íze szerint. Ez persze nem egyedülálló jelenség, majdnem minden békefenntartó műveletben vannak súrlódások a katonai, rendőri és a civil szervezetek között, mert bár azonos a céljuk, a megvalósításhoz használt eszközeik, eljárásaik és kommunikációjuk már jelentősen különböznek egymástól.

Az előkészítő munkát nehezítette, hogy az ott szolgálóknak nem csak a New York-i parancsnokság, hanem az ugandai UNDP elvárásainak kellett, hogy megfeleljenek, ez pedig gyakran teremtett kényelmetlen helyzetet, de a törzsben dolgozók, a helyiek segítségével minden problémára találtak kielégítő megoldást.

Makay százados több mint négy hónapot töltött Ugandában az UNOMUR műveletben, ahol még találkozott az őt váltó magyar katonákkal (Józsa László és Labancz Imre őrnagyokkal), majd visszavezényelték az angolai műveletbe, ahol a maradék háromhónapos szolgálati idejét töltötte. Ott az UNAVEM II parancsnokságán ügyeletes tisztként felügyelte a misszió táboraiban és szektoraiban dolgozó ügyeletes tisztek munkáját. Ekkor találkozott kint egy Balmazújvárosból származó magyar hölggyel, aki egy angolai katonához ment feleségül, majd a konfliktus kirobbanásakor már nem tudott hazajutni. Makay százados és a többi magyar katona segítségével sikerült megoldást találni, hogy a hölgy és az ott született gyermekei hazatelepülhes-

senek Magyarországra. Nem mellékes megjegyeznünk, hogy Angolában több olyan katona és politikus él, aki korábban magyar felsőoktatási intézményben szerezte meg diplomáját, és közülük jó páran még magyarul is folyékonyan beszélnek.

Makay százados beszámolójából kitűnik, hogy szolgálata során a legnagyobb gondot a hazaitól eltérő körülmények okozták, az egészséges víz hiánya, az élelmezés monotonsága, a különböző trópusi betegségek, az UNITA és a különböző fegyveres frakciók banditái, a fel nem szedett aknák, a különböző mérges pókok, skorpiók és kígyók. Egyszer Ugandában vétlen autóbaleset is szenvedett, amikor is kanadai kollégája elvesztette uralmát a járőrautó fölött, amely ezáltal lecsúszott az úton, majd többször megpördülve a tetején állt meg, közben letarolt egy kisebb kukoricást. A tulajdonossal egyezkedve végül egy róla készített fényképpel úszták meg az ENSZ missziókban gyakori kártérítési pereket. A képet kinyomtatva természetesen elküldték a gazdának. Nagy élmény volt a magyar tiszt számára, hogy láthatta a Viktória-tavat és a Nílus forrásvidékét, ahova magyarok akkoriban csak nagyon ritkán juthattak el, de természetesen Angolából is eljutott olyan szép helyekre, mint a világhírű Okavango-delta. A misszióban megszerzett tapasztalatait ugyan a Honvédség nem használta fel, azonban azokat ő további beosztásaiban sikeresen kamatoztatta.

Jegyzetek

1 Makay Viktor ekkor valójában még mindig csak főhadnagyi rendfokozattal bírt, de az 1990-es évek elején olyan kevés ember beszélt még angolul, illetve volt képes békefenntartó műveletben dolgozni, hogy sokszor alacsonyabb rendfokozatú embereket magasabb beosztásba volt kénytelen helyezni a Magyar Honvédség. Ezt úgy oldották meg, hogy a misszió időtartalmára ideiglenesen „előléptették" a kint betöltendő rendfokozatba (mission rank) az oda kiküldött katonákat, majd a szolgálatuk lejárta után visszakerültek az eredeti beosztásukba és rendfokozatukba. Fordított helyzet (magasabb rendfokozatú katona kint kisebb rendfokozatban szolgált) sokkal ritkábban fordult elő. Ennek a gyakorlatnak az 1990-es évek végén vetettek véget, mivel az akkora már túlhaladottá vált, és már elegendő létszámban jelentkeztek missziókba az angol nyelvet jól beszélő katonák.

2 Ross ezredesről és az általa végzett munkáról említést tesz a ruandai mészárlásról írt könyvében (Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda) a ruandai missziót (UNAMIR) vezető kanadai tábornok, Roméo Dallaire altábornagy is.

3 Mivel az UNAVEM egy klasszikus katonai megfigyelői misszió volt, az ott szolgálók semmilyen fegyverzettel nem rendelkeztek, az ő biztonságukat csak a szembenálló felekkel kötött szerződések szavatolták.

4 Papp István később alezredesként a Magyar Honvédség egyik legtapasztaltabb békefenntartója lett, akit egy nem kellőképpen átgondolt átszervezéskor korengedménnyel nyugdíjba küldtek. Ezután az EU felkérésére majd 2 évet szolgált Kongóban, ahol a biztonsági szektor reformjában vett részt, majd az ENSZ kérésére Nepálban vállalt beosztást, ahonnan Darfurba küldték át, ahol a lefegyverzési csoport parancsnokhelyetteseként dolgozott. Itt rabolták el, majd egy meg nem nevezett összegért később szabadon bocsátották. Jelenleg Haitin dolgozik a Világszervezet missziójában. Egyébként az ENSZ nagyon szívesen alkalmaz

nyugdíjas magyar katonákat, mivel azoknak rendkívül jó híre van a missziókban.

5 Viszonylag kevés magyar katona tartózkodott még akkor kint, az előírt 1 évnek csak a kisebb részét töltötték le, így mindegyik vállalta a további szolgálatot az ENSZ más afrikai missziójában. Ebből a misszióból csak egészségügyi okok miatt repatriáltak (amikor valamilyen okból kifolyólag korábban fejezi be egy adott személy a missziót) tisztet, fegyelmi okokból nem. Egyébként a magyar kontingens tagjai a legfegyelmezettebbek közé tartoztak, ez részben köszönhető volt a gondos kiválasztásnak is.

6 Hivatalosan az előkészítő csoport tagjainak nem volt semmilyen jogosultsága megállapodást kötni a helyi szervekkel, de az előkészítő folyamat során olyan kapcsolatokat sikerült kialakítaniuk, amelyek elengedhetetleneknek bizonyultak a misszió később sikeréhez.

7 Ruandában 1994-ben három hónap leforgása alatt legalább 800 ezer embert mészároltak le etnikai gyűlölettől áthatott, szélsőséges hutuk a tuszi kisebbség soraiból, illetve a gyűlölködésre és öldöklésre nem kapható, mérsékelt hutuk közül. A tömeggyilkosság apropója az volt, hogy április 6-án máig tisztázatlan körülmények között lezuhant a Juvénal Habyarimana (hutu) elnököt szállító repülőgép. A hutu többség hangadói nyomban a tuszikat vádolták az elnöki gép lelövésével, és rádión keresztül bosszúra hívták fel a hutu milíciákat. A heteken át tartó mészárlásnak az emigráns tuszikat tömörítő Ruandai Hazafias Front (RPF) vetett véget, miután a Paul Kagame által vezetett csapatok Ugandából bevonultak Ruandába. Az országban állomásozó kéksisakosok nem kaptak parancsot a beavatkozásra, így a Világszervezet saját tehetetlenségével maga is „hozzájárult" a népirtáshoz.

Tarrósy István (szerk.)
Fenntartható Afrika

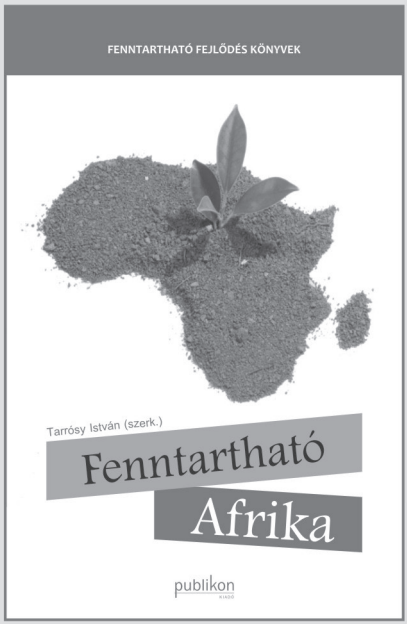

A kötet a fenntartható fejlődés fogalmának afrikai formáit vizsgálja különböző aspektusokból. A klímaváltozás negatív hatásai, a nők és férfiak egyenjogúságának kérdései, Afrika gazdasági, pénzügyi és kereskedelmi rendszere, a jövőbeni fejlődési lehetőségek, az urbanizáció, a migráció és a környezetszennyezés egytől-egyig meghatározó kérdések, illetve megoldandó problémák Afrika és a világ számára.

A kötetben fiatal kutatók elemzik napjaink környezeti-gazdasági-társadalmi problémáit az afrikai kontinens szemszögéből.

Érdekes olvasmány és fontos kutatási terület az Afrika és a fejlődő világ iránt érdeklődők számára.

A kötet megrendelhető a kiadótól: www.publikon.hu

Szalayné Sándor Erzsébet:

Az Európai Unió alapdokumentumai 2010

Az Európai Unió többéves előkészítés – és több, uniós alkotmány létrehozására irányuló sikertelen kísérlet – után ún. reformszerződés révén 2009. december 1. óta megújult jogi alapokkal rendelkezik. Az európai jogrendet 2010 után ez a jogi keret tartja rendszerben és határozza meg gyakorlatilag minden olyan élethelyzetben, amelynek közös működtetésére az Unió felhatalmazást kapott a tagállamaitól. Az európai alapjogvédelem számára szintén mérföldkő az új jogi keret, amelyhez ma már hozzá kell érteni az Unió jogi kötőerővel rendelkező Alapjogi Chartáját is. A régi és az új tartalmi és formai elemek együttélése azonban jogalkotónak, jogalkalmazónak tagállamon belül és kívül egyaránt feladatot fog adni az elkövetkezendő években is, különös figyelemmel Magyarország 2011 első felében viselt elnökségi feladataira. A tartalmi megfeleltetés, a szinopszis célja, hogy segítséget nyújtson a Lisszaboni Szerződés által bevezetett módosítások tartalmának felderítéséhez és megkönnyítse az eligazodást az Európai Unió elsődleges joganyagának aktuális rendszerében. Hasznos kiindulópont lehet a köz- és magánszféra számára a mindennapi jogalkalmazásban és a felsőoktatás különböző szintjein is. **Ár: 3590 Ft**

December közepétől a boltokban!

Keresse az Alexandra Könyváruházakban, a független könyvesboltokban, vagy rendelje meg karácsony előtt kedvezményesen, 3290 Ft-ért, a www.publikon.hu oldalon.

J. B. Donne

Afrikai művészet és párizsi műtermek 1905–20

*** (Paul Guillaume, Sculptures négres, 1917)

Már közhellyé vált a modern művészetek történelmében – ámbár egy közhelyet túl gyakran tekintenek elfogadottnak, s ritkán teszik ki alapos vizsgálatnak –, hogy az első világháború előtt Picasso és a kubisták az afrikai művészet hatása alá kerültek. Fényképek gondos kiválogatásával meglepő vizuális összehasonlítások tehetők kubista festmények és afrikai szobrok között, tekintet nélkül arra a tényre, hogy néha az európai művészek talán soha nem is láthatták ilyen jellegű faragványok ábrázolását. Még Alfred H. Barr is beleesett ebbe a hibába Picassoról szóló mesterművében, melyben bemutat egy babangi maszkot Etumbiból, a Kongó Köztársaságból, s hozzáteszi: "Ez a maszk a Francia Kongó Itumba régiójából összehasonlítható a *Les Demoiselles d'Avignon* felső, jobb kéz felőli arcával" (Barr, 1946, 257). Talán jól összehasonlítható, de kevés a hasznunk belőle,

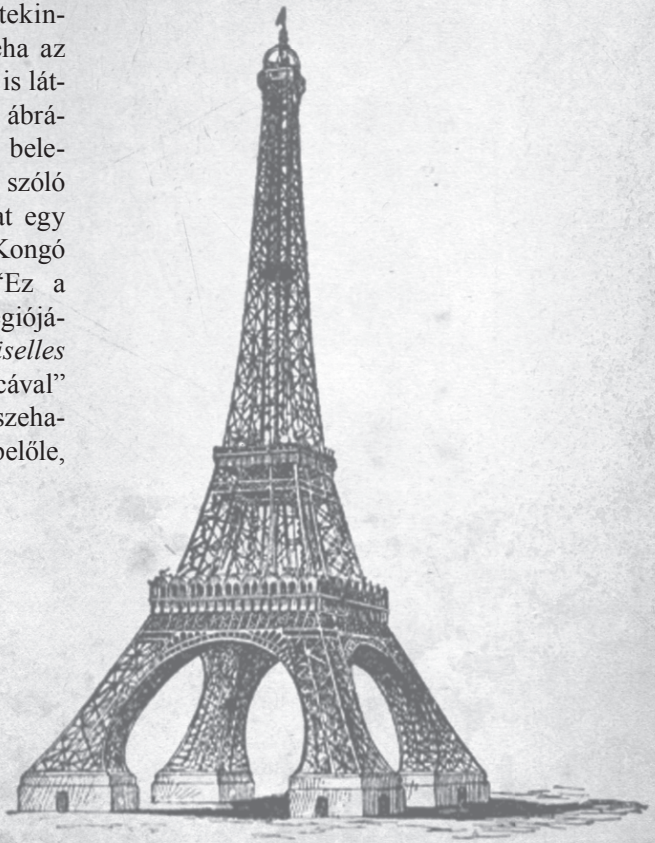

ISSN 1788-6422 pp. 127–134
© Publikon Kiadó, Pécs

Afrika Tanulmányok folyóirat
V. évf. 4. sz. (2011. december)

mivel a legcsekélyebb valószínűsége sincs, hogy Picasso valaha látott egy ilyen maszkot, ami valóban egyedülálló (Siroto, 1954, 149-50), amikor 1907-ben a *Les Demoiselles d`Avignon*-t festette (1. ábra). Valójában ez a különleges darab csak 1930-ban került elő Afrikából (Fagg, 1970, 139)!

Les Demoiselles d'Avignon. Forrás: pablo-ruiz-picasso.net

Hasonlóképpen a dogon szobrok kubista formáját használták fel, hogy hasonlóságokat mutassanak fel néhány európai festmény és az afrikai művészet között. Edward F. Fry kubistákról írt könyvében nemcsak babangi maszkokat mutat be, hanem egy szép dogon ülő figurát is (1966), bár a méltányosság kedvéért el kell mondani, hogy nem említ egyetlen példát sem a szövegben. Mindamellett a sugallat meg kell maradjon az olvasó fejében, hogy a dogon művészet és a kubizmus között kapcsolat áll fenn. A dogonok művészetének első példáit (aztán úgy hivatkoznak rájuk, mint habbék) 1906-ban vitte Párizsba Louis Desplagnes főhadnagy, a Francia Szudánban tett 1903-6-ig tartó hivatalos expedíciójának eredményeként, s tartalma elsősorban három magtár ajtó, két rituális ételes edény, két faragott ajtózár, és egy támla nélküli szék volt. Ezeket kétségtelenül kiállították a Musée d`Ethnographie du Trocadéroban (Desplagnes, 1907, 2), de arra nincs bizonyíték, hogy valaha látta volna bármely Párizsban élő művész abban az időben, és biztosan nem nyújtottak semmiféle művészi inspirációt sem. A dogon figurák úgy tűnik, először a húszas években bukkantak fel Párizsban, de egészen 1935-ig Kjersmeiernek (1935-8, 1, 19) csupán hét ilyen darab létezéséről

volt tudomása Afrikán kívül. Szinte az összes ma általunk ismert nagy mennyiségű dogon szobor csak a második világháború után került elő Afrikából.

Nyilvánvalóan abszurd az afrikai művészet hatását tárgyalni a kubistákra azon darabok vagy stílusok alapján, melyeket az időszak művészei nem ismertek, és nem is ismerhettek. Jelen írás célja bevezető vizsgálódást végezni az afrikai művészeti stílusokról, amelyeket láthattak 1905 és 1920 között Párizsban, és ahol lehetséges, azonosítani a tényleges darabokat, amelyekről a kor művészei tudomást szereztek.

Az európai hatalmak „Afrikáért folyó küzdelmének" egyik eredménye a múlt század végére, hogy roppant mód megnőtt az Európába belépő „etnográfiai példányok" mennyisége, és elkezdtek feltűnni a gyűjtők piacain is. Természetesen elegendő volt minden európai országnak nagyobb befolyásra szert tennie Afrika azon térségeiből származó tárgyak felett, melyek elfogadott hatáskörükbe tartoztak, s melyek a gyarmatosítás folyamata alatt álltak. Így a zsákmány fő része Beninből visszahozva az 1897-es brit büntető expedíció által, az országban maradt (jelentősen képviselve a British Museum gyűjteményeiben, és egészen napjainkig a Pitt-Rivers múzeumban, Farnhamban, Dorsetben), bár egy tekintélyes mennyiséget a német múzeumok vettek meg az angol kereskedőktől. Dél-Nigéria más részeiről származó tárgyak, ha nem maradtak brit magángyűjtők kezében, a British Museum és a liverpool-i Public Museum felé tartottak, mivel ez volt a hajós kereskedelem fő kikötője Brit Nyugat-Afrika felé. Német Kamerun szobrai nagy mennyiségekben kerültek németországi gyűjteményekbe. A Musée du Congo (ma Musée Royal de l`Afrigue Centrale, Tervuren) a kongó művészet hatalmas gyűjteményére alapult, de mivel Kongó Független Állama sok nem belgát alkalmazott, akik maguk is gyűjtöttek „különlegességeket", a Kongóból származó tárgyak még ez idő tájt is szélesebb körben szét voltak szórva Európa szerte, mint valószínűleg a Nyugat- vagy Közép-Afrika bármely más régiójából származó tárgyak.

Hasonlóképpen messze a legfőbb forrása az afrikai tárgyaknak a francia gyűjteményekben Francia Nyugat-Afrika és Francia Egyenlítői Afrika, különösen az Elefántcsontpart és Gabon. De mint a többi európai hatalom

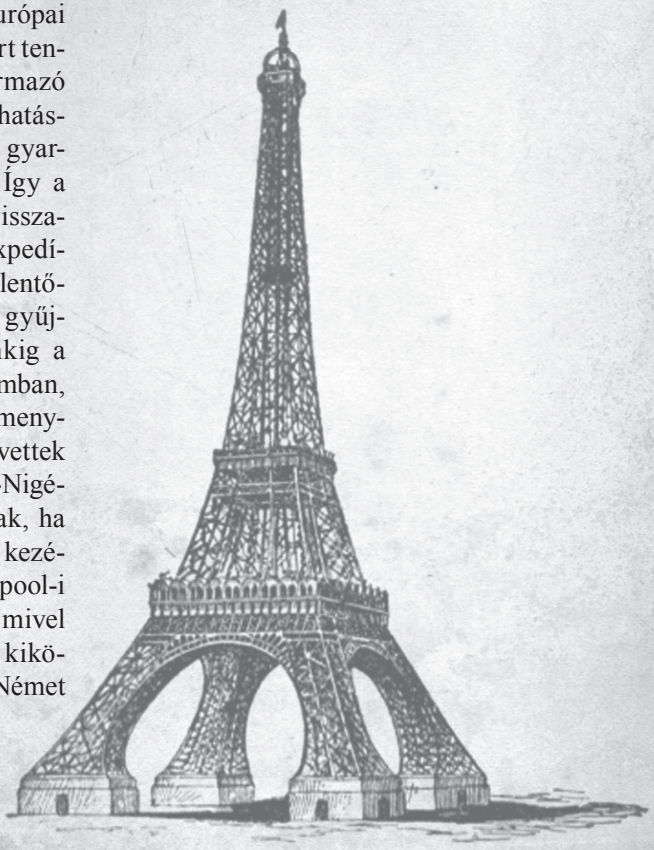

Femme nue
Forrás: pablo-ruiz-picasso.net

gyarmatain, a „megszállás és megbékéltetés" politikájának megvalósítása éveket, sőt évtizedeket vett igénybe (Afigbo, 1974), és különösen az Elefántcsontparton, az 1920-as évekig nem sikerült néhány törzs leigázása. Következésképpen az ebben az időben a francia gyarmatokról visszahozott faragványok nagyrészt a partmenti térségek stílusaira korlátozódtak. Ezt tisztán mutatja többek között egy, a Guillaume Apollinaire-nek halála idején, 1918-ban még megőrzött gyűjteménye darabjainak elemzésén, továbbá más párizsi gyűjtemények darabjain alapuló, három kötetes mű, melyet 1920 előtt jelentettek meg a primitív művészetről. Ezek közül egyet, *Iskusstvo Negrov*, a lett szobrász és művészettörténész, Valdemar Matvej (aki oroszul írt, Vladimir Ivanovich Markov néven, és aki 1914-ben halt meg) írását 1919-ig nem publikálták. Mindazonáltal az illusztrációkat ehhez a könyvhöz mind az utolsó Nyugat-Európában tett 1913-as múzeumi körútján szerezte be (ld. az életrajzi feljegyzéseit barátjának, V. D. Bubnovának Markovról, 1919, 3-7). Ezek mutatják, mit láthattunk volna a Musée du Trocadéro-ban

(együtt egy párizsi Brummer kollekcióból származó példával) ez idő tájt.

Paul Guillaume, aki az afrikai művészet kereskedőjévé vált szinte a véletlen folytán (Laude, 1968, 117), és akinek az első kiállítást kellett szerveznie 1919-ben Párizsban az afrikai művészetről, megjelentette *Sculptures négres* c. írását 1917-ben, Apollinaire bevezetőjével, ami korábban megjelent a *Mercure de France*-ban (Apollinaire, 1955, 234-7, 312; 1960, 483-4). Bár ez a könyv korlátozott kiadásban jelent meg, hatvanhárom példányban, tehát csekély forgalmának kellett lennie, jelentősége azon a tényen nyugszik, hogy reprodukálja többek közt Matisse, Picasso, Vlaminck és Vollard gyűjteményeinek darabjait – azokat a darabokat tehát, amelyek ismertek lehettek a kor sok művésze számára.

Henri Clouzot és André Level *L`Art negré et l`art océanien* c. írása 1919-ben lát napvilágot, hogy társuljon Paul Guillaume kiállításához a Galérie Devambez-ban. A XXIII. tányér figyelemreméltó kivételével, ami a British Múzeumban lévő benini hercegnő híres fejét ábrázolja, a tárgyak származása szoros összeillést mutatott a másik két könyv tárgyaival, és Apollinaire gyűjteményének darabjaival.

A gyarmati hatalmak politikai helyzetére és a francia fennhatóságra saját gyarmatai felett tisztán reflektálnak az időszak párizsi gyűjteményei. Nincsenek tárgyak a brit és német gyarmatokról, ilyenek Nigéria és Kamerun: a joruba darabok szint biztos, hogy mind Dahomey-ból voltak, mint Apollinaire híres *Oiseau du Bénin*-je, egy szép példája a tizenkilencedik század második felének fon rézmunkáinak. Annak ellenére, amit Laude mond (1968, 120), ez érvekkel támasztja alá, hogy más gyarmatokról származó tárgyak, Belga Kongó kivételével a már említett okokból kifolyólag, nem voltak elérhetőek a francia piacon.

Továbbá a francia fennhatóság terjedelmének vonalában ekkor a törzsek többsége a parti lakott területeken vagy a közeli hátországban képviseltette magát, inkább, mint az ország mélyen fekvő belső részein – pl. a bagák, danok, ngere-wobék, agnik, baulék, fonok, dahomey-i jorubák, és kongók. A kivétel Gabon, aminek belső része hozzáférhatővé vált Savorgan de Brazza, a francia kormány képviselő-

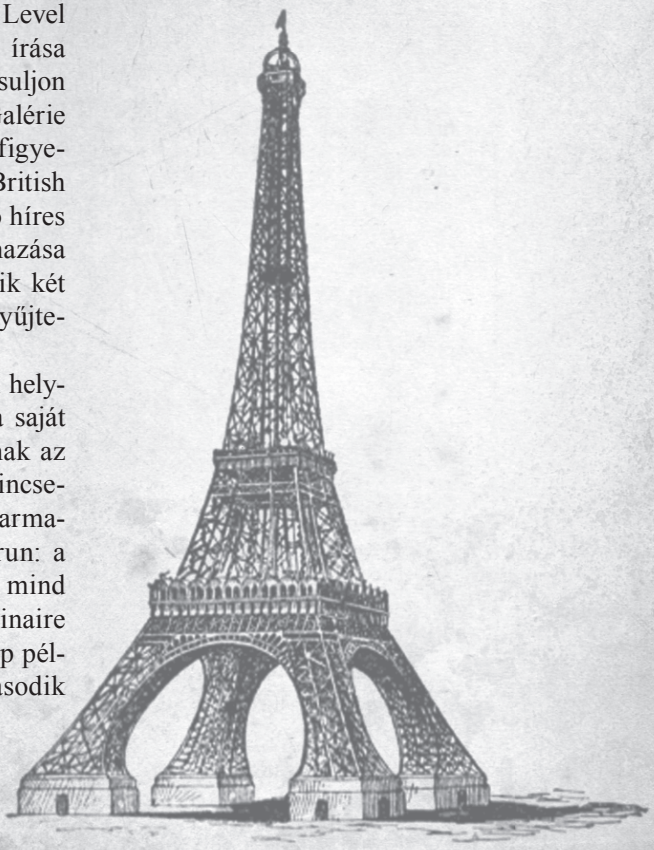

jének jóvoltából korán, még az 1870-es években.

A legnagyobb számban képviselt tárgyak a dan és ngere-wobé maszkok délnyugat Elefántcsontpartról, az agni és baule szobrocskák délkeletről, a fang fehérarcú maszkok, és a kuta vörösrézzel bevont *m'bulu* temetési figurák Gabonból voltak. Említésre méltóan hiányoznak – az afrikai művészetről szóló jelen értékelésünk köréből – a dogonok munkái; a bambaráké és senufoké (két vagy három figurával képviseltetve magukat az anyagban, s nincsen köztük maszk); a bobóké, mossiké és korumbáké; Sierra Leona mendéié; baule és guro maszkok; az azandék munkái; Nigéria teljes művészete; és Kamerun füves területeinek szobrai. Találhatók még Kongó térségéből tárgyak, mint a kuba csészék, de nem híres vagy szép faragványalakok, vagy maszkok.

Annak ismeretében, milyen afrikai művészeti stílusokat láthattak és milyeneket nem, Párizsban az 1905 és 1920 közötti időszakban, néhány esetben lehetséges egy konkrét stílust, sőt konkrét darabot kapcsolni egy festményhez vagy szoborhoz, amit ebben az időben készítettek. Ez a nyilvánvaló helyzet áll fenn Picassonál, nemcsak az afrikai művészet ismert hatásainak okán munkáin, hanem Zervos katalógusának sok kötete miatt is.

Ebből a szempontból az egyik legfontosabb festménye 1907-ből a *Femme nue* (Zervos, 1932, No. 35), néha még mint *La Danseuse africaine*-t (2. ábra) ismerik. Mint sokáig kimutatták (Barr, 1936, 30; Goldwater, 1967, 150) ez egy kuta, *m'bulu* néven ismert, temetési figurából származik, azokból a példányokból, amelyek a tizenkilencedik század végén kerültek Európába, és amelyeket valóban bemutattak a *La Tour du Monde-ban* – egy magazin, mely gyakran értekezett művészekkel illusztrációk ügyében – már 1887-ben (De Brazza, 1887, 50). A *m'bulu* áll egy nyitott rombusz formájú fa felszerelésből, fölötte rövid nyak, egy lapos ovális arc szárnyakkal, mint egy szárnyas oltárkép, és egy félholt alakú fejdísz, az egész lemezekbe, vagy lemezek és szalagok vörösréz kombinációjába zárt. Picasso hozzáilleszt egy nem afrikai szellemű dinamizmust táncosához, és a *m'bulu* szárnyai és fejdísze adták neki az ötletet, hogy felemelje a karokat, és a fej mögé helyezze a kezeket – egy póz, mely, ahogy látni fogjuk egy pillanaton belül, fontos lett más munkáiban is.

De ami mellett, úgy tűnik, elmentünk anélkül, hogy felismertük volna, az a *nez en quart de brie,* jellemzője a korszaknak, melyben vonalak sorozata fut ferdén le az orr egyik oldalán – mint a két jobb kéz felőli fejen a *Les Demoiselles d'Avignon* c. képen is (Zervos, 1932, No. 18) – a Mindassa térségnek tulajdonított sajátos *m'bulu* stílusból származhat (Chaffin, 1973, No. 24, 27, 28), amiben az alkalma-

zott vörösréz csíkok futnak le ferdén az orrból vagy a szemekből. E típus példányairól tudni lehet, hogy ott voltak André Lhote (Bolz, 1966, XLIIa) és André Level (Clouzot és Level, 1919, XXV) gyűjteményeiben, és még ha ezek egyike sem volt azok között ténylegesen, amiket Picasso látott a *Femme nue* 1907-es festése idején, nincs indok arra, miért pont a *m'bulu*, ami olyan hasonlatos volt hozzá, ne lett volna ott a Mindassa típusból.

Érdekes megjegyezni, hogy ezek a barázdák az arcon feltűnnek egy 1907-es rajzon (Zervos, 1932, No. 962), ami maga úgy néz ki, egy fang fehérarcú maszkon alapul, speciálisan azon, amit Vlaminck adott el Derainnek, aki aztán megmutatta Picassonak (Laude, 1968, 104-5; Goldwater, 1966, 87). Azonban történetileg fontos, hogy ezt a maszkot bemutathatták, esztétikailag érdektelen. Volt néhány jobb is körülötte (Picassonak magának is volt egy), és ez biztosan nem játszott szerepet a *Les Demoiselles d'Avignon* kompozíciójában.

1907-ben Picasso egy fél tucat fa faragványt is készített, amelyek tisztán az afrikai és óceániai szobrokra reagáltak, és „bár tisztán primitivizáló inspirációk alatt áll, nem nyújt bizonyítékot egy specifikus stilisztikai forrásról" (Goldwater, 1967, 145). Egy kivétel mégis van ez alól – egy befejezetlen faragvány festett fából (Spies, 1971, No. 19). Erről Spies azt írja: „ez a figura leginkább a tahitii *tiki* figurákat látszik előhívni, melyeket Gauguin reprodukált festményein és szobrain" (Spies, 1971, 23). Az valójában egészen valószínűtlen, hogy Picasso látott volna egy tahitii *tiki*t (volt egy repülő seprű egy *tiki*vel a fogórészén a Musée du Trocadéro-ban 1908-ban), bár már birtokában volt egy markéz figura (Leiris, 1953, 339). De fontos, hogy a tahitii és a markéz, és valójában közel az összes polinéziai faragványalak keze a hasán nyugszik, viszont a Picasso darab szokatlan pózban mutatja kezeket, a fejhez emelve, mintha támasztanának valamit. Már megjegyeztük, hogy Picasso fejhez emelt kezeket festett a *Femme nue* c. képén 1907-ben; és ugyanazt a pózt a *Les Demoiselles* központi alakján és néhány rajzon (Zervos, 1932, No. 189, 190, 250, 251, 260), az egyik egy előzetes vázlatnak tűnik a fafaragványhoz (uo. 275). 1920 előtt számos széket, tálcát, dobot, vagy dobozt támasztó álló nőről készült fafaragvány tűnt fel magán és múzeumi gyűjteményekben; legke-

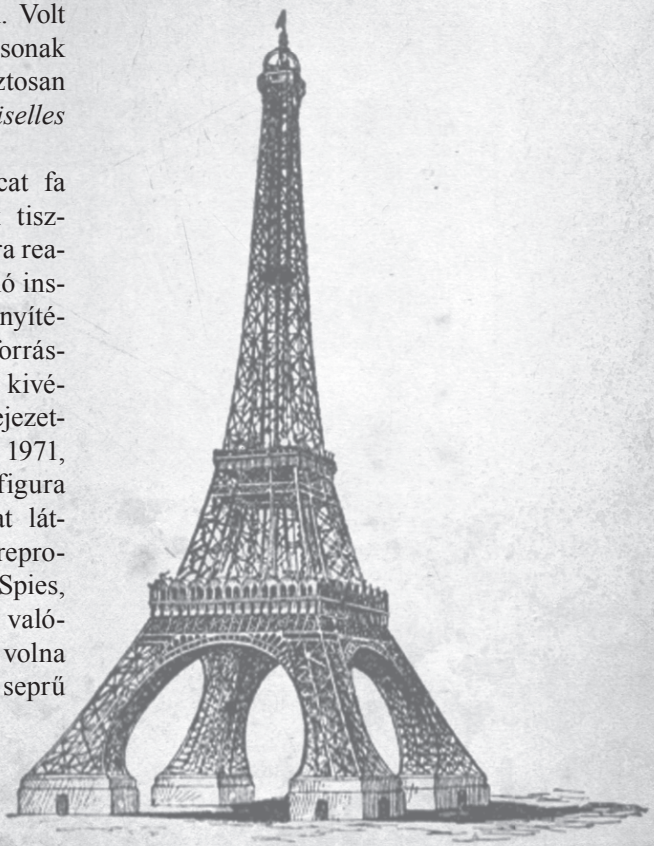

vesebb egy a Musée du Trocadéro-ban is volt. Ezeket néhány esetben egy nem létező elefántcsontparti törzsnek tulajdonították, az alangouáknak, de most már tudjuk, hogy az ebriéktől származtak, az Abidjanhoz közeli lagúna mögül. A mindeddig legkorábban talált ábrázolás azonban, ami egy ilyen darabra utal a párizsi gyűjteményekben, 1925-ös (Clouzot és Level, XIa). De minthogy az Elefántcsontpartról származó munkák túlsúlyban vannak a más területekről származóak felett, csak néhány ilyen darabot lehetett látni. Picasso alakjának póza még annyira szokatlan Afrikában, mint zárt szobor, hogy a legvalószínűbbnek az látszik, hogy véletlenül találkozott egy ebrié darabbal.

A direkt afrikai művészeti hatásról Picasso-n a legmegbízhatóbb beszámoló a szemgödröket képviselő kiugró hengerek használatára vonatkozik, amiket változatos nevekkel illetett az évek alatt D. H. Kahnweiler. Ezt a fogalmat bizonyos délnyugat Elefántcsontpartról való maszkok inspirálták, melyek ma kiugró szemeikről híresek, vagy üreges hengereik és félgömb alakú kinövéseik formáiról horizontálisan. Az egyik változatban (Kahnweiler, 1948) a szöveget egy illusztráció kíséri egy ritka grebo maszkról Sassandrából, amit 1900-ban adományoztak a Musée du Trocadéronak (Guy Le Moal, 1971), és ugyanez a fotó szerepel Michel Leiris beszámolójában (Leiris és Delange, 1968, 13). Leiris szerint a Picasso tulajdonában lévő maszk Sassandra régiójából jött, ami tényleg grebová teszi, s nem wobé maszkká.

Világosan levonható itt néhány következtetés. A grebo maszkok viszonylag ritkák, bár a század első felében kerültek elő az Elefántcsontpartról; sok ngeré-wobé maszknak is hengeres szeme van, és messze egyszerűbbek. De Kahnweiler első, 1914-15-ben írt, beszámolója (1958, 9) tartalmaz egy, a grebo maszkra vonatkozónak tűnő leírást: Azonban a grebo maszk haja tollakból áll. A szakáll az, ami raffiából készül. Azt lehetetlen tudni, mi volt kiállítva, nem is beszélve arról, mi keltette fel Picasso figyelmét, mikor először látogatott a Musée du Trocadéroba 1907-ben, de legalább a birtokában volt egy ngere-wobé maszk. Montrouge-i ebédlőjének falán lógva tűnik fel, egy 1917-ben feltett ceruzarajzon (Zervos, 1932-3, No. 106), és a jobb szeme kiugrik, mint egy teleszkóp.

***

Fordította: Korbai Hajnal.

A cikk a www.antroport.hu antropológiai internetes portálon megjelent szöveg szerkesztett újraközlése

KÉT KERÉKEN – ÖT ÉVIG – AFRIKÁN ÁT
KAZIMIERZ NOWAK FOTÓKIÁLLÍTÁSA A LENGYEL INTÉZETBEN

A. Gergely András
a politikatudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs
MTA Politikatudományi Intézet
andrasgergelya@gmail.com

Kerékpárral a Fekete Kontinensen át 1931–1936 – egy utazás története fényképekben elbeszélve… A budapesti Lengyel Intézet adott helyet e kiállításnak 2011 január vége és március vége között. A 40 000 kilométernél is hosszabb úton készült tízezer fotóból persze csupán csekély ízelítő kerülhetett elénk, de ezek klasszikusan „régies" eredetisége, leíró hitelessége és elbeszélő részletessége izgalmas látvány annak, akit akár a turizmus, akár a kerékpározás művészete, akár a fotóművészet antropológiai igényű hitelessége vonzani képes. Emberevők törzsi miliője, tuaregek barátságossága, egyiptomi fellahok fogadókészsége, sillukok, vatusszik, pigmeusok, busmanok, transwaali búrok, babingók, arandák és megannyi egyéb bennszülött nép ijedt vagy csodálkozó érdeklődése vette körül hősünket, aki Tripoliból indulva Szudánon, Belga-Kongón, Ruandán, Délnyugat-Afrikán, Angolán, Kongón és Francia Nyugat-Afrikán át kerekezett Algírig, főként maga az utazás és éppúgy a fotográfia mániájától hajtva, kamaszkorú kerékpárjával, sátrával és egy kisképes Contax géppel terhelten. Mint előtte közepesen sikeres biztosítási ügynök Poznanban, a gazdasági válságtól kibillentve szerény családi egzisztenciájából, már 1925-ben és három évvel később is bejárta Európát Hollandiától Románián át Görögországig és Törökországig, hogy utazásairól földrajzi és turisztikai magazinokat tudósítson, de eljutott Tripoliig is, ahonnan azután afrikai nagy vállalkozását elindította utóbb.

A magányos megszállottat arab nyelvtudása is segítette Afrikában, de ennek kevesebb hasznát vette a malária, lepra, fekete láz, álomkór és más betegségek vidékén, helyi törzsfőnökök vagy királyok kunyhójában/udvarában. Mint

ISSN 1788-6422 pp. 135–137
© Publikon Kiadó, Pécs

ahogy kerékpárját is sokszor inkább cipelnie kellett a líbiai homoksivatagon át, ahogy nem vehette igénybe antilop-vadászat közben, vagy javítania kellett naponta a kerékcserével vagy tüskebalesettel fűszerezve… A töretlen akaratú, borzas szakállú és sovánka lengyel épp oly különc összképet nyújtott öt éven át, mint amilyet Ő maga fényképezett a gyarmati sorban élő Afrika java részében. Erénye mindannak, amit véghezvitt, nem is csupán a mersz, a vállalás eltökéltsége, az áldozatvállalás parttalansága, vagy akár a fotók ezreinek korabeli sajtóba, később nemzeti és néprajzi múzeumokba kerülése, hanem feltáró útjának Afrika-kutatási eredményei voltak, melyek utóbb a krakkói Jagello Egyetem Földrajzi Intézetébe, Varsóba vagy a wroclawi Néprajzi Múzeumba kerültek, midőn előadások keretében elvitte és bemutatta eredeti anyagait, aprólékos leírásait, naplóját és kultúraközi megfigyeléseit. Sajnálatos hiányérzet maradt „beteljesületlen" életműve helyén, hisz egy évvel afrikai útjáról visszatérte után Indiába és Délkelet-Ázsiába készült, de a malária sosem múló hatásával vegyes tüdőgyulladás 1937-ben végzett vele.

A képanyag a folklorista, néprajzi gyűjtő és elemző megfigyelő számára kivételes mennyiségű és aprólékos feldolgozásra is esélyes hagyaték (kötetben is megjelent Poznanban, 2007-ben), melyben az afrikanisták szinte „bevett" attitűdje mutatkozik a leglátványosabban: fotók, melyeken Őnagyságom látható elejtett antiloppal vagy leopárddal, silluk harcosokkal ácsorog az idő múlásának rejtelmén gondolkodva, pásztornépek kunyhói előtt üldögél a Csádtó környékén vagy a Felső-Nílus vidékén, a Róla szóló emlékkiállítás nyilván inkább ezeket emelte ki néhány tárgyi emlék mellett. Ugyanakkor Nowak hétköznapi eseményeket is fényképezett, gazdálkodási módokat, lakótereket, csoportszokásokat, jelképeket, építkezési módokat örökített meg, s mindezeket tüzetes (vagy legalább magazin-mellékletben roppant szórakoztató hatású) úti esszékkel és bölcsész-néprajzos-földrajzos élménybeszámolókkal tarkította írásban is. A „száguldó riporter" (Egon Erwin Kisch) korában a bringás kalandozó tudósításai ma már múzeumi foglalkozások, szakmai közlemények, múzeumpedagógiai attrakciók, gyermekregények tárgya-

ivá lettek, Kötete (tudtommal csak lengyelül) hozzáférhető (Rowerem i Pieszo Przez Czarny Ląd. Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931–1936.), de minthogy a fotók „egyetemesen érthetőnek" vélt nyelvén szól java része, gazdag forrást jelenthet a vizuális közlésmódok, kutatói interpretációk és mindenekfölött az Afrika-megszállottak számára. Ahogy poznani emléktábla-avatásán Ryszard Kapuscinski pátoszos lelkesültséggel megfogalmazta: „Kazimierz Nowak megérdemelné, hogy teljesítményét a lexikonok és enciklopédiák olyan Afrika-kutatóké mellett említsék, mint Stanley és Livingstone (…) Nem sokat fényképezték akkoriban Afrikát, az alkalomszerűen készült fotográfiák nagyon hivatalosak: törzsfőnököket, különleges ünnepségeket, Afrikába látogató fehéreket örökítettek meg. Kazimierz Nowak viszont a korabeli Afrika hétköznapjait kapta lencsevégre: megörökítette azt az Afrikát, amelyet ma már hiába keresnénk – egészen rendkívüli dokumentációt hagyott ránk".

Részletesebben és képesebben:
http://www.kazimierznowak.pl/afryka-kazika/

Keresse könyveinket
az Alexandra Könyváruházakban
és a független könyvesboltokban!

publikon
KIADÓ
www.publikon.hu

A SZUBSZAHARAI AFRIKA TÖRTÉNETE

Írta: Sárkány Mihály

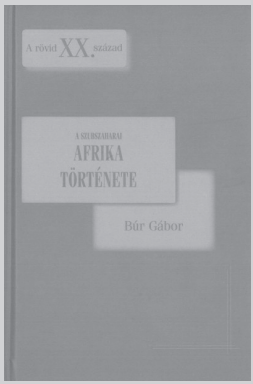

A szubszaharai Afrika története 1914-1991

Írta: Búr Gábor

Kossuth Kiadó, Budapest, 2011

215 oldal

Valóban hiánypótló vállalkozásba fogott a Kossuth Kiadó, amikor elkezdte olvasható méretű, 10 íves könyvek formájában megismertetni a rövid 20. század történetét egyes országonként, másként körülhatárolható térségenként, vagy, mint jelen esetben, kontinensenként. Búr Gábor eddigi történetészi teljesítményének pedig komoly elismerése, hogy a sorozat főszerkesztője, Balogh András, az első kötetek szerzői között kérte fel Afrika 20. századi történetének megírására.

A kötet címében a 'szubszaharai' jelző éppúgy a szerző szerénységének jele, mint a bevezetőben megfogalmazott ígérete: csupán arra vállalkozik, hogy elmondja mi történt, azt sem állítva, hogy mindenről beszámol, de remélve, hogy eligazít az alapvetően meghatározó folyamatok bemutatásával és az érdeklődőt további elmélyedésre ösztönzi.

Ehhez képest Búr Gábor sokkal többet nyújt. Afrika történetét korántsem a szubszaharai térségre szűkítve tárgyalja, az ott meghatározó folyamatok megértéséhez felsorakoztatja az észak-afrikai eseményeket is a szükséges mértékben. Az egész kontinens 20. századi történetét pedig, amelyet korábban, az Afrika megszerzéséért folyó versenyfutással indít, beilleszti a világtörténet összefüggésrendjébe. Belátható, aligha lehetne ez másként, hiszen az időszak első felében Afrika népei többségükben gyarmati sorban éltek, és ami felszabadulásuk után történt, ugyancsak nem érthető meg más hatalmak gazdasági, politikai jelenléte nélkül ezen a kontinensen, ideértve egymással kialakított viszonyaik hatását is.

Az eredmény remek és kiegyensúlyozott poltikatörténeti áttekintés, amelyből ugyan kiviláglik, hogy a szerző kedvenc kutatási területe a Dél-afrikai Köztársaság története, ám tekintettel az említett állam formálódásának fordulataira és gazdasági súlyára, ez nagyonis rendjén van. Az pedig, hogy egyes országok helyett a kontinens egészére kiható eseményekre és folyamatokra koncentrál, előnyösen mutatkozik meg abban, hogy sikerrel választja el a lényeges történést a lényegtelentől. Teszi mindezt úgy, hogy a megszabott terjedelmi korlátok között elképesztő mennyiségű

tényt közöl – lebilincselő stílusban. Azt, hogy teljesítménye micsoda bravúr, akkor láthatjuk, ha összevetjük J. D. Fage és W. Torloff magyarul is megjelent munkájának (*Afrika története*. Budapest, 2004. Osiris) idevágó, Búr könyvének méretét terjedelmileg meghaladó fejezeteivel, amelyekből kevesebb történeti tényt ismerhetünk meg – ők a gazdasági kapcsolatok alaposabb tárgyalását részesítették előnyben.

A munkán belül a II.Világháborút megelőző időszak történetének bemutatása különösen sikeres. A politikai történések megértését jól alátámasztják a népességszám alakulásáról, az intézmények fejlődéséről, a közegészségügyi viszonyokról, az afrikai, illetve az afrikai gyökerekkel rendelkező értelmiségnek a kulturális összetartozás érdekében kifejtett tevékenységéről írottak.

Ahogyan a II. Világháború után a mához közeledünk, valamelyest nő a hiányérzet. Az események sokaságának számbavétele melett kevesebb figyelmet kapnak az említett témák, de nem csak azok. Öröm olvasni azt a finom elemzést, amelyet a szerző ad arról, ahogyan Franciaország egyre nagyobb befolyásra tett szert Afrikában a hidegháború időszakában, főként az 1970-es és 1980-as években (141-143.), ugyanakkor e sorok írója úgy véli, hogy korántsem esik elegendő szó a Távol-Kelet hatalmainak, Japánnak, Kínának, Észak-Koreának a jelenlétéről már ebben az időszakban is. Hiányérzete támad az etnikai konfliktusokat tárgyaló fejezet láttán, amelyben, és másutt sem esik szó az indiaiak szerepéről és helyzetéről az önállósult kelet-afrikai államokban, jóllehet gazdasági részvételük jelentősége aligha becsülhető le.

Nem meglepő, hogy ennyire széles témakört tárgyaló könyvben, bármennyire alapos is a szerző, akad hiba. Ma, amikor a rasszok létezését sem fogadják már el az afrikanisztika fellegvárainak számító országok tudományosságában, aligha akad antropológus, aki le merné írni, hogy Kelet-Afrikában „…a hamiták és a negroidok… ütköztek egymásnak." (22. o.). Kenyatta nem tanulmánykötetet, hanem monográfiát írt a kikujukról *Facing Mount Kenya* címen, és a cím fordítása sem szerencsés (A Kenya heggyel szemben…) (75. o.), hiszen a cím azt fejezi ki, hogy a Mount Kenyán (Kiri Nyaga) lakik Mogai, az isten, ezért a *facing* az arccal a Kenya-hegy felé, a Kenya-hegyre tekintve jelentést hordozza. Valami nagyon nem stimmel a számokkal az iskoláztatásra vonatkozóan (130. o.), láthatólag összecsúszott adatok nehezítik a megértést.

Ezek az apróságok azonban csak keveset vonnak le a nagyszerű könyv értékéből, amely pontos adataival világosan érthetővé teszi, hogy a kolonializmus, a neokolonializmus és a globalizáció egymást követően hogyan járultak hozzá Afrika leértékelődéséhez a rövid 20. század végére.

A műben az eligazodást névmutatók, a további tájékozódást pedig gondosan összeállított bibliográfia segítik.

NUBIAN WOMEN OF WEST ASWAN

Írta: Jasper Kata

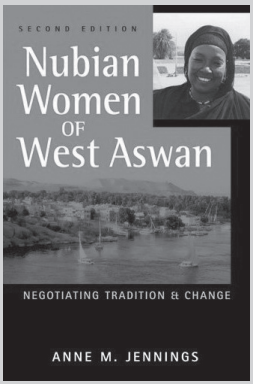

Nubian Women of West Aswan: Negotiating Tradition and Change

Írta: Anne M. Jenning

The American University in Cairo Press, Cairo, 2009

170 oldal

Az Egyiptomban, Asszuán mellett élő núbiai nők (és férfiak) mindennapjait hozza közel olvasóihoz Anne M. Jennings amerikai antropológus etnográfiája. Egy hosszú terepkutatás tapasztalatait mutatja be rendkívül sokoldalúan, végtelen empátiával és annyira érzékletesen, hogy a sorok olvasása közben szinte tapintható közelségbe kerül a város és azt körülvevő núbiai falvak: látjuk a színeket, érezzük az illatokat, megtapasztalunk valamit az ottani atmoszférából.

Az egyiptomi és a tőle délre lévő núbiai kultúra határán elhelyezkedő városban és környékén az első asszuáni gát építése óta (1898-1934) élnek mind nagyobb arányban núbiai csoportok, akik még az asszuáni Nagy-gát létrehozatala (1960-1971) előtt költöztek a városba, így őket kevésbé érintette személyesen az a trauma, ami a délebben élőket a gátépítés miatt megrázta, és tömeges áttelepülésre kényszerítette. Az önálló nyelvvel és kulturális elemekkel rendelkező, az egyiptomi lakosságnál sötétebb bőrű núbiai etnikum mára jelentős akkulturáción ment keresztül, etnikai identitását mégis büszkén őrzi, és az etnoturizmus révén kultúráját képes eladhatóvá tenni.

Jennings egy asszuáni családnál való féléves tartózkodást követően a Nílus nyugati partján fekvő Garb Asszuán, azaz Nyugat-Asszuán nevű faluban végezte terepmunkáit. 1982-ben 9 hónapot, 1986-ban 12 hónapot töltött a faluban, amelyet 1992 és 1997 között 1-1 hónapos látogatások követtek. Ezek tapasztalatait az 1995-ben megjelent The Nubians of West Aswan: Village Women in the Midst of Change (Núbiaiak Nyugat-Asszuánban: falusi nők a változások közepette) c. monográfiájában összegezte. A jelenlegi kötet ennek az átdolgozása, amely egy 2007-es, háromhetes látogatás során szerzett tudással, valamint két új, turizmusról és változásokról szóló fejezettel lett gazdagabb.

A könyv sorait olvasva megismerjük a szerző legfőbb informátorainak egyéni életútját, azt, hogyan élték meg a szülőfalutól távollevést, férjük újranősülését, mi

vezetett régi barátnők viszályához. Részletekbe menően értesülünk olyan társadalmi szempontból alapvető események menetéről, mint a lakodalom vagy a temetés, és ezekhez kapcsolódóan az anyagi javak mozgása. Emellett foglalkozik a Felső-Egyiptomban, de főként Asszuán környékén oly' elterjedt „női körülmetélés", azaz klitoriszkimetszés kérdésével, és annak társadalmi beágyazottságával is.

A monográfia többek közt olyan sztereotípiák ledöntésére is vállalkozik, ami az iszlám világon belül a nők alárendelt és kizárólag a magánszférára vonatkozó szerepét illeti. Egy olyan egyiptomi falusi miliőt tár elénk, ahol egy női és egy férfi világ él egymás mellett, miközben a köztük való átjárás korlátozott, főként a családon belüli, testvérek és házastársak közti kommunikációban merül ki. Asszonyokat mutat be, akik idejük nagy részét a házon belül főzéssel és takarítással, esetleg turistacsoportok fogadásával töltik. A nők baráti és rokoni csoportjának tagjai egymást rendszeresen látogatják, miközben ételeket és egyéb javakat ajándékoznak egymásnak, és megosztják egymással az aktuális híreket. A pletyka pedig egyfajta társadalmi kontrollként is funkcionál. Figyelembe véve, hogy bizonyos információk kizárólag a nők közötti csatornában áramlanak, a férfiak rájuk vannak utalva ezek megszerzésében. Megjegyzendő továbbá, hogy a férjeikkel való beszélgetés révén a nők is aktívan részt vesznek a magánszférán kívül eső döntések meghozatalában. Mindezek olyan rejtett információk, amelyekhez rövid, felszínes terepmunkát végezve nem lehetséges hozzájutni.

A kötetben szó esik az iszlám világban, szűkebben pedig Asszuánban tapasztalt társadalmi változások kérdéséről is. Jennings a „núbiaiság-tudat" utolsó ottlétekor még nem tapasztalt felértékelődéséről ad hírt, amelyet az etnoturizmus térhódításával és politikai eseményekkel hozza összefüggésbe. Ezzel egy időben megtudjuk, hogy a falvak fiataljai csodálattal adóznak a „nyugati" kultúra iránt, és unalmasnak találják saját közegüket, amelyhez ennek ellenére is ezer szállal kötődnek. Beszámol emellett a sokak által kedvelt romantikus tévéműsorokról, a szerelmi házasságkötések előtérbe kerüléséről, továbbá a mobiltelefonról és az internetről mint a párkapcsolatok elmélyítésére használt eszközről, és egyáltalán, a kapcsolattartás egy új módjáról.

Az összesen nyolc fejezetre tagolt kötet bevezetésében a szerző meghatározza vizsgálódási fókuszát, ami érinti a muszlim világban végbemenő gyorsabb és lassúbb változások, valamint a nők iszlámon belüli helyzetének kutatását. A fejezet további része a terepválasztás indítékaiba nyújt betekintést: a fenti témák és a núbiai történelem iránti érdeklődése mellett Jenings úgy érzi, afroamerikai lévén felül tud emelkedni azon, hogy „intellektuális kuriózumként" szemlélje kutatása tárgyát, másrészt úgy ítéli, bőrszíne miatt a közösségen belül, bár nem tekintették bennszülöttnek, teljesen kívülállónak sem. Az alapos etnográfiai háttértudásról tanúskodó bevezetést történelmi áttekintés követ az őstörténeti koroktól a núbiaiak áttelepítésének időszakáig. A harmadik fejezetben ismerteti azt a közeget, amelyben kutatását végezte. A környezet plasztikus ábrázolása Asszuán bemutatásával indul, majd a falu képének megfestését követően egy ház leírásával zárul. Ezután elénk tárja az

ott élő közösséget, majd a terepen töltött időszak reflexív leírása és ottani „családja" bemutatása következik. A soron jövő két fejezetet a női-, majd a férfi-lét ismertetésének szenteli, amelyben kitér a különböző alkalmakon viselt öltözékek, az egyes életszakaszokhoz kötődő rítusok, a napi rutin, valamint a núbiai nő- és férfiideál meg az ezekhez kapcsolódó kötelezettségek fejtegetésére. A hatodik fejezetben megvilágítja az általa ismert nők baráti és rokoni kapcsolatait, továbbá ezek társadalmi és gazdasági jelentőségét. Az utolsó két, újonnan hozzáírt fejezetben a turizmusra és az elmúlt tíz évben tapasztalt kulturális változásokra, azok lehetséges kimenetelére helyeződik a hangsúly.

A kötetben leírtakat két ábra, két térkép és tizenhét fekete-fehér fotó illusztrálja, ezen felül pedig a núbiai és arab szavakat valamint az antropológiai kifejezéseket magyarázó rövid szószedet, bibliográfia, illetve név- és tárgymutató gazdagítja. A szószedetben megadott núbiai és arab szavak a közösség által a mindennapokban használt kifejezésekre reflektálnak, azaz például a vőlegény és menyasszony szavakat csak arabul adja meg, míg a menyasszonynak és vőlegénynek az eljegyzésük vagy a lakodalmuk alkalmával adott ajándékra vonatkozó szó csak núbiaiul szerepel.

Jennings tartós terepmunkái alatt, amely során nemcsak az egyiptomi arab nyelvet, hanem a núbiai nyelv helyben beszélt, kenzi dialektusát is tanulta, olyan gazdag anyagot gyűjtött össze, amely segítségével megfigyeléseire, beszélgetéseire és interjúira támaszkodva állításait változatos példákkal tudta alátámasztani. E tekintetben egyetlen, ám fájó hiányosságnak azt tartom, hogy meglehetősen ritkán „beszélteti" a kutatott közösséget, ritkán idéz interjúiból, így az olvasó számára nem derül ki, tulajdonképpen hogyan is fogalmazzák meg maguk a núbiaiak egy-egy jelenséghez való viszonyukat, hiszen helyettük legtöbbször az antropológus szól.

A kötet átdolgozásának alapkoncepcióját illetően remek ötletnek tartom a változásokkal való mélyebb foglalkozást, de talán szerencsésebb lett volna egy teljesen új monográfia megírása, mint az eredeti toldozása-foldozása, aminek eredményeképp első olvasatra zavaró, hogy sok esetben nem derül ki egyértelműen, az elmondottak a '80-as években élt núbiaiakra vagy a 2000-es évek végének szereplőire vonatkoznak-e. Ehhez csak egy példát kiragadva: a harmadik fejezetben részletesen leírja jelen időben, hogy néz ki egy „tipikus" núbiai ház, majd a leírás végén külön bekezdésben tárgyalja, milyen típusú házakkal találkozott 2007-ben (33-34. oldal). A nők és férfiak életét bemutató fejezetekben egyáltalán nincs utalás a változásokra, arról csak a nyolcadik fejezetben ír.

A szerző szakmai kompetenciája elvitathatatlan, ami megnyilvánul úgy a núbiaiakról íródott korábbi irodalomban való tájékozottságban, mint a muszlim nőkről vagy az iszlám világban végbement változásokról szóló írások ismeretében vagy a turizmusantropológiai irodalom felhasználásában, amit a terepen tapasztaltakkal folyamatosan kommunikálva mutat be.

A történelmi áttekintést illetően sem kételkedhetünk Jennings alapos felkészültségében, legalábbis azon a szinten, ami egy egyébként nem történelmi témájú könyv megírásához elvárható. Belekerült ugyanakkor néhány pontatlan kifejezés, mint az

A-csoport kultúrája helyett a kevésbé használatos A-horizont kifejezés alkalmazása, vagy olyan helytelen információ, miszerint Egyiptom utolsó kusita fáraója Taharqa lett volna, aki egyébiránt Tantamani volt. Az a meglátása sem állja meg a helyét, hogy az ókori Núbiáról íródott cikkek és könyvek nagy része úgy kezeli a térség történetét, mintha az Egyiptommal sosem állt volna kapcsolatban. Egy olyan fordított viszony feltételezése is tévedés továbbá, mely szerint Núbia legnagyobb prosperitásának korszakai egybeestek volna az egyiptomi birodalom leggyengébb időszakaival. A valóságban elég, ha csak a virágzó Meroitikus birodalommal egy időben lévő Ptolemaiosz-kori és római kori Egyiptomra gondolunk!

Végezetül egy apró, ám mégis szembetűnő hibát szeretnék megemlíteni, a borítón látható núbiai falu ugyanis nem Garb Asszuánt ábrázolja, hanem Geziret Asszuánt vagy más néven Elephantiné-szigetet, háttérben a Nílus nyugati partján fekvő ókori elitsírokkal. Garb Asszuán ettől északabbra húzódik a nyugati parton. A képválasztás oka vélhetően esztétikai lehetett, lévén, Elephantiné sokkal közelebb fekszik a városhoz, így panorámafotót is sokkal egyszerűbb róla készíteni.

Minden fent megfogalmazott kifogásom ellenére remek írásnak tartom Anne M. Jennings monográfiáját. Núbiaiak közt kutató antropológus hallgatóként magam is számtalan, a szerzőéhez hasonló élethelyzetet átéltem, és valóban olyan nőket és férfiakat, valamint női csoportokat ismertem meg, amilyenek a könyv lapjain is megelevenednek. Az írás fölöttébb hasznosnak és hiánypótlónak is számít emellett, hiszen az 1960-as években, a núbiaiak áttelepítése idején született etnográfiákat követően viszonylag kevés vonatkozó írás jelent meg, a gender antropológiai megközelítésről nem is beszélve. Végezetül a könyv által egy végtelenül szórakoztató és tartalmas olvasmánnyal gazdagodhatunk, amely számot tarthat szakmabeliek és laikusok érdeklődésére egyaránt.

Afrobreakz

AFRO BREAKZ

info@afrobreakz.hu

Egy nyugat-afrikai tradicionális ütőhangszer (a djembe) iránti közös lelkesültség vezette a korábbi margitszigeti dobosokat az Afrobreakz 2008-as megalapításához. A csapat 8-10 főből álló baráti társaságból alakult, akik 2 éve zenélnek együtt ebben a formációban, de együttműködnek megannyi más zenei csoporttal is. A nyugat afrikai ritmusok, dobnyelvek követői. Nemcsak táncos esteket, partykat, és részben afro-diszkós esteket is szerveznek élő dobzenével, hanem részt vesznek számos Afrika-ünnepélyen, fesztiválokon, felvonulásokon, fellépéseken is. Megannyi esetben tűz-zsonglőrökkel is fellépnek, időnként a hasonló zenéket pártoló lemezlovasokkal is fúzióba állnak. A csapat nemrég táncosokkal bővült, így programjaik egyaránt szólnak a zenehallgatóknak, kísérletezőknek, táncra vágyóknak, energikus hangulatba ringatózóknak is.

A csapat nevéről: míg az AFRO nemigen szorul magyarázatra, a Breakz sokakban kérdést ébreszt. A szó alkalmazása ehelyütt kettős értelmű: egyrészt a break az afrikai zenéknek (jazz-nek, népzenének, szakrális zenének is) olyan szólófrázisa, amelynek egyéni hangzása, „kérdése" és ritmusa a többi hangszer váratlan válaszát, ellenbeszédét vagy elhallgatását idézi elő. Ilyenkor nemegyszer szünetek, közjátékok vagy szólók is történnek, a szaggatottság és a szólammegosztás is számos változatban előfordul.

SÖTÉTLŐ CSILLANATOK – AVAGY AFRIKA KELET, ÉSZAK S ÖNMAGA FELŐL

Írta: A. Gergely András

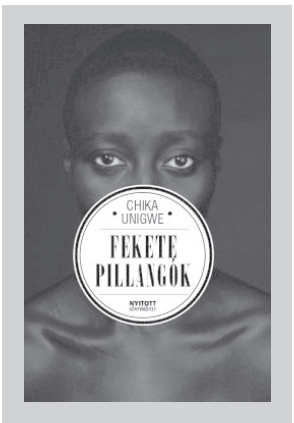

Háromszáznegyven oldalnyi sűrű reménytelenség… Sem letenni nem lehet, sem kilépni belőle, sem újragondolni-átérezni, sem tudomásul venni. Csak utálni lehet, őszinte és kiszolgáltgatott gyűlölettel, hogy úgy látszik, ilyen a világ s nem tehetsz ellene, sem róla, sem érte. Négy sors, négy kis- és kamaszlány-sors, Afrikából indítva, egy antwerpeni piroslámpás negyed pillangóinak szálláshelyére időzítve, ahol vallomásaik elhangoznak, s keretet kapnak szárnyaló vágyaik, a jobb vagy tűrhetőbb, szebb vagy csillogóan pompás jövőreményeik. Férfiközpontú afrikai társadalmak asszony-konvenciói, szemben a felnövekvők ábrándjaival, majd európai férfikonvenciók, szemben a nőiséggel és önmaguk esélytelenségeivel – csak a helyszín más, csak a csillogó fények kontrasztja másabb, mint a Fekete Földrész falusi-városszéli eseményrendje, ám a sötétség földrésznyi tobzódása épp oly súlyos, mint e kontrasztok bőrszínbe, hagyományba, erőszakba és kíméletlenségbe öltözött világai másutt a világban. Chika Unigwe könyve akkor is dokumentum, ha nem „leleplező" vagy „oknyomozó újságírói" hajtóerő lakik benne, hanem az Asszony Tragédiája, a Nő Pokla, a fohászokból szőtt Leánykori ártatlanságok keserű gyász-zenéje.

A Fekete Pillangók sorsa[1] nem a „piroslámpás házak" olvasóinak vagy látogatóinak kedvenc regénye, mégcsak nem is maguké a pillangóké – de a Flamand Irodalmi Ösztöndíjbizottság támogatásával született, az írónő hat eddigi regényét és más munkáit is elismeréshez juttató európai világ lenyomata (is). Éppúgy halálosan kegyetlen az otthoni világok végtelen lepusztultsága, emberi korcsosulások burjánzó tömege a szereplők sorsában, mint a jólneveltségére és pedigréjére sokat adó európai világok személyiség-gyarmatosító otthontalansága, lélek- és test-kizsákmányolásra épülő hűvösebb gyilkosságai. Afrikai lázadók gyilkos erőszakja vagy pedofil rokon megrontó kegyetlensége, perspektívátlan szegénység és ígéretes világok tárgyi vagy szimbolikus rózsaszínjeibe menekülés, öntörvényű és szabad emberi létformák hiánya, ábránd és kapaszkodás a lehetetlen lehetségességébe – ezek ülnek a négy sors és életút közös pillanatain, s végig a regény fő szálán, mely végigvezet a kislányos reményektől az értelmezhetetlen gyilkosságig. A kötet dramaturgiája az

adottból, s a már-már indításként is létező hiányzérzetből fakad, amely összehozni, emberibb világ felé ablakot nyitni segíti a szereplőket a véghelyzetben, az irracionális állapotoknál is zúzósabb halál magyarázhatósága révén, miközben a személyes portrék a fekete lányok még sötétebb múltjaiból eredő utakon kalauzolnak végig. Az ébenfekete testek esendő ártatlansága körüli szuroksötét ártalmak pedig elkísérik őket tanyából és faluból a tízmilliós világvárosba, akár a másik vagy sokadik földrészre is, a kollektív és társas idegenség tágas tereibe. S mint a Nyitott Könyvműhely más kiadványaiból is (akár Pakisztán a helyszín, akár egy muszlim női lét, akár a rejtélyesen feketéllő középkor titkos fényei vagy a posztmodern öko-jóslatok sötétlő futurisztikai perspektívái), ebből a kötetből is a végtelenül kilátástalan jelenlét olyan humánus árnyalatai sugároznak elő, hogy az olvasó szinte képtelen eldönteni, életkorszakot vagy léthelyzetet akarjon-e inkább cserélni, vagy sodródjon bele nyugodtan a menthetetlenül kegyetlen világok fölötti enigmatikus derűtlenségbe. A kiszolgáltatottság antropológiájának oly fényes lenyomatai honolnak e könyv szikrázóan fekete világaiban, hogy szinte sorskérdésként eldönthetetlenné lesz immár, meg lehet-e bármikor is állítani ezt a világot, hogy kilépjünk belőle, vagy épp elég elviselhetetlen teher már az is, ha követni tudjuk Ama, Sisi, Efe és Yoyce alkalmi helyzetét és pillangólétének előzményeit. A prostitúció, mint kénytelen eszköze mindannak, aminek képtelen legalizálásából otthonuk kényszerű elhagyásával próbálnak menekülni, ábrándokat szőve, a messzi és tökéletesb Európa világait áhítva, a dokumentum-ihletettségű kötet szinte minden lapjáról azt üzeni: nem a vágy, nem a hajszolt szex vagy a könnyed életstíl vágya teremti a hazug körülményeket, hanem annak legalitása, amit emberellenesnek fogad el bárki, amikor primer érdekeinek épp az kedvez. Ekként diszkrét kontraszt már az is, hogy sorsuk megírásából nem a maguk hasznára kamatoztatnak, hanem írói, kiadói, olvasói valóságshowba segítenek illeszteni mindazt, ami nemcsak konstruktum, csinált-művi valóság leképeződése, hanem alakítója, újraírója is a „létező legjobb" világoknak, a csillogás iparágának, a pót-létek leképeződésének, a test örök haszonelvű sikerének.

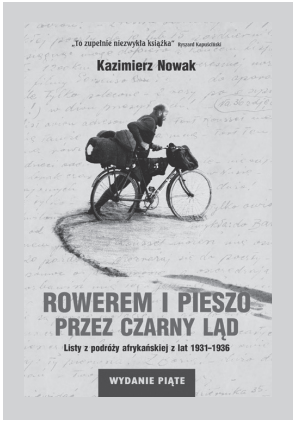

A létező s lehetőség szerint legjobb világok bizonnyal nem csupán a markáns tollú írónők elemi szolidaritására várnak, hanem még intenzívebben, az irodalom lélekhatékonyságát messze meghaladó /gyarmati/ újvilágok formálására elszánt törekvések átfogóbb dimenziói közt is alakulnak (ki és át). Ilyesfajta /világ/képekhez, fejlődésváltozatok összképéhez alapozó értékekkel járul hozzá mindaz, ami történeti előképekkel pontosítja a jelen állapotokat. Kazimierz Nowak afrikai fotóinak és tárgyainak kiállítása a Lengyel Intézetben volt látható 2011. január vége és március vége között. A 40.000 kilométernél is hosszabb úton készült tízezer fotóból persze csupán csekély ízelítő kerülhetett elénk, de ezek klaszszikusan „régies" eredetisége, leíró hitelessége és elbe-

szélő részletessége izgalmas látvány annak, akit akár a turizmus, akár a kerékpározás művészete, akár a fotóművészet antropológiai igényű hitelessége vonzani képes, s még inkább annak, aki Afrika iránt mutat érdeklődést. Emberevők törzsi miliője, tuaregek barátságossága, egyiptomi fellahok fogadókészsége, sillukok, vatusszik, pigmeusok, busmanok, transwaali búrok, babingók, arandák és meganynyi egyéb bennszülött nép ijedt vagy csodálkozó érdeklődése vette körül hősünket, aki Tripoliból indulva Szudánon, Belga-Kongón, Ruandán, Délnyugat-Afrikán, Angolán, Kongón és Francia Nyugat-Afrikán át kerekezett vissza Algírig. Mint előtte közepesen sikeres biztosítási ügynök Poznanban, a gazdasági válságtól kibillentve szerény családi egzisztenciájából, már 1925-ben (és három évvel később is) bejárta drótszamáron Európát, Hollandiától Románián át Görögországig és Törökországig, hogy utazásairól földrajzi és turisztikai magazinokat tudósítson, de eljutott Tripoliig is, ahonnan azután 1931-ben afrikai nagy vállalkozását elindította el. Az emlékkiállítás csupán évfordulós gesztus volt, de Nowak kötetének 2007-es kiadását áttanulmányozva[2] egyértelművé vált, hogy a töretlen akaratú, borzas szakállú és sovánka lengyel épp oly különc összképet nyújtott öt éven át az afrikaiak számára, mint amilyet Ő maga fényképezett a gyarmati sorban élő Afrika java részében. A magányos megszállottat arab nyelvtudása is segítette Afrikában, de ennek kevesebb hasznát vette a malária, lepra, fekete láz, álomkór és más betegségek vidékén, helyi törzsfőnökök vagy királyok kunyhójában/udvarában. Mint ahogy kerékpárját is sokszor inkább cipelnie kellett a líbiai homoksivatagon és úttalan erdőkön át, ahogy nem vehette igénybe antilop-vadászat közben, vagy javítania kellett naponta kerékcserével vagy tüskebalesettel fűszerezve… Erénye mindannak, amit véghezvitt, nem is csupán a mersz, a vállalás eltökéltsége, az áldozatvállalás parttalansága, vagy akár a fotók ezreinek korabeli sajtóba, később nemzeti és néprajzi múzeumokba kerülése, hanem feltáró útjának Afrika-kutatási eredményei voltak, melyek utóbb a krakkói Jagello Egyetem Földrajzi Intézetébe, Varsóba vagy a wroclawi Néprajzi Múzeumba kerültek, midőn előadások keretében elvitte és bemutatta eredeti anyagait, aprólékos leírásait, naplóját és kultúraközi megfigyeléseit. Sajnálatos hiányérzet maradt „beteljesületlen" életműve helyén, hisz egy évvel afrikai útjáról visszatérte után Indiába és Délkelet-Ázsiába készült, de a malária sosem múló hatásával vegyes tüdőgyulladás 1937-ben végzett vele.

A képanyag a folklorista, néprajzi gyűjtő és elemző megfigyelő számára kivételes mennyiségű és aprólékos feldolgozásra is esélyes hagyaték, melyben az afrikanisták szinte „bevett" attitűdje mutatkozik a leglátványosabban: fotók, melyeken személyesen is látható elejtett antiloppal vagy leopárddal, silluk harcosokkal ácsorog az idő múlásának rejtelmén gondolkodva, pásztornépek kunyhói előtt üldögél a Csádtó környékén vagy a Felső-Nílus vidékén, pigmeus vadászaton vagy szaharai teafőzésen látható. Nowak elsősorban hétköznapi eseményeket fényképezett, gazdálkodási módokat, lakótereket, csoportszokásokat, jelképeket, építkezési módokat örökített meg, s mindezeket tüzetes (vagy legalább magazin-mellékletben roppant szórakoztató hatású) úti esszékkel és bölcsész-néprajzos-földrajzos élménybeszámolók-

kal tarkította írásban is. Földrajzi és néptudományi ismeretterjesztő munkássága ma már múzeumi foglalkozások, szakmai közlemények, múzeumpedagógiai attrakciók, gyermekregények tárgyaivá lettek. Ahogy poznani emléktábla-avatásán Ryszard Kapuscinski pátoszos lelkesültséggel megfogalmazta: „Kazimierz Nowak megérdemelné, hogy teljesítményét a lexikonok és enciklopédiák olyan Afrika-kutatóké mellett említsék, mint Stanley és Livingstone (…) Nem sokat fényképezték akkoriban Afrikát, az alkalomszerűen készült fotográfiák nagyon hivatalosak: törzsfőnököket, különleges ünnepségeket, Afrikába látogató fehéreket örökítettek meg. Kazimierz Nowak viszont a korabeli Afrika hétköznapjait kapta lencsevégre: megörökítette azt az Afrikát, amelyet ma már hiába keresnénk – egészen rendkívüli dokumentációt hagyott ránk". A dokumentáció azonban csupán az egyik szempont. Minthogy a fotók „egyetemesen érthetőnek" vélt nyelvén szól úti jegyzeteinek e látványosabb része, gazdag forrást jelenthet a *vizuális közlésmódok*, kutatói interpretációk és mindenekfölött az Afrika-megszállottak számára. Korántsem mellékesen, a feljegyzések mind a történészek, mind a néprajzosok, kulturális antropológusok, afrikanisták jelen és jövő nemzedékei számára is alapvető források lennének, (sajnálatos módon, a hozzánk Afrikánál térben közelebbi, de cserébe sokkal kevesebbek által értett lengyel nyelv okán azonban mégsem lehetnek… Részletesebben és képesebben: http://www.kazimierznowak.pl/afryka-kazika/).

A szöveg maga a szó hagyományos értelmében vett útinapló, de nem naponkénti bejegyzésekkel, hanem rövid, tudósító jellegű összefoglalókkal (ismét jelzem: magazinok, lapok számára készült eredetileg), ezt tarkítják helyenként tónusfestő párbeszédes részek vagy aprólékosabb tematikus egységek (pl. Fekete Afrika és Fehér /'arab'/ Afrika; állatok és növényzet; vadászat; tavak vidéke, bazárok világa, homoksivatagi életvilág, lengyel külképviselet bemutatása, királyi udvartartás, neves személyiségek portréfotóval, stb.). A textus az *úti eseményeket*, látnivalókat követi, hegyeken-folyókon-falvakon-bozótban-bazárban is a felfedező érdeklődés révén emeli ki az érdekességeket, de a földrajzos-néprajzos-természetjáró szemüvegén keresztül láttatja a földrész népeit, életmódjait, perszonális karaktereit, természeti különlegességeit. Népélet-leírások, biológiai megfigyelések, környezetbemutatás, egyének-családok-csoportozatok főszereplésével, jobbára félközeli nézőpontból (azaz kevesebb a portré, visszafogott a nagytotálos fotók mennyisége is). A *kötet összes fotójának* /sajnos erre adatot nem találtam, körülbelüli becsléssel száz-százharminc lehet/ mintegy harmadán-negyedén Nowak maga is látható (túrája egyszemélyes volt elvileg, de néhány kép esetében sejdítem valamely „segítő" jelenlétét egy-egy expozíció erejéig, a többi önkioldós expozícióval is készülhetett). A leíró képek legtöbbször fotóesztétikailag kifejezetten ízlésesen komponáltak, nem egy esetben kvalitásos művészi érzékre vallanak (túl a *negatív filmanyag megmaradásának* „természeti csodáján", öt éven át szaharában és folyón, esőerdőben és magashegyi viszonyok közt, sátorban és maga-magának faragott bárkán, párducvadászat közben és kősivatagi teafőzés idejében is). Sem a beállított fotók („Őfelségem YX Őfelségével pacsizik a palota lépcsőjén; „éppen párducot nyilazok…", „teveitató

kúthoz érkezem…", stb.), sem a táj- vagy természetképek nem zavaróan „idegenkezűek", a képanyag java részén konzekvens esztétikai tónus uralkodik. A képek természetesen fekete-fehérek.

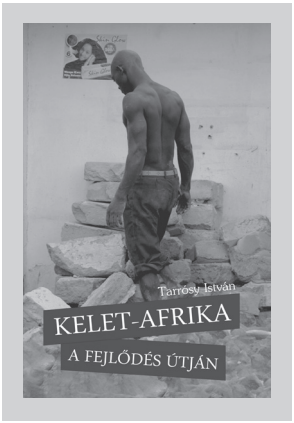

Nowak népleírásai és fotói a maguk korában kedvelt, de a mai olvasó számára sem ismeretlen megjelenítési módot, értekezési tónust követnek. Szövegeiben, ha utalások formájában talán meg is nyilatkozik a földrajzos pontossága és a publicista elbeszélő kedve, arra már nem futja nekibuzdulásaiból (nem is volt szándéka, persze), hogy a homokdűnék, szaharai vagy síksági életmódok, hordák-törzsek-nomádok bemutatását akár uralkodóik társaságában is az életsorsok hátterében zajló érdekszférák bemutatásával is illusztrálja. Épp e téren, a politikai érdekhátterek működési dinamikájához szolgál viszont adalékként Tarrósy István kötete, aki lassan évtizede immár az afrikai vagy Afrikát körülölelő társadalmi-piaci-kooperációs belvilágok egyik legfőbb kutatójává érett. Mintegy évtizeddel ezelőtti kelet-afrikai első útját követően tanulmányok és cikkek, előadások és szerkesztett könyvek, doktori disszertáció és monográfiák során át foglalkozik immár Kelet-Afrika megannyi problematikájával, legutóbbi művében a történeti és politikai, diplomáciai és gazdasági sodrások egyik góc-térségével, a Kelet-afrikai Közösség tagállamainak perspektíváival.[3] Nem valamely utazó nagykövet, kíváncsi újságíró vagy kalandor kanyarulatait követik könyvének fejezetei, hanem a politikai Afrika kutatására elszánt elemző, kérdező, válaszkereső és értelmező jól tagolt deskripciója, amit a kötet kínál. Ugyanakkor magába foglalja a személyesség jegyeit is, mind érdeklődés, tudás, tapasztalat, átgondolások terén, mind a kiválasztott terepek, személyiségek, interjúalanyok sok tucatjától nyert információk áttekintő feldolgozása szempontjából. Hétköznapi történelmek, harcok és tétek, esélyek és kucarcok folyamatain át vezeti olvasóját, kinek puszta informálására külön fejezetek szolgálnak a kötet végén országonkénti bontásban, körvonalazó adatokkal, miután megtörtént a nagyobb térségek, regionális folyamatok, függetlenségi harcokon átvezető „nemzeti" utak, belső konfliktusoktól tagolt játéktér körülrajzolása és a jellegzetes belső fejlődési utak összehasonlító szemlézése. A nyolc nagyobb fejezet a keleti partoktól, Zanzibár felől halad Tanzánia, Kenya, Uganda, Ruanda és Burundi hatalomgyakorlási korszakai, etnikai és pártpolitikai konfliktusai, helyi hatalom kontra térségi uralom gyarmati időszaka, a függetlenedés perspektívái, államközpontú építkezés, regionalizációs trendek és civilizatorikus térátalakulás, külföldi hatások, falu és oktatás, földreform és pénzpiac, együttműködési és leszakadási hullámzások, kínai, indiai és japán fejlesztési víziók átkarolása felé. Összességében a Közösség tagjainak összetartozási és szegmentálódási, kényszerű és szabad, belső hajtóerőknek megfelelő és külső piacok által szorgalmazott függésrendjét mutatja meg aprólékos pontossággal, szóvivő és példa-személyiségek szak-

véleményére építve, a résztvevők perspektíváját is súlyán mérve. A kötet ha megkerülhető is lenne „parciális" témakörével vagy „múlt időket" idéző tematikájával, az sajnálatos vakságra vallana, mivel mind a Közösség históriája, mind a földrész geopolitikai és geostratégiai szerepköre egyre fontosabbá válik, nem csupán ha a napi híreket olvassuk, hanem ha migrációs, nőpolitikai, egyenlő esélyteremtési, financiális befektetési, humanitárius segítségnyújtási terekben, vagy az uniós Európára mind súlyosabb felelősségként nehezedő Afrika-politika kimunkáltságának hiányán gondolkodunk. Föderációk és háborúk, közös pénz és elmaradottság, partnerség és nemzetvíziók, helyi kihívások és térségi válaszok szempontjából épp oly fontos földfolt ez, miként az oktatási piac, az agrárfejlesztés, a környezetvédelem, a vízkonfliktusok, az etnikai vagy kultúraközi huzivonák, háborús befektetések és globalizációs folyamatba illeszkedő lokális integrációk szempontjából. A Szerző ezért nem csupán „egyik Afrika-könyvet" teszi könyvespolcunkra az évente megjelenő egyre több közül (jelzem, kiadóként éppen Ő maga tesz ezekért a legtöbbet, pécsi Afrikakutató Központ kialakításával, az *Afrika Tanulmányok* folyóirattal és forráskiadványok, konferenciák, stratégiai viták kezdeményezésével és projekt-formájú szorgalmazásával is), hanem a hazai afrikanisztika újraélesztésében további markáns szerepet vállal e földrajzi-politikai-gazdasági nagytáj jellegzetességeinek megjelenítésében, egyúttal a hazai politikatudomány egy szinte hiányzó (vagy legalább is hiányos) területének megkonstruálásával. Ebben a szinte „tradicionális" fejlődés-képletekhez újonnan járuló kelet-nyugat pólusháborúk, az észak és dél harcán túli dél-dél konfliktusok, a civilitás és a hatalomkoncentrációk „új regionalizmusai" kapják a mind súlyosabb szerepet, előidézői és következményei is a belső sodródásoknak és a jövőképeknek, melyek immár korántsem oly „távoliak" Európától vagy az integráció jelen állapotától, mint amilyennek látszanak, s épp így a keleti tigris-modellektől sem függetlenek, sőt az amerikai vagy brazíliai térnyeréstől sem mentesek, időjárási ciklonok helyett civilizatorikus viharok és földmozgások hordozói vagy reprezentálói is egyszersmind.

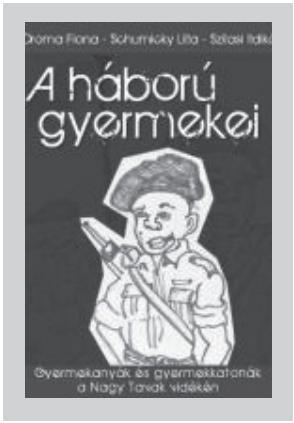

Civilizatorikus viharok pedig bőséggel akadnak – épp a legsúlyosabban és legsűrűbben Kelet-Afrikában. Ott, ahol a belső háborúk, lingala és luo, iteso, dinka, langi és acsoli csoportok törzsi konfliktusai, no meg a rájuk telepedett gátlástalan haramiák kegyetlensége szüli a népek kiirtását, családok százezreinek és millióinak megcsonkítását, tízmilliók megbetegítését-megfertőzését és százmilliók jövőjének gyökeres likvidálását. A háború gyermekei és gyermekanyái[4] szólalnak meg a menekülttáborban, apácazárdákban élő fiatal nők hangján, akiknek évei, vagy hónapjai, de akár csak napjai teltek el kormánykatonák és lázadók közötti fegyveres konfliktusok tűzterében, erőszak-robbanásában, végtelen kegyetlenségében. A vallomást tevő, meginterjúvolt

nők többsége kilenc-tizenkét éves volt, mikor rabságba fogták, kínozták, éheztették, kiképezték, meggyalázták, megsebesítették vagy megcsonkították, lelkileg elpusztították és életre szólóan tönkretették. Ez a kis könyv nem egyszerűen egy százhetven oldalas propaganda-kiadvány (bár sok tekintetben arra emlékeztet), sem nem „fehér könyv" olyan vádeljárásban, ahol évek százezreit is kevés lenne kiosztani a bűnösöknek, hanem a dantei pokoljárást minden költőiséggel nélkülöző „fekete könyv" azok hangján, akiknek sikolyát és szenvedéseit nincs olyan európai irodalom, mely megjelenítette volna az elmúlt évezredekben. Egyetlen vallomásos portré (tizenkettő van a kötetben) akár egyetlen lapján is több vér folyik, mint az Iliász egy egész énekében, az összes Shakespeare-királydrámában vagy a Don-kanyar naplóiban. A térség, Észak-Uganda, Kelet-Kongó, Dél-Szudán és Szomália nagy háromszögében a Nagy Tavak vidékének népei az 1986 óta folyó háborúzásban (durván-kendőzetlenül szólva) vagy fölszámolódtak, elűzettek, hazátlanná váltak, szétrobbantak, menekülésre kényszerültek vagy menekülttáborba kerültek, vagy talán meg is haltak. Mintegy két millió ember él menekülttáborban és őrzött falvakban, több tíz- és százezer ember esett áldozatul, minden harmadik nőt megerőszakoltak, több mint ötvenezer gyermeket elraboltak, több tízezer gyermek vált árvává és több százezer embert telepítettek ki azok mellett is, akiknek otthonát, faluját porig rontották, bombázták. Családok tagjait egymással végeztetik ki, hetekig nem kapnak inni sem, hónapokig csak falevelet-gyökereket vagy rabolt élelmiszert esznek, rablóbandák és martalóc csoportok folytonosan tartó, napi két perc szünet nélküli menekülési-lövöldözési-bombázási-rablási akcióitól frusztráltan küzdenek a túlélésért, lényegében az önfeladás és halálvágy határain túl is megfordulva. És akkor ők még a sikeres túlélők, akiknek módjuk van mindezt elmondani Oroma Fiona és Schumiczky Lilla terápiás interjúiban, vagy leírni-lediktálni és megjeleníteni Szilasi Ildikó Kinshasában gyűjtött reintegrációs tábori gyermekrajzaiban. Átnevelt és elvadított gyermekek, hatéves kortól „katonaképesen", géppuskákkal a vállukon, hullák hegyein és sebesültek tengerén át maguk is rablóvá, gyilkossá és egyúttal áldozattá téve, gyakorta a kifejezési és ábrázolási tartalmak kisded-szintjén, de már kábítószer-, alkohol- vagy cigaretta-függésen túl készítenek néhány szavas színes vallomásokat… – az évezredforduló legnagyobb és legpusztítóbb genocidiumának, fekete holokausztjának tanúiként folytatva még lehetséges életüket. *Korszakos könyv*, Afrika ismerete lehetséges gazdasági mutatók, vallási térképek vagy ébenfa-szobrocsák múzeumi és magángyűjteménye révén, de a hozzávetőlegesen vázlatos kép is szegényes maradna mindenkiben, aki e lapokat nem ismeri… Afrika víziója az Egyesült Államok, Európa vagy Ázsia felől lehet komplex, perspektivikus, katonai, gazdaság-, felfedezés- vagy turizmus-orientált is akár, de e sötétlő véres csillámlás nélkül mai hétköznapjairól még fogalmat alkotni is illúzió.

Ebben az illúziótlanító világban született és kelt hadra az a Sierra Leone-i srác, aki kiskamasz rapperként élte éppen iskolás éveit, mikor a városi ki-mit-tudos szereplésre várva derült ki számára, hogy családját és lakóhelyét lázadók söpörték végig, s menekülnie kell több hónapon át, hogy életben maradhasson egyáltalán.

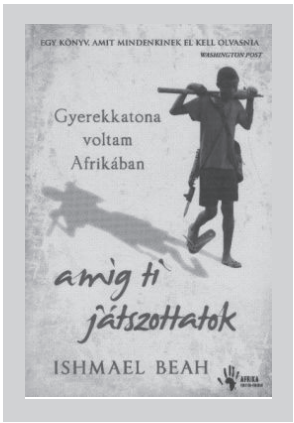

Tizenkét évesen, még mielőtt a felkelők RUF bélyegzőjét (Forradalmi Egység Front) izzó bajonettel a bőrébe vésték volna, menekülésbe kezdett a túlélésért, reménybeli távolodásban a napi vérenzésbe és drogfüggő kegyetlenségű vérhabzsolásba sötétülő tájon, ahol visszaemlékezéseinek első fele zajlik. Már tizenhárom évessé lesz, mire elcsípi a kormányhadsereg, gyilkoljon hivatásból, ha már úgyis mindenki és mindenütt, mindenkor és mindenkit lemészárol, ha van oka rá, ha nincs. A gyerekkatona[5] létformája, mindennapjai, sodródásai és egykor költői lelkének önreflexiói a saját poklok mélységei felé, majd véletlen szabadulása a gyermekkatonaságból egy UNICEF akció nyomán, s hónapokig tartó rehabilitálódása egy reintegrációs központban képessé teszik arra, hogy a kábítószeres közönyben végrehajtott kegyetlenségek víziója mint önnön kiszolgáltatott helyzetének és további háromszázezer gyerekkatona állapotának meghaladási lehetősége kínáljanak megszabadulást az emlékanyag kínjaitól. Egy amerikai meghallgatáson/tanúságtételen túl, s újra otthon a megújulóan meginduló háborúságra rádöbbenve veszi ismét menekülésre az irányt, hogy New Yorkban befejezze tanulmányait és politológus diplomával a zsebében attól fogva nemzetközi humanitárius szervezetek szóvivőjeként keresse esélyét az új jövőnek, melynek kiváltsága jól láthatóan már nem Afrikához kötődik. Az önvallomás és szembesülés könyveként milliókhoz eljutó opusz magyar kiadása is zordan tükrözi a kontrasztot: míg mások játszanak, tanulnak, gyarapodnak és cseperednek kiskamasz korukban, a sok százezer gyermekkatona vére és nyomorodása jut osztályrészül olyanoknak, akik a békétlenség és pokolmély kegyetlenkedés sodrába kerülnek védtelen gyermekként Afrikában. S hamar megtanulják: akinek nincs kendője, sisakja vagy műholdvevő telefonja, arra azonnal tüzelni kell, meg olykor arra is, akinek van... Az emberiség elleni bűnök, nemzetközi humanitárius jogok elleni vétkek és háborús bűnök már csak azok számára válnak fogalommá egyáltalán, akik túlélték ezeket. Az erről való tudást olvasóival megosztva viszont olyanok nyugodt lelkiéletét is felborzolja és elborzasztja, akik legalább gondolkodni nem restek a történteken…

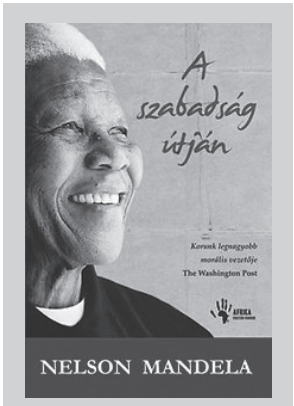

A fenti oldalakon, majdhogynem a Fekete Pillangók életképeitől kezdve egészen a kiskamasz gyilkosok bosszúvágyáig Afrikának az a mélysötét arca vonul el előttünk csillogó fegyverzetben, amely talán sosem volt tompább és halkabb, esetleg csak kevesebbet hallottunk róla és még ritkábban kaptunk vallomást maguktól az áldozatoktól. A lét lehetséges rabságainak és szabadságainak útjain azonban járnak még olyanok is, kik számára a legkétségesebb időkben és helyzetekben is marad

egy apró csillanat a sötétségben, töredék remény a pusztulás közepette, olyan új, „kreol testamentum", mely az emberiség előtti személyes példával akár a véres boszszútól is elállni tehet képessé.[6] Nelson Mandela példája, szabadságharcos léte, megszenvedett rabsága és dicsfényre jutó humanitárius szerepvállalása oly kontrasztot állít az apartheid-rezsim dél-afrikai fenekedettsége és a tárgyalásos méltóságkeresés békés módja közé, hogy az végenincs vonulásnak tetszik inkább *A szabadság útján*, semmint a preventív támadás eszközének. Holott a faji elbutulásnak azok a fényes példái, melyek mögött akár egy dicső világbirodalom uralmi érdekköre és maradék befolyása áll, éppen ettől a kitartó és soha véget nem érő kiállástól lesznek ellenpontozható elemei, méltósággal lebírható helyzetei az ott élők, sőt a világon bármely nagybirodalmak lakosai számára is. Mandela falusi indulása, jobb reményű feltörekvése, s az ezzel szembeni bántóan durva apartheid dacára megszerzett jogi végzettsége alkalmassá teszik olyan alkuképes és erőszakmentes életút kivitelezésére, melynek ha velejárója kellett legyen az 1950–70-es évek faji-politikai elgondolások mentén önszerveződővé váló „nemzedékiség", a „nagy tettek" tárgyalásos és morális programja, végső soron ez a türelmes bölcsesség arra is képes és alkalmas volt, hogy 27 évi börtönélet után sem lett megtorlóvá, a másságot kizárólagosságként elutasítóvá vagy érvényesítővé. Morális példázata épp ettől növekszik egyetemes érvényűvé, egyúttal a „makro-univerzumon" belül olyan Afrika-politika mutatványává is, amely az elnyomó rezsimek, a fajpolitikai eszmék nagytáji mintázatában mindörökké súlyosabb ellenpont marad, mint a nemzet-elvű gondolkodás bármi áron terjesztésének brit vagy hollandus példája lehetett. Mandela magányos és morális „királysága" a sötétlő égbolton az az eligazító csillagzat, amely nem csupán a glóbusz Afrika-víziójának vagy Afrika-konstruktumának, hanem a mindenkori érdekérvényesítési stratégiáknak tájfüggetlen bizonyítéka is. Ha a fentebb megolvasott kötetek arról győzhetik meg olvasóikat, miképpen és mennyiben maradhatott örök képtelenség női sorsok, alávetett egyének, szenvedő tömegek, védtelen gyermekek és anyák méltóságát tipró magánpolitikák eszköztára, akkor Mandela szabadság-útja a végtelen önkénynek is ellenálló lehetőség, a csakazértis demokrácia példázata és tanítása, a kierőszakolt és erőszakos fennhatósággal dacoló erőszaknélküliség Gandhi nyomán bizonysággá vált humanista küldetésesség bölcsessége. Ezzel pedig nemcsak történelmi mese, a dél-afrikai apartheid élő cáfolata, hanem a megalázott afrikaiak számára is a társadalmi megbékélés illúziójának markáns emlékezeti alapanyaga és viselkedéstörvénye. Enélkül ugyanis nemhogy „fejlődő" vagy életképes, de még létező Afrika, globális szolidaritás és egyetemes igazságosság sem lehetséges…

Fejlődés és életképesség, az uralkodó (északi) Európa és az alárendelődő (déli) Afrika, a haszonelvű fehér Egyesült Államok és a piackereső Ázsia vagy Dél-Amerika konfliktusos kérdései kétségtelenül az elmúlt évszázad alapkonfliktusaiként jellemezhetőek – ugyanakkor épp a fejlesztés-elvű vagy globális piaci folyamatok kapcsolathálózatainak változására figyelmeztetnek a Dél-Dél viszonyrendszer kortárs kutatói. A nemzetközi erőtérben Európa és az Egyesült Államok Afrika-poli-

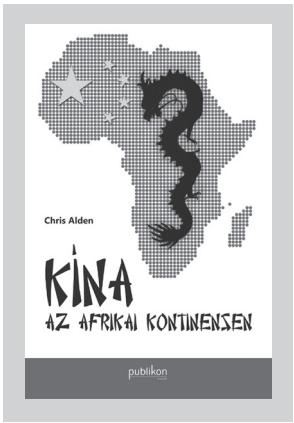

tikái mindegyre kiegészülnek a bővülő és sűrűsödő viszonyrend sino-afrikai problematikájával, másképpen szólva Kína Afrikában teret nyerő hatásának nagyhatalmi érdekmögöttesével. A kínai-afrikai kapcsolatok[7] sok évszázada most a fejlesztési és migrációs hullámokon túl immár nyersanyag-, piac-, munkaerő- és lakótér-keresési sodrásba vezet, s ennek sok-sok felkiáltójellel komponált elemzését Chris Alden mint interkontinentális összhatást világítja meg. A globális politika terében az ázsiai sárkány árnyéka nemcsak mintegy „fölváltja" a korábbi európai és amerikai sötét jelenlétet, de magát a fehér világot is tónusváltásra kényszeríti: a sino-afrikai transzfer az egykori fekete-fehér relációk és fehér-fehér alkuképesség fölébe helyezi a transznacionális és interkontinentális kihívásokat, a Globális Dél formálásának várhatóságát, s ezzel soronkívüli feladattá teszi a kétoldalú kapcsolatok, beruházások, energetikai stratégiák és munkapiaci öldöklések jövendő policy-jának megformálását. A kötet Tarrósy István értő előszavával és a szerző nézőpontjának korszakosságát kiemelő minősítésével azt a perspektívát sejdíti föl, melyet a „Kína mint legfőbb stratégiai partner" fölismerés nyomán Afrika közeljövőjének mérlegelői is súlyán mérnek, tudomásul véve, hogy a Kína-Afrika Csúcs (Együttműködési Fórum, 2006) új korszak időpillanata lett az egész kontinens számára, s 2009-re a megduplázott fejlesztési támogatások révén a legnagyobb kereskedelmi partner is beágyazta magát Dél-Szudántól a Niger torkolatán vagy a Benini-öböl térségén át az Atlanti óceánig szélesedő „olajtérben". Zambia, Gabon réz- és vasbányáiban, Libéria, Kamerun, Mozambik és Kongó erdőiben, Ghána, Botswana, Nigéria és a Dél-Afrikai Köztársaság ásványkincs-piacán éppúgy Kína már a legfőbb felvevőpiac (s olykor helyi munkaerő-kiszorító emberpiac forgalmazója is), mint ahogy a textil- és ruhapiac eluralója egyre inkább. A XV. században egy rövid érintkezési időszak előzményét nem számítva, és az 1960-as évek egy rövid ideológiai harmóniába kerülési időszakát is figyelmen kívül hagyva, lényegében a 2000-res évek fokozódó gazdasági-globalizációs hullámverése hozta Afrika számára ezt a „felívelési" periódust, mely a megváltás látszatával, százmilliárdos beruházások „áldásaival", de számos elemző szerint egyfajta újgyarmatosítási időszakkal lepi meg Afrikát: persze, „nem történik más, mint ami Afrika tekintetében már évszázadok óta megszokott: egy külföldi hatalom kiszipolyozza az erőforrásokat, mesésen gazdaggá tesz néhány vezetőt, az egyszerű afrikaiaknak pedig csak a sivár örökség marad osztályrészül" (17. old.). Kína gyarmatosítani akarja Afrikát – suttogják a kárvallottak, a kínai emigráns közösségek máris meghaladják az indiaiak létszámát, új integrációs problémákat sejtetve, bár ellenoldalon nemcsak a szudáni, angolai, etiópiai hálózatfejlesztések, útépítések, s megannyi országban infrastrukturális beruházások, mobiltelefon-szolgáltatás, stadionépítés, városfejlesztés, stratégiai beruházások özöne áll, hanem a stratégiai partnerség, gazdasági verseny-

társi státusz, vagy az európai függések rendszerének megváltozása is. E külföldi intervenciós lobbifolyamat és piachódítás nemcsak a nyugati orientációt, az afrikai országok elitjeinek euro-amerikai alárendeltségét teszi múltidejűvé, de megindítja a Dél-Dél kooperációk hajtómotorjait is. A kötet java része Kína és Afrika fejlődési viszonyrendszerének, az ázsiai szuperhatalom fejlesztési és külpolitikai stratégiáinak tartalmait, jellemzőit, a szerepértelmezések perspektíváit és narratíváit szedi rendszerbe a „partner, vetélytárs vagy gyarmatosító" dilemmák körül, ide értve az afrikai helyi társadalmak válaszait és integrációs megnyilvánulásait is. Ezzel mintegy azt is sugallja, nem kizárólag virulens rablás, pusztító kegyetlenség és embertelen jogtiprás a lehetséges jövő Afrikában, a sötétlő térben egyes csillámlások vagy visszfények talán lehetővé teszik a jövőben Afrikát észak, nyugat és kelet felől tekintve azt is, hogy önmagára, saját helyzet-optimalizációs esélyeire, élő önmagára is figyelmet fordíthasson e földrész az évezredes szenvedéstörténet után…

A sötétlő csillanatok nem tölthetik el megnyugvással sem a helyi, sem az egyetemes integrációkban, harmóniákban gondolkodókat. Alden kötete az afrikai kontinens tónusválasztási, demokrácia-építési dilemmáit, esélyeit is érinti, mint Tarrósy kelet-afrikai helyzetképe. Olvasóként ennek kiváltképp örvendhetünk, a magyar vagy közös európai Afrika-stratégiákba ezt is érdemben beépíthetjük, ugyanakkor nem tehetjük könyvespolcainkon a hátsó sorokba azokat az emberközeli rémképeket, melyek tanúbizonyságul szolgálnak a mindenkori jobb jövők vizionálóinak kontrasztjához. A „fekete földrész" még sokkal feketébb mindennapjai éppúgy emberéletekről szólnak, mint a szuperstratégiák, de kínzóbban és közvetlenebbül hatnak. Ám hogy hassanak, e kontrasztra együttesen van szükség, igény és belátásbiztos nyitottság érdekében. Afrikában is, más világokban és emberi terekben is.

A recenzált kötetek

1 Chika Unigwe: *Fekete pillangók*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010, 344 old. Eredeti kiadás: *Fata Morgana*. Meulenhoff-Manteau, Antwerpen, 2007.
2 Kazimierz Nowak: *Rowerem i Pieszo Przez Czarny Ląd. Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931–1936.* Poznan, 2007. 389 oldal.
3 Tarrósy István: *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről.* IDResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 266 oldal.
4 Oroma Fiona – Schumiczky Lilla – Szilasi Ildikó: *A háború gyermekei. Gyermekanyák és gyermekkatonák a Nagy Tavak vidékén.* Afribook Kiadó, AHU, Budapest, 2008. 172 oldal.
5 Ishmael Beah: *Gyerekkatona voltam Afrikában – amíg ti játszottatok*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 264 oldal.
6 Nelson Mandela: *A szabadság útján*. Anthropolis Egyesület – Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 192 oldal.
7 Chris Alden: *Kína az afrikai kontinensen*. Publikon, Pécs, 2010. 157 oldal.

CHINUA ACHEBE – ATYJA-E AZ AFRIKAI IRODALOMNAK?

Biernaczky Szilárd

Örömünkre szolgált, hogy az *Afrika Tanulmányok* 2011. évi első számában az egyik legnagyobb élő afrikai íróról olvashattunk írást (Béres Mária: Chinua Achebe – a modern afrikai irodalom atyja, 88– 97. o.). Annál is inkább, hiszen (még 1990 előtt) a nigériai írónak három regénye is megjelent hazánkban, azóta azonban itthon hallgatás veszi körül őt. Bár az egykori AKP (ELTE Afrikai Kutatási Program) valamikori tagja, a napjainkban Skóciában élő Egri Ku-Mesu Katalin 1984-ben pl. Achebe regényeiről írt disszertációval doktorált Debrecenben. Mi magunk pedig még a sokszorosított *Afrikanisztikai Hírek*ben közöltünk egy tanulmányt (Folklór az afrikai irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: Széthulló világ c. regénye kapcsán, 1983, II. 12, december, 3–14. o.), továbbá közzé tettünk egy ismertetést (1983, II. 5, május) is ugyanott az író nevezetes regényéről. És egy az Európa Könyvkiadó felkérésére írt javaslattal (1985. szept. 5.) próbáltuk egyengetni az útját az írónak az akkor még csak négy létező regénye közül a negyedik lefordítatlan *Arrow of God* (Isten nyila vagy Isten nyílvesszője, valójában: *Istenítélet* vagy *Sorscsapás*) magyar kiadása ügyében. Ez utóbbi dolgát azonban a változások szele elsodorta, és a regény mindmáig nem jelent meg magyarul.

Béres Mária írását tehát mindenképpen hasznos információs forrásnak tekintjük, és nagyban méltányoljuk vállalt szerepét a figyelemfelkeltés tekintetében (különösen, hogy ő készítette el annak idején a *Széthulló világ* szép magyar fordítását is). Mindemellett szeretnénk néhány lényegesnek látszó kiegészítést, módosítást eszközölni a tanulmányba beillesztett adatok, megállapítások kapcsán. Ismert tény, hogy Nadine Gordimertől származik a világ

ISSN 1788-6422 pp. 155–162
© Publikon Kiadó, Pécs

valamennyi irodalmi életén (Achebét, ha igaz, immár több mint 60 nyelvre fordították le) áthullámzó kijelentés, hogy ő a (modern?) afrikai irodalom atyja. E megállapítás ellen, ahogy maga az író, e sorok írója is berzenkedik (még akkor is, ha a Nobel-díjas Gordimer e kijelentését egyfajta nemes gesztusnak minősíthetjük). No, nem azért, mintha Achebét nem becsülnénk a legnagyobbra (és ne neveznénk mi magunk is „Nobel-díj gyanús" szerzőnek), hanem mert ennek a megjelölésnek az irodalomtörténet tényei ellentmondanak. Atyáknak nem a legjobbakat, hanem az időben legelsőket szokták nevezni. Ilyen értelemben az Achebénél (1930–) akár a mindössze négy évvel fiatalabb és ugyancsak Nobel-díjas Wole Soyinka (1934–) is az alapító atyák közé lenne számítható, hiszen ráadásul első darabjai 1958–1959-ban kerültek színpadra, nagyjából éppen Achebe nevezetes regényének (1958) a megjelenésével egy időben.

Ami azt illeti, mind általában az afrikai, mind a nigériai irodalom esetében érdemes odafigyelnünk az angol nyelvű afrikai irodalom egyik legjobb ismerője, a témakörben négy hatalmas bibliográfiát is összeállító Bernth Lindfors (egyébként magyarul is megjelent) tanulmánya (1970) megállapítására:

„…Afrikai szerzők irodalmi alkotásai (*a múlt század harmincas-negyvenes éveiről van szó – B.Sz.*) rendkívül ritkák voltak. A XVIII. század végén három ex-rabszolga önéletrajzi munkát írt Angliában, a ghánai O. Dazi Ako 1909-ben megjelentetett egy verseskötetet, a szintén ghánai Joseph E. Casely Hayford pedig 1911-ben furcsa filozófiai regényt alkotott *Etiopia Unbound* címmel… A nigériai írók kedvelt műfaja a regény volt. 16 év alatt 16 szerző 32 regénye jelent meg (*itt már a hatvanas évekről van szó – B.Sz.*)… Nigériai író első jelentős angol nyelvű prózai munkája Amos Tutuola *The Palm-Wine Drinkard* (1952) című folklorisztikus műve volt… Két évvel később jelent meg Cyprian Ekwensi *People of the City* (1954) c. könyve, formájában az első igazi nigériai regény…" (Chinua Achebe és a nigériai regény, 22, 23, 25. o.).

Visszatérve most eredeti kérdésfelvetésünkhöz (az atyák kérdésköre a modern afrikai irodalom esetében), az anglofónia túltengését érzékelhetjük Gordimer fellengzős megállapítása kapcsán akkor is, ha számba vesszük az ugyancsak kulcsregényt alkotó Amadou Hampaté Bâ (1900–2001) francia nyelvű munkásságát, aki igaz, 1957-ben nem valódi regénnyel, hanem csak egy nagyhatású életrajzzal (*Vie et enseignement de Tierno Bokar, la sage de Bandiagara*) lépett színre. Az említett nagyjelentőségű regényt (*L'étrange destin de Wangrin*), amely magyarul is megjelent (*Wangrin, a furfangos bambara*, 1987), csak 1973-ban tette közzé, bár azonnal jelentős irodalmi díjjal jutalmazták (*grande prix de littérature d'Afrique noire 1974*). E könyvet, bár Tutuola talán túlzottan meseszerű, folklorisztikus megoldásaival ellentétben teljes értékű, regényszerű és szerkezetű műnek kell tekintenünk, ugyancsak az afrikai hagyományok határozzák meg. A mitikus eredetű képemesék módjára a főszereplő ravaszságok, gonoszkodások sorozatán át emelkedik magasra, majd ugyanígy

sikertelen kópéságok sorozatán át jut el a bukásig a történet végére.

Az alapító atyák ügyét tovább boncolva, arról szinte ne is beszéljünk, hogy az afrikai regényirodalom valódi atyja valószínűleg egy sokkal korábban alkotó személy: mégpedig az az antillai (Martinique) születésű, bár Afrikában „francia" hivatalnokként sok éven át tevékenykedő kreol író (apja guyanai, anyja európai származású), René Maran, aki több kitűnő afrikai témájú regényt is írt (és az afrikai népek felemelésének egyik előharcosa volt), de világhírűvé első, *Batoaula* c. prózai alkotása (1921) vált, amely elnyerve a Goncourt-díjat botránykővé vált a korabeli Franciaországban. A „kreol"-afrikai író, aki egyébként magát franciának tartotta, és ma is vita folyik arról, hogy műve (művei) vajon a négritude részét képezik-e, Achebéhez hasonlóan a saját kultúrájukat megélő és a behatoló európaiakkal ellentétbe kerülő afrikaiak bemutatására törekszik, és akinek e regényét nem kisebb jelentőségű személy, mint Kosztolányi Dezső fordította magyarra (1922), mindjárt a megjelenését követően. Maga Kosztolányi egyébként a könyv magyar nyelvű kiadásának évében közölt egy jegyzetet is róla a *Pesti Hírlap*ban:

„…Egy ember, ki évezredek hallgatásából emelkedik ki és gyón, százötvenmillió társa közül először, nekünk is hozzáférhető nyelven, egy afrikai lélek, ki fekete atyafiairól beszél, azoknak a nevében, kik sokkal többen vannak a földgolyón, mint németek, franciák, angolok együttvéve… Mindenekelőtt költő, ki tisztában van az írás mivoltával. Nem röpiratot ad ki a négerek politikai harcáról. Ez rokonszenves.

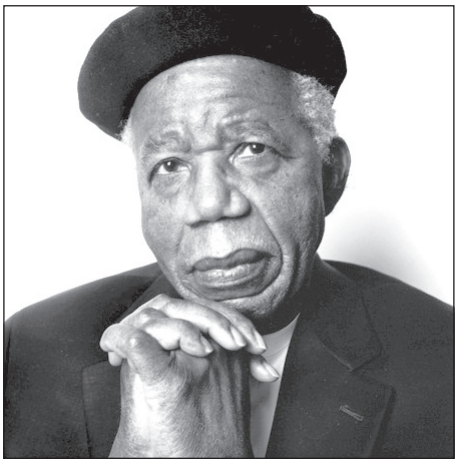

Chinua Achebe
Forrás: Steve Pyke, newyorker.com

Csak éppen tollheggyel érinti bevezetőjében, hogy a gyarmatokon az emberek ezrei táplálkoznak a meg nem emésztett kukoricamagokból, melyeket a katonalovak trágyájából szedegetnek ki. Regényében egyaránt távol áll feketéktől, fehérektől. Arcokat, mozdulatokat, ösztönöket figyel. Az európaiak nagyon messze esnek tőlük, s vagy sunyi gazembereknek látják őket, vagy vajákosoknak… Minden belülről történik ebben a könyvben. Egy öreg törzsfőnök feleségét elszereti a délceg, fiatal néger, mind a ketten barátságot színlelve, afrikai szertartás szerint készülnek a leszámolásra, aztán az öreg megsebesül a vadászaton, s a két fiatal a haldokló ágya mellett egymásé lesz. Egyszerű történet, de annyi mélabú van benne, mint a néger népdalokban, annyi erő, mint a néger szobrokban…" (*Pesti Hírlap*, 1922, március 5.)

Tegyük mindehhez hozzá, Achebe nem *a világirodalom egyik legbefolyásosabb alakja*, amint azt az AT szerzője megállapítja, hanem egy kiemel-

kedő jelentőségű afrikai író, aki körül mostanság nemcsak a 80. születésnap, hanem a Joseph Conrad ellen indított támadás keltette hatalmas rezonanciák miatt is kétségkívül igen széleskörű világfigyelem támadt.

De túllépve ezúttal az alapítók körüli dilemmán, vegyük észre, Achebe a nevében is hordozza az afrikai kultúrát. Bár a kikeresztelkedett szülők csak másodiknak adták a (később elhagyott) Albert utánra a Chinualumogu előnevet, ez a kétségkívül ibo eredetű férfinév az afrikai ún. beszélő nevek módjára mondatnyi értelmet hordoz (a magyar stilisztika szavasult mondatnak, másként mondatnévnek jelöli őket): *Chi nualu m ogu*, többféle angol nyelvű fordításából (God will fight on my behalf//My God fight on my behalf stb.) a következőt kell elfogadnunk: God will fight my wars. Vagyis szó szerint: Isten megvívja majd harcaimat. Más, nigériai joruba és dél-afrikai zulu beszélőnevek értelmezési kísérleteinek ismeretében talán nem tévedünk nagyot (szakirodalmi információk is megerősítenek ebben), hogy lényegében egy Isten nyújtotta védelemért és biztonságért megfogalmazódott imáról (könyörgésről) vagy annak részéről van szó. Vagyis némileg református ízzel: *Megvéd az Isten* (*Védj meg Istenem küzdelmeimben*). Mindezek alapján a folyóirat honlapján megadott pr-szöveg értelmezése: *Isten harcol a kegyeimért!* nem szerencsés. (De vegyük észre azt is, hogy a Béres Mária által említett *chi/ache* védőszellem, amely egyúttal istent is jelent, benne foglaltatik Achebe nevében.)

Szerzőnk igen helyesen utal arra, hogy a szülők kikeresztelkedése ellenére a gyermek és ifjú Achebe az ibo hagyományhoz fordul vissza. A különféle források feljegyzik azt is, hogy az író nagyapja az ibo hagyományok jeles ismerőjének, ápolójának számított: vagyis esetében ugyancsak az az ethnopszichológiai törvényszerűség érvényesült, amire Bartók is ráérzett, amikor azt vette észre, hogy az új stílusú népdalokat a középnemzedék, a régi stílusúakat viszont a nagyapák és a hozzájuk visszaforduló unokák éneklik.

Ha már a nagy nigériai írónak a hagyományokkal való kapcsolatát érintettük, megemlítjük, Achebe szülei nem *megtért* (vagyis visszatért), hanem kikeresztelkedett vagy keresztény hitre áttért személyek voltak. *Igbo vallás*ról beszélni ugyancsak nem szerencsés, hagyományos hiedelemvilágról annál inkább. Hiszen volt (továbbélt) az egyébként nagy számban keresztény hitre tért ibók hagyományvilágában: a főisten (afféle *deus oziosus*), voltak mellékistenek, voltak szellemlények, védőszellemek (ráadásul a *chi* istent és védőszellemet is jelent), házi istenek, továbbá az ősök szellemei. És ezek faluról falura némileg módosult formában jutottak kisebb vagy nagyobb szerephez. Vagyis sem a világvallások egyistenhite, sem a görögség isteneinek panteonja nem igazán vethető össze az afrikai hagyományos vallásosság jelenségkörével. Ráadásul megtévesztő, hogy ha azt mondjuk, hogy *számos istent imádtak*. A hagyományos és így az afrikai vallásosságban az istenek és hívőik viszonya sokkal bonyolultabb kérdés annál, minthogy arra azt mondhatnánk, imádták az isteneiket. Amikor egyébként e hagyományokat Joyce Cary és más egykori

írók *barbár*nak minősítették (lásd a cikk hivatkozásait), ez nem azért volt „veszélyes" vagy inkább súlyosan megtévesztő, mert ezt a szót használták. Hiszen a legújabb társadalomtörténeti értelmezési kísérletek szerint (Mudimbe) az emberiség három nagy korszakot élt meg: az elsőt primitívnek nevezhetjük, amelyben az együttélés első, legfeljebb nagycsaládi keretei alakulnak ki. A második a barbárság kora, amely a főnöki rendszer kialakulásával jár együtt (kétségkívül ez helyenként és alkalmanként igen csak despotikus megnyilvánulásoknak ad helyet – más kérdés, hogy nemcsak a feudális Európa íráskultúrája képes a jó és így az előrelépést megelőlegező királyokra, hanem az afrikai szóbeliségben fennmaradt emlékek is képesek a jó főnökökre emlékezni). Míg a civilizált kor az, amely már megteremti a nagy lélekszámú közösségek tagjai számára az egymás mellett élés lehetőségét. Vagyis a barbár szó történeti kategóriaként (lásd egyébként Engels értelmezését is!) mindenképpen mást jelent, mintha e szót a kolonializmus igazolásaként használjuk.

(Csak zárójelben jegyezzük meg, az internetes források szerint Achebe egy alkalommal Albert Schweitzer egy paternalistának minősített megjegyzéséről, miszerint *„az afrikai valóban a testvérem, de a fiatalabb testvérem"*, elítélően nyilatkozott. Ha viszont az orgonajátékot afrikai orvoslásra váltó nagy német humanista megjegyzését az előbbiek fényében megvizsgáljuk, akkor azt kell látnunk, Schweitzer mindössze a társadalomtörténet kényszerű tényéből indult ki, hiszen az európai népek is megélték a barbárság korát és annak késői, átmeneti lenyomatát a feudalizmusban, és ezt az átmenetet az afrikai népeknek is meg kell élniük, sokszor még keservesebben, hiszen sok esetben a primitivitásból kell bejutniuk a modernizmusba, az áhított civilizált körülmények közé.)

A legkényesebb kérdés azonban, amibe szerzőnk témája kidolgozásakor beleütközött, az Achebe kontra Joseph Conrad perfelvétel, amely az elmúlt években hatalmas nemzetközi vitát váltott ki (az interneten több anyagot lehet erről találni, mint magáról Achebe egész életművéről). Úgy vélem, amit itt Béres Mária leír, az pontosan megfelel Achebe álláspontjának, amelyben kétségkívül van igazság. Vagy inkább másról van szó? E jegyzet írójának a meglátása az, hogy az afro-centrikus látásmód megteremtésének napjainkban folyó küzdelmei sodrában a nagy ibo író túllőtt a célon. Ugyanis immár majd félévszázados az irodalomelméletbe beágyazódott szemiotikai módszertan, amelynek legfontosabb üzenete szerint erőfeszítéseket kell tennünk annak érdekében, hogy az írásművekben felfedjük a mögöttes tartalmakat. Ugyanis mind Marlow, de még inkább a Conrad-regény többi fehér alakja jelentősen elrajzolt, az író rejtett iróniájának működésbe lépésével mindannyian hihetetlenül ellenszenvessé válnak alul-kulturáltságuk, értetlenségük, a másik megismerésére való totális érdektelenségük, anyagi éhségük (az elefántagyarok megszerzésére irányuló fehér törekvések minduntalan említése különféle szövegkörnyezetben valóságos belső szemiotikai rendszert teremt), a környezethez európai fizikai adottságaik miatt alkalmazkodni képte-

lenségük stb. okán. Úgy vélem, az igazán érzékeny és figyelmes olvasó ezt Conrad könyve olvastán megérzi, felfedezi a maga számára. De ehelyütt elemzésekkel nem kívánom e gondolatot kifejteni, mivel arra készülök, hogy nyílt levelet teszek majd közzé a *Research in African Literatures* (Bloomington, USA) hasábjain, hogy kellő tisztelettel, de igen pontos elemzésekkel hívjam fel a nagy írónak a figyelmét Conrad regényének erre a másféle megközelítési lehetőségére. És hangsúlyozzam számára, hogy Conrad nem raszszista volt, hanem éppen az első olyan európai, aki az egykori európai behatolók totális alkalmatlanságának, és mondjuk ki, embertelenségének a felmutatásával nyitott ki egy képzeletbeli kaput. És ezen aztán, elsősorban a néprajzi érdeklődésűek (papok, hivatalnokok, katonák, kutatók), elkezdtek sorba belépni, hogy a kapu mögött rejlő csodálatos kulturális értékeket megismerjék, és a világközösség számára feltárják. Majd fokról fokra kineveljék azokat a bennszülött kutatókat, akik náluk is nagyobb pontossággal képesek e kultúrák értékeit felmutatni.

Az *Afrika Tanulmányok*ban közölt írás szerzője 500 nyelvről beszél Nigéria esetében. Kétségkívül magam is olvastam olyan adatot, miszerint Nyugat-Afrikában (niger-kongó nyelvcsalád) 1300 nyelv léteznék. Megítélésem szerint ezek jelentős túlzások. Egyrészt mivel sok esetben dialektusokról van szó, máskor ugyanazt a nyelvet két-három országba szakadt azonos etnikai csoportok esetében más elnevezéssel illetik (pl. bambara, bamana, minianka, vagy: ful, fulbe, fulani, fula, peul stb.). Vagyis Nigéria esetében a reális szám, úgy tűnik, inkább csak 100 és 150 között helyezkedhetik el.

Amikor a *Széthulló világ* jellegéről és jelentőségéről olvasunk, ne feledjük, még több tucatnyi műről mondható el az, mint amit itt Béres Mária Achebe javára kijelent. Hogy az afrikai irodalom másféle élménytartalmak okán másféle úton jár, mint az európai, ez nyilvánvaló (amit egyébként ma már minden valamirevaló irodalomtörténész elismer a világban). Ehhez az élménytartalomhoz pedig az írók megtalálták azt az utat, amelyet egyszerűen irodalmi folklorizmusnak nevezhetünk, és amelynek annyi megjelenési formája van legalább, ahány folklórkincs, ahány hagyományvilág létezik. És a dolog tovább bővíthető, mert ezekhez a folklórkincsekhez különféle írói technikák (beleértve legújabban akár a posztmodernet is) járulhatnak.

Ami az afrikai anyanyelveket illeti, nyilvánvalóan elkövetkezik majd, hogy afrikai nyelveken mind nagyobb számban megszületnek a teljes értékű és teljes körű nemzeti irodalmak (számos nyelv esetében ez már be is következett). Más kérdés, hogy a nemzetközi kritika különös gazdagsággal mutatja ki a különféle afrikai nyelvek hatását az adott angolságok, angol írói stílusok létrejöttében. Azaz, az afrikai író írhat az anyanyelvén, írhat(na akár) egy viszonylag tiszta, semleges európai nyelven (angol, francia, portugál, megjegyzés: néhány esetben német nyelven is születtek afrikai írók tollából irodalmi alkotások), és írhat egy olyan irodalmiasított pidginen is, amely egyrészt megengedi a saját kultúra érvényesülését, másrészt viszont

továbbra is lehetőséget ad a világirodalom felé vezető utak bejárásához.

Vitatjuk viszont, hogy az *Arrow of God* kevésbé jelentős könyv lenne. Némileg árnyékba került kétségtelenül, azonban e regény költőisége, problémafelvetése és -kezelése vetekszik az első írói korszakban keletkezett másik három regénynek ezekben a vonatkozásokban kialakított megoldásaival. Az ötödik regény megítélése pedig még nem lezárt ügy. Korai lenne még bizonyos kritikai megnyilvánulások miatt sommásan kevésbé sikerült műnek nevezni.

Ami viszont az Achebének megítélendő Nobel-díjat illeti, azzal magam is a legmaximálisabban egyetértek. Nem véletlenül nevezem őt kezdettől fogva (a vele kapcsolatos, nyolcvanas években írt első tanulmányaim óta) Nobel-díj gyanús írónak. Ha módomban állna, én mindenképpen Achebe mellett szavaznék.

Felhasznált irodalom

Achebe, Chinua
1958: *Things Fall Apart*, London, Heinemann, … old. (magyarul: *Széthulló világ* ford. Tandori Dezső, Budapest, Európa Könyvkiadó, 291 old.
1964: *Arrow of God*, London, Heinemann, 287 old.
1987: *Anthills of the Savannah*, London, Heinemann, 233 old.

Bâ, Amadou Hampaté
1987: *Wangrin, a furfangos bambara*. Regény, ford. Gallai Zsófia, Budapest, Európa Könyvkiadó, 378 old.

Béres Mária
2011: Chinua Achebe – a modern afrikai irodalom atyja, *Afrika Tanulmányok*, 5, 1, 88–97. o.

Biernaczky Szilárd
1983 (1984): Chinua Achebe: Széthulló világ Things Fall Apart), *Afrikanisztikai Hírek*, II, 6, május, pp 20-22.
1983 (1984): Folklór az afrikai irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: Széthulló világ c. regénye kapcsán (Folklore in African Literature. Notes on Chinua Achebe's Thing Fall Apart), *Afrikanisztikai Hírek*, II, 12, december, pp 3-14.
m. s. (1985): Chinua Achebe: Arrow of God, lektori javaslat, 1-3. old.

Conrad, Joseph
1973: A sötétség mélyén (*The Hearth of Darkness*), in: *A Narcissus négere*. Három kisregény, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 201-306. old. (eredetileg: 1903)

Egri Katalin
1984: „Lebegve két kultúra között": A hagyományos afrikai életmód felbomlásának ábrázolása Chinua Achebe regényeiben, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Angol Tanszék, 135 old.

Gergely Ágnes vál., ford. és jegyz.
1977: *Dobsirató. Mai nigériai költők*,szerk. Karig Sára, Budapest, Európa Könyvkiadó, 145 old. (Modern Könyvtár)
1986: *Költészet és veszélytudat. Feljegyzések egy afrikai költő portréjához.* [Christopher Okigbo] (Tanulmányok.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 157 old.
1986: *Lélekvesztő.* Válogatott műfordítások 1954-1984, Budapest, Európa Könyvkiadó, 331 old. (afrikai költők: 263-320. old.)
1989: (ford.) Okigbo, Christopher: *Labirintusok*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 93 old. old. (Napjaink költészete)

Kosztolányi Dezső
1922: Milyen négereket láttam?, *Pesti Hírlap*, március 5.
1922: René Maran: *Batuala* (fordítás), Budapest, Légrády Testvérek, 163 old.

Kun Tibor
m. s.: Egy elfelejtett afrikai regény. René Maran. Batouala, 1-11. old (megjelenik: *Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia* (Magreb, Szenegál, Kongó, Madagaszkár és az Antillák), Budapest, Mundus Novus Könyvek, 2012)
Lindfors, Bernth

1970: Chinua Achebe és a nigériai regény, *Helikon*, 16. évf., 1. sz., 22-32. old.

Maran, René
1921: *Batouala*, Paris, Albin Michel.
Mudimbe, V. Y.
1987: Where is the Real Thing? Psychoanalysis and African Mythical Narratives, *Cahiers d'Études Africaines*, 27, no 107-108, 311-327. old.

Soyinka, Wole
1958: *Swamp Dwellers*, kiadása lásd in: *Three plays* (The Swamp Dwellers, The Trials of Brother Jero, The Strong Breed), 1963, Ibadan, Mbari Publications, 118 old.
1959: *The Lion of the Jewel*, kiadása: 1963, Oxford, Oxford University Press, 64 old.

Chinua Achebe művei magyar nyelven

Egy a Guardianból hozzánk érkező magyar nyelvű internetes információs forrásban („Ch. A. elutasítja, hogy ő lenne „az afrikai irodalom atyja") olvasható a következő megtévesztő szöveg: „A jelenleg 78 éves írónak számtalan regénye és tanulmánya jelent meg (*Magyarországon – B.Sz.*), amelyek közül sokat magyarra is fordítottak, mint például *A nép embere*, *Isten nyílvesszeje* vagy *Az áldozati tojás és egyéb rövid történetek*. (ian/guardian)." Ugyanis az említett regény címe magyarul: *A nép fia*, a második említett könyv (*Arrow of God)*) nem jelent meg magyarul, a harmadikként említett novellásköteből csak néhány látott folyóiratokban napvilágot nálunk. Pontosításul itt megadjuk, valójában mi is jelent meg a kiemelkedő jelentőségű nigériai író életművéből nyelvünkön:

1964 *Örökké nyugtalanul* (No longer at ease), ford. Borbás Mária, Budapest, Európa, … old. (reg.)
1972 Mit olvasnak az afrikai értelmiségiek?, *Valóság*, 15, 8, 119-120. old. (esszé)
1974 *A nép fia* (A Man of the People), ford. Karig Sára, Budapest, Magvető, 209 old. (reg.)
1974 A bolond (*The Madman*), ford. Karig Sára, *Nagyvilág*, 10, …-… old. (elb.) (megtalálható az interneten is)
1974 (versek), in: Gergely Ágnes ford.: Nigériai költők, *Nagyvilág*, június, 803-816. old.
1975 Hadviselő lányok (*Girls at War*), ford. Róna Ilona, *Nagyvilág*, 10, 1456-1465. old. (elb.)
1976 Testvérbéke (*Civil Peace*), ford. Miklósi Judit, in: *Égtájak*, Budapest, Magvető, 7-16. old. (elb.)
1977 Mangófácska, Menekülő Madonna, Ha Hitler győz, Szerelmes ének, El-nemkötelezettség, Kivégzés a mozivásznon, Gazdátlanul, in: Gergely Ágnes ford. – Karig Sára szerk.: *Dobsirató*. Mai nigériai költők, Budapest, Európa, 18-24. old. (versek)
1982 Ben bácsi döntése (*The Decision of Uncle Ben*), ford. Borbás Zsófia, *Új Tükör*, 33, …-… old. (elb.)
1982 El-nem-kötelezettség (vers, ford. Gergely Ágnes), in: Lengyel Balázs szerk.: *Képtelen világ*., Budapest, Kozmosz Könyvek, 102-103. old.
1983 *Széthulló világ* (Things Fall Apart), ford. Béres Mária, Budapest, Európa, 291 old. (reg.)
1983 Akueke, ford. Bodoky Márta, *Új Tükör*, 28, …-… old. (elb.)
1983 Halottak ösvénye (*Path of Dead*), ford. Bodoky Márta, *Új Tükör*, …-… old. (elb.)
1986 Menekülő Madonna, Kivégzés a mozivásznon (versek, ford. Gergely Ágnes), in: Gergely Ágnes: *Lélekvesztő*. Válogatott versfordítások. 1954–1984, Budapest, Európa, 293-294. old.
1986 A fölfedező, Karácsony Biafrában, Szerelmi körforgás, A szent python panasza (versek, Tornai József ford.), Menekülő Madonna, El-nem-kötelezettség (versek, Gergely Ágnes ford.), in: Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.: *Fekete Lángok*. Nyugat- és Közép-Afrika költészete, Budapest, Európa, 340-347. old.
2006 Cukorbébi, in: Nadine Gordime: *Mesélő*, Budapest, Ulpius-Ház Könyvkiadó, 133-143. old. (elb.)

CHINUA ACHEBE – ATYJA-E AZ AFRIKAI IRODALOMNAK?

Béres Mária

Tisztelt Biernaczky Szilárd!
Tisztelettel köszönöm a Chinua Achebéről megemlékező tanulmányomhoz fűzött szakértő megjegyzéseit, hiszen én nem vagyok afrikanista – amint az íráshoz mellékelt bio-mból is kitűnik. De valamikor engem is megfertőzött az a bizonyos „Afrika-vírus", mely által hajtva a laikus kíváncsiságával figyelem Afrikát. Külön köszönettel tartozom azokért a kiegészítésekért, amelyek nélkül nem lenne teljes a nigériai író bemutatása: pl. nevének értelmezése, de leginkább Achebe életművéből az általam említett regényfordítások mellett magyarul is megjelent elbeszélések, versek gyűjteménye.

Az eredetileg olvasói levélnek szánt írásomból az *Afrikai Tanulmányok* felkérésére kibővített tanulmányban elsődleges célom az volt, hogy mint Chinua Achebe egyik fordítója én is méltassam a legújabb kitüntetése kapcsán újra a figyelem középpontjába került jeles afrikai író munkásságát. (Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy a *Széthulló világ* készítése közben 1980-ban Karig Sárával már beszélgettünk az *Arrow of God,* vagy ahogyan mi fordítottuk, *Isten nyílvesszeje* lehetséges magyar kiadásáról is. De aztán az én pályám más irányt vett, és részemről ez a feladat teljesítetlen maradt.) Achebe Gish-díja egyben jó apropónak tűnt arra is, hogy egy gondolatébresztő írással felhívjam a figyelmet az afrikai irodalom egyik legnagyobb élő alakjára, akit – mint ahogyan Ön is megerősíti – hazánkban jó ideje hallgatás vesz körül. Nem titkolt reményem továbbá, hogy talán már nem kell sokáig várnunk arra, amikor műértő irodalmárjaink és kritikusaink a hatvanas-nyolcvanas évekhez hasonló érdeklődéssel fordulnak újfent a figyelemre érdemes modern afrikai irodalom felé. És akkor majd olvashatunk annak új szí-

ISSN 1788-6422 pp. 163–168
© Publikon Kiadó, Pécs

neiről, például a háborús irodalomról, a női írókról és magáról a nő ábrázolásáról a modern afrikai irodalomban. Vagy mai íróink, költőink tollából olvashatunk olyan gyönyörű fordításokat, mint amilyet az Ön által is említett Kosztolányi Dezső, vagy – hozzáteszem – József Attila, Radnóti Miklós készített.

Írásom iránti figyelmét ismételten megköszönve, engedtessék meg nekem, hogy e helyen reflektáljak némely gondolatára, felvetésére.

Hány nyelvet is beszélnek tehát Nigériában, Achebe szülőhazájában? Azt biztosan tudjuk, hogy Afrika mind között a „legsoknyelvűbb" világrész. Tudomásom szerint az annak idején kiindulópontként szolgáló Joseph Greenberg féle (1949) osztályozás után a nagyrészt decentralizált igbo (ibo) népcsoport nyelve a trópusi Nyugat-Afrika egykor hatalmas királyságainak nyelveivel (Ashanti – akan vagy twi nyelv, Dahomey – ewe, Oyo – joruba, Benin – bini) együtt a Niger-Kongó nyelvcsalád kwa alcsoportjába tartozik, melyek tonális nyelvek, fonológiai szempontból közös jegyük a tónus, hangszín jelentősége. A nyelvészek közt folyó módszertani és elméleti vita, miszerint hol a határ az önálló nyelv illetve annak dialektusa(i) között az egyes afrikai népcsoportok által beszélt nyelveket illetően jelzi, hogy vitathatatlan, pontos adat ma sem áll rendelkezésünkre. Álljon itt néhány példa: A *World Book Encyclopedia* (A. Richard Harmet et al., Chicago, World Book Inc., 1993) 14. kötetében olvashatunk Nigériáról. „Hivatalos nyelv az angol, és az iskolákban országszerte tanítják. De nem a leggyakrabban használt nyelv. A több mint *250* etnikai csoport mindegyikének saját, a többitől eltérő nyelve van. A három legnagyobb a hausza, joruba és az ibo." (415. o.) Az előbbinél frissebb, magyar kiadású *Országok Lexikona A-Z* (Főszerk. Szlávik Tamás, Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 2007) ezt írja Nigériáról: „Afrika legnépesebb országa, lakossága *434*, egymástól többé-kevésbé eltérő nyelvet beszélő szudáni néptörzsből áll, de több mint kétharmadát négy nagy nép alkotja, a hausza, fulbe, joruba és az ibo." (415. o.) Végül, a „világ 6.909 ismert élő nyelvét" katalogizáló on-line enciklopédia, a www.ethnologue.com adatai szerint Nigériában összesen 521 nyelvet beszélnek anyanyelvként. Ebből *514* a bennszülött nyelvek száma, a további 7 pedig idegen, azaz nem helyi eredetű nyelv, mint például az amerikai jelnyelv, a bagirmi, klao, mbay, mpade, ngambay, pana, valamint a libanoni és európai nyelvek. Mint poliglot országban, Nigériában is több hivatalos nyelv létezik: az edo, efik, adamawa fulfulde, hausza, idoma, igbo, közép kanuri és a joruba a helyi nyelvek közül, valamint az angol, mint a volt gyarmatosító által hozott lingua franca. Tudjuk, hogy Nigériának ez az etnikai, nyelvi és egyben kulturális sokszínűsége főleg abból fakad, hogy a transzkontinentális népvándorlási útvonalak találkozásánál fekszik.

Hasonlóan izgalmas kérdés a vallás: mit is értünk a vallás fogalmán, továbbá beszélhetünk-e igbo vallásról? Tudjuk, hogy magának a vallás meghatározásának igénye régi keletű, és tudós gondolkodók már az ókortól kezdve igyekeztek definiálni e jelenséget. Az elmúlt két évezred ilyen irányú kísérleteiből

született rövid definiáló mondatok egy egész kötetet betöltenének – közmegelégedésre azonban egyik sem számíthat a modern vallástudományokban. Elméleti feltevések azt viszont megengedhetővé teszik, hogy a vallást „örök emberi" reflexiónak tekintsük, hogy a vallás mindenekelőtt mindig társadalmi jelenség: egy szűkebb vagy tágabb embercsoport közös hite, meggyőződése és gyakorlata, ami – ha a későbbinél egyszerűbb fokon is, de – az elvonatkoztatni képes emberi gondolkodás kialakulásának első pillanatától jelen lehetett őseink eszmevilágában. Eszerint tehát jogosan mondhatjuk, hogy a vallás genezisének képzeletbeli kezdete az a pillanat, amikor az ember számára a világ két régióra bomlik: egy általa ismert és uralt valamint egy számára ismeretlen és tőle idegen területre. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a vallás e kezdeti, csíraszerű formáihoz képest a történelem folyamán sokat változott. Jelenségeinek összetettsége tehát szinte lehetetlenné teszi, hogy lényegét egy rövid és egyszerű definícióba foglaljuk. Továbbá a vallás azon felül, hogy emberi eredetű, néhány, benne szükségszerűen meglévő összetevő együttes meglétét is feltételezi. A ma élő természeti népek, így Afrika elmaradt népeinek vallási szokásai közül a néprajzkutatók tanúsága szerint legelterjedtebb a totemizmus, a mágia, a mana-hit, a fetisizmus és az animizmus, a természetnek lelkekkel és szellemekkel történő benépesítése, és a lelkekbe, szellemekbe vetett hittől egyenes út vezetett a közösség őseinek kultusza felé. De találkozhatunk körükben a természeti jelenségek (eső, villámlás, csillagok, égitestek, stb.) kultuszával is, és nagy szerepük van a varázslóknak is. Általánosan jellemző a politeizmus, azaz a több istenbe vetett hit. Összefoglalva, tehát azt kell mondanunk, hogy etnikai sokféleségéhez hasonlóan fekete Afrika vallásilag is rendkívül sokszínű.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, mármint, hogy szerencsés-e *hagyományos igbo vallás*ról beszélni – ahogy én teszem tanulmányomban –, azt kell mondjam, hogy olvasmányaim során az adott témát tárgyaló szakirodalomban sorra ezzel a megnevezéssel találkoztam úgy angol nyelven (traditional religions) mint magyarul: legutóbb Búr Gábortól az *Afrika Tanulmányok* 2009. III. évfolyam 1. számában közölt *Afrika vallásai* című tanulmányban. De sorolhatnám tovább a forrásaimat – ehelyütt csupán röviden – úgy, mint Keszthelyi Tibornak Kende István által lektorált könyvét (*Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1971), ahol a szerző az afrikai népek életszemléletéről, vallásfilozófiájáról is beszél, vagy Gecse Gusztáv könyvét (*Kérdések a vallásról*, Móra Könyvkiadó, Bp. 1976), a szintén nigériai születésű írónő, Buchi Emecheta 1976-ban megjelent regényének (magyarul: *A menyasszony ára*, Kozmosz Könyvek, Bp, 1982) *Utósza*vát, ahol Alpha A. Diallo is természeti vallásokat említ, s végül Hahn István (*Istenek és népek*, Minerva, Bp. 1980) valamint Horváth Pál (*Vallásismeret*, Calibra Kiadó, Bp.) írásaiban talált ugyanazon megnevezést, mellyel én – mint e kérdésben laikus – vitába nem szállhatok.

Alapvető képzettségem révén nyelvvel foglalkozó tanárember és fordítóként utánanéztem a *Magyar értelmező kézi-*

*szótár*ban (Szerk. Juhász József et al., Akadémiai Kiadó, Bp, 2003) az Ön szerint általam helytelenül használt *megtért* melléknév és az *imád* ige jelentésének. A következőket találtam: a *megtér* ige alapjelentésében valaki (különösen izraelita személy) keresztény vallásra tér át (ez a kikeresztelkedés), irodalmi nyelvben visszatérést jelent, tájnyelvben visszafordulást, megfordulást, végül vallással kapcsolatban pedig *keresztény hitre térés*t (mint ahogyan én is használtam e szót). Ami az *imádás*t illeti, Önnek igaza van abban, miszerint az „afrikai vallásosságban az istenek és hívőik viszonya" bonyolult kérdés (látja, Ön is „vallásosság"-ról beszél!). De a magyar nyelv fent említett értelmező szótára szerint is az *imád* ige 1. jelentése vallással kapcsolatos: *Istenként tisztel*. A tisztelet szó jelentésébe pedig isten(ek)hez való viszonyulásban egyaránt belefér a szeretet és a félelem.

A továbbiakban nem kerülhetem el, hogy ne térjek ki az úgynevezett Achebe kontra Joyce Cary, Joseph Conrad és Albert Schweitzer „perfelvétel"-re. Jól látja Ön, hogy érzékeny, empatikus hozzáállásommal magam inkább Achebe oldalán állok, és megpróbálom átérezni, hogy egy keresztény iskolázottsággal, európai műveltséggel rendelkező afrikai ember számára – akinek a népe sok más afrikai néphez hasonlóan megszenvedte a történelem legnagyobb méretű deportálása, a rabszolgaság megaláztatását – milyen lehet az, amikor szülőföldjét és embertársait borzalom, utálat és gúny tárgyává teszik, nadrágba bújtatott kutyának nevezik. El kell fogadnunk, hogy ez sérti emberi méltóságát. A *barbár* szónak pedig az angol (barbarian) és a magyar nyelvben egyformán, mint történelmi kategória (az őskor azon szakaszának megnevezésére, amelyben az ember már némi kezdetleges állattenyésztést, földművelést és ipart űzött) mellett van egy pejoratív értelme is. A kétértelmű kijelentések pedig veszélyesek tudnak lenni. Igen.

Ami a világ irodalmi közvéleményét nagyban felkavarta és megosztotta, az elsősorban Achebenek Conradról alkotott véleménye a lengyel származású angol író 1902-ben publikált műve, a *Heart of Darkness* kapcsán. Véleményét az afrikai író legelőször 1975. február 18-án fejtette ki egy Amherstben tartott előadásában, mely előadás anyagát később, 1977-ben közölte a Massachusetts Review (18. száma) is. Gondolatait summázva ekkor illette Achebe Conradot a „bloody racist" azaz „piszkos rasszista" névvel, ami – megjegyzendő – egyesekben már azon nyomban ott a helyszínen nagy felháborodást váltott ki. Ezenwa Ohaeto, Achebe életrajzírója meg is emlékezik erről, amint elmeséli, hogy egy idős professzor kolléga az előadás után a következő szavakkal támadt Achebére: „How dare you?" („Hogy merészeli?") Aztán 1983-ban megjelent Achebe ezen kijelentésének első írásos kritikája is egy brit kritikus tollából. Így aztán Joseph Conrad kritika-történetét ma már két szakaszra szokás osztani: Achebe előtti és Achebe utáni szakaszra. Ezenwa Ohaeto előbb említett könyvében így idézi Achebe véleményét a kialakult vitáról (259. o.): Achebe nem betilta(t)ni akarja Conrad könyvét, csupán azt akarja, hogy olvassák azt azzal a megértéssel és háttérismerettel, amiről ő beszél. Máskü-

lönben Achebe továbbra is kitart véleménye mellett, és 2009. októberében egy rádió interjúban (National Public Radio) Robert Siegel-lel beszélgetve továbbra is úgy véli, hogy „az emberábrázolás nyelve" a *Heart of Darkness* c. kisregényben helytelen, nem megfelelő („inappropriate"). És hozzáteszi, hogy ha nem róla és népéről lenne szó, őt is elkáprázta volna Joseph Conrad, a kiváló mesélő. Érdeklődéssel várom magam is az ezzel kapcsolatban kialakult vita további fejleményeit, a pro és kontra érveket, hogy világossá váljon számomra is Conrad személyes pártállása, és a mű igazi üzenete. Visszatérve a barbár megnevezés, mint történelmi kategória lehetséges használatára: igencsak érdekes lenne már annak megfejtése is, hogy ezek az általunk primitívnek nevezett népek ugyan miért rekedtek meg a fejlődésben, milyen földrajzi, gazdasági, éghajlati, társadalmi, vallási, emberi, történelmi, politikai, vagy tudom is én mi okból? Mi a magyarázat?

Végül szeretnék néhány gondolatot fűzni az Ön által írása címében felvetett kérdéshez: *Chinua Achebe atyja-e az afrikai irodalomnak*? Ahogyan azt Ön is példákkal erősíti, az egész kontinens tekintetében a válasz *erre* a kérdésre természetesen: nem. Kiindulásul említsük itt meg, hogy az afrikai irodalom fogalma nem egyértelműen használatos a szakirodalomban. Még ma is vita folyik arról, hogy e fogalom körébe csak az afrikai születésű szerzők, avagy az afrikai származású amerikai szerzők társadalmi valóságot tükröző művészi alkotásai is beleértendőek-e. Sőt, az afrikai kontinensen belül is kultúrtörténetileg három élesen elkülönülő irodalomról beszélhetünk: az arab, a szubszaharai fekete (ahová Achebe is sorolandó) és a dél-afrikai angol-búr irodalom. És bár különösen a második világháború után felerősödő pán-afrikai mozgalom az afrikai népek összetartozását volt hivatott hangsúlyozni, mégis úgy gondolom, hogy külön tárgyalandó a fekete afrikai népek irodalma, teljes kultúrája az alapvetően eltérő, iszlám hagyományokkal rendelkező észak-afrikai arab országok kultúrájától, és bizonyos tekintetben akár az erős európai háttérkultúrával rendelkező dél-afrikai irodalomtól is. Sőt, tovább megyek: bár a történelem Afrikában sok helyütt vonalzóval rajzolta meg az országhatárokat, így szétdarabolva népeket, ma már a volt gyarmati rendszer felbomlásával, a politikai függetlenség birtokában meginduló országépítéssel együtt erősödő nemzeti öntudat egészen új korszakot nyit, és létrehozza az egyes országok sajátos *nemzeti* irodalmát.

Visszatérve az „Achebe atyja-e…" kérdéshez: Jól ismert tény, hogy az afrikai népek hosszú ideig nem ismerték illetve nem használták az írást. A hagyományos irodalom Afrikában orális volt, és az írásos vagy írott fekete irodalom, mint merőben új művészeti forma megjelenése egyértelműen az írásbeliség késői, a keresztény hittérítők által történt „beviteléhez" köthető. Jóllehet szuahéli nyelven, vagy a nagyobb bantu nyelveken (pl.: zulu, xhosza és szoto), valamint joruba nyelven már azelőtt is létezett írásos irodalom! Ahogyan Ön is említi – a 20. században aztán a nyugat-afrikai értelmi-

ség függetlenségi háborúja létrehozza a négritude irodalmat, melynek virágkora az 1947–1959 közötti évekre esik, és legfőbb apostolai a francia nyelven író nyugat-indiai A. Césaire és L. Damas, vezéralakja pedig a szintén francia nyelven író szenegáli L. S. Senghor voltak. A politikai mozgalommá nőtt „négerség" stílusirányzattal szinte egy időben, amikor nem egy, főleg a hagyományos rituálékhoz kapcsolódó orális tradíció már-már eltűnőben volt, az erősödő nemzeti öntudat számos tanult afrikai figyelmét ráirányította kulturális öröksége értékeire. Ennek eredményeként született és jelent meg az 1930-as évektől kezdődően számos autentikus gyűjtemény, és ilyen légkörben születtek Amos Tutuola és Cyprian Ekwensi művei. De ez még nem az a sajátos stílus, aminek kidolgozásán Achebe ez idő tájt dolgozik, és végül az 1958-ban megjelent *Széthulló világ*gal prezentál. Ahogy az első, Európában tanuló nemzedék megismerkedett a klasszikus európai irodalommal, annak minden jellegzetességével, majd annak hatása alatt lemondva saját ősi hagyományairól, anyanyelvéről bontogatta irodalmi szárnyait, úgy váltotta ezt a nemzedéket a költő Christopher Okigbo és a prózaíró Chinua Achebe, lázadva az afrikai népek torkán lekényszerített gyarmatosító nyelv rabsága ellen, létrehozva majd útjára indítva a modern afrikai irodalom új nyelvét. És ahogyan Okigbo az utána következő költőnemzedék ihletőjévé vált, mint az afrikai és európai költészet szintézisének első igazi, eredeti hangú képviselője, úgy szolgált Achebe nyelve modellként kortársai és az őket követő szabad írónemzedék számára. És hadd kössem itt a *modern* afrikai irodalom kezdetének jelképes időpontját – ahogy én értem – egy jelképes dátumhoz, a gyarmati rendszer felbomlásának az ENSZ Közgyűlés által történt 1960-as deklarálásához. Befejezésül pedig, hogy pontosítsam az Ön kérdésére adott válaszomat: mivel a már fent is említett *Magyar értelmező kéziszótár* szerint – az én olvasatomban – az *atya* szó jelentése *valaminek az elindítója, megteremtője*, az előbbieket egybevetve fogadtam el és használtam tárgyalt írásomban a világszerte elsősorban, mint a *Széthulló világ* írója ismert Chinua Achebet megillető (valóban Nadine Gordimertől származó) megtisztelő titulust: Chinua Achebe „*a modern afrikai irodalom atyja*".

Tisztelettel:
Béres Mária